

МАКЕДОНСКА АКАДЕМИЈА НА НАУКИТЕ И УМЕТНОСТИТЕ
ИСТРАЖУВАЧКИ ЦЕНТАР ЗА АРЕАЛНА ЛИНГВИСТИКА

МОРФОСИНТАКСИЧКИ СТУДИИ III

проект: МЕСТОТО НА МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК
ВО СЛОВЕНСКИОТ И ВО БАЛКАНСКИОТ
ЈАЗИЧЕН СВЕТ

СУБЈУНКТИВ
СО ПОСЕБЕН ОСВРТ НА МАКЕДОНСКИТЕ
ДА-КОНСТРУКЦИИ

Скопје, 2014

MACEDONIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS
RESEARCH CENTRE FOR AREAL LINGUISTICS

MORPHOSYNTACTIC STUDIES III

project: THE PLACE OF THE MACEDONIAN LANGUAGE
IN THE SLAVIC AND BALKAN
LINGUISTIC WORLD

SUBJUNCTIVE
WITH SPECIAL REFERENCE TO THE MACEDONIAN
DA-CONSTRUCTIONS

Skopje, 2014

Уредник: акад. Зузана Тополињска

Рецензенти:

акад. Виктор Фридман

акад. Предраг Пипер

Редакциски одбор:

акад. Зузана Тополињска

проф. д-р Марјан Марковиќ

Лектура и коректура – авторски колектив

CIP - Каталогизација во публикација
Национална и универзитетска библиотека "Св.Климент Охридски", Скопје

*Објавените текстови ја претставуваат Интернет-верзијата на Зборникот

**Зборникот е предаден за печат во Македонската академија на науките и уметностите во март 2014 година.

ISBN 978-608-203-106-4

СОДРЖИНА

ПРЕДГОВОР.....	7
Ирина БАБАМОВА	
Семантичко-функционалниот паралелизам помеѓу самостојна да-конструкцијата во македонскиот јазик и субјунктив (презент) во францускиот јазик.....	9
Елени БУЖАРОВСКА, Лилјана МИТКОВСКА	
Негираните независни да-конструкции.....	22
Victor FRIEDMAN	
The Romani Subjunctive in its Macedonian and Balkan Context.....	49
Убавка ГАЈДОВА	
Да-конструкциите во протазата и аподозата на условниот период.....	62
Lucyna GEBERT	
Uwagi o subjunktywie włoskim.....	78
Дејан ГЕГОВСКИ	
Околу субјунктивните комплементарни реченици во дијалектите на македонскиот јазик.....	93
Елена Ю. ИВАНОВА	
Русские параллели болгарской да-конструкции.....	107
Елка ЈАЧЕВА-УЛЧАР	
Да-конструкциите во црковнословенските ракописи од македонска редакција.....	162
Марјан МАРКОВИЌ	
Субјунктивот во ароманскиот.....	170

Соња МИЛЕНКОВСКА, Ангелина ПАНЧЕВСКА	
<i>Да</i> -конструкции како аргументи на предикати од втор и трет ред (македонски~полски).....	178
Силвана СИМОСКА	
Субјунктивот во македонскиот јазик и неговите еквиваленти во германскиот.....	193
Зузана ТОПОЛИЊСКА	
Организација на не-фактивната зона на вербалниот систем во македонскиот и во полскиот јазик.....	218
Станислава-Сташа ТОФОСКА	
За употребата на самостојните <i>да</i> -конструкции со имперфект во македонскиот јазик.....	230

ПРЕДГОВОР

Во *Воведој* кон вториот том на нашата серија констатиравме дека сме заинтересирани за анализа на граматикализираните јадра на семантичките категории во словенските и балканските јазици. Верни на таа констатација во овој том се концентрираме врз еден од централните проблеми на семантичката и формална организација на граматикализираната модална информација, т.е. врз категоријата начин.

Карактеристична особина на македонскиот вербален систем е присуството во него на три начина оформени со препозитивни частички како форманти. Конструкциите со формантот *да* претставуваат балканска (во смисла: типична за јазиците на т.н. балкански јазичен сојуз) адаптација на стариот индоевропски субјунктив / конјунктив, конструкциите со формантот *ќе* претставуваат т.н. балкански *velle*-футур и вршат функција на кондиционал (*inclusive* со функцијата на футур), додека конструкциите со формантот *би* го позајмиле овој формант од стариот словенски оптатив, а вршат функција на потенцијал.

Најшироката зона на употреба имаат *да*-конструкциите кои во оваа наша колективна монографија ги толкуваме како македонски субјунктив¹. Во центарот на начето внимание се македонските *да*-конструкции, нивната семантка, нивните функционални еквиваленти во другите јазици, како и семантиката и формалните континуанти на стариот субјунктив во другите индоевропски јазици. - Дополнителна, специфично балканска компликација поврзана со таа проблематика е загубата на инфинитивот кој во многу други европски јазици претставува централен супститут за стариот субјунктив.

Во нашиот том собравме статии различни како по конкретна тематика така и по авторскиот пристап кон таа тематика. Дел од нив претставуваат комплетна или парцијална конфронтација на македонските *да*-конструкции со нивните функционални еквиваленти

¹ Се определивме за терминот "субјунктив" (а не "конјунктив"), бидејќи тој појасно ја сигнализира семантичката подреденост на соодветните реченични конструкции.

во другите јазици; дел од нив анализираат некои на око маргинални, но всушност теоретски мошне интересни вербални и ситуациски контексти на употребата на *да*-конструкциите; најпосле, дел од нив опишуваат ја опишуваат позицијата и функциите на континуантите на стариот субјунктив во другите европски јазици. Темите, разбирливо, се вкрстуваат, на анализа е подложен не само словенскиот и/или балканскиот, туку и романскиот и германскиот јазичен материјал. Во таа ситуација решивме да се откажеме од обиди да ги групираме собраните текстови според тематиката. Ги подредуваме по азбучен ред.

Јасно ни е дека собраните во овој том текстови не ја исцрпуваат предложената проблематика и не даваат основа за некој вид завршен синтетски оглед. Се надеваме дека текстовите во овој том ќе ги поттикнат присутните во него, а и другите заинтересирани колеги да се вклучат во дискусијата околу субјунктивот. Се надеваме дека за субјунктивот ќе стане збор и во наредниот / наредните томови од нашата серија. Во таквото уверување нè утврдува и фактот дека дел од ветените статии сè уште не ни пристигнаа; од другата страна дел од текстовите предолго веќе чекаат во редакциската папка, затоа се одлучивме досега собраниот материјал да го предадеме за печат.

Ирина Бабамова

Филолошки факултет „Блаже Конески“
Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ - Скопје
irina_babamova@yahoo.com

**Семантичко-функционалниот паралелизам помеѓу самостојна
да-конструкција во македонскиот јазик и субјунктив (презент)
во францускиот јазик**

Целта на овој труд е да се посочат зоните на семантичко-функционалните поклопувања на да-конструкцијата во македонскиот јазик и субјунктив презентот во францускиот јазик кога се употребени во самостоен вербален контекст во обата јазици.

Иако термините *конјунктив* и *субјунктив* не се вообичаен дел од традиционалната македонска лингвистичка терминологија и не се употребувале во граматиките за да означат јазична појава во рамки на категоријата начин, тие сепак се спомнуваат во македонската лингвистичка литература во врска со конкретни јазични реализации во македонскиот јазик. Нивната поврзаност со да-конструкцијата, на пример, е сигнализирани во повеќе наврати и од страна на повеќе македонски лингвисти (Конески, Бл. 1986, Минова-Гуркова, Л. 1994, Тополињска, З. 2008, 2009). Терминот *конјунктив* се доведува во врска со македонските да-конструкции кои како аналитички форми, генерално претставуваат континуатори на инфинитивната форма во современиот македонски јазик. Конески, на пример, забележува дека како резултат на општиот стремеж за замена на синтетичките форми со аналитички, што е поттикнат од контактот на македонскиот јазик со балканските јазици, „конструкциите со да, со кои е заменет инфинитивот, стојат наспрема конструкциите со соодветниот предлог и конјунктив во балканските јазици. Во тие конструкции не може да се вметне именка меѓу предлогот и глаголот. И тоа е особеност на балканските јазици, што сведочи за тесната поврзаност на развојот на овој случај.“ (Конески, Бл., 1986: 177).

Термиолошкото соодветство помеѓу да-конструкцијата, конјунктивот² и субјунктивот, како и употребата на да-конструкцијата во македонскиот јазик се сигнализирани во *Синтаксата на македонскиот стандарден јазик* каде Минова-Ѓуркова забележува дека „за да-конструкцијата, во литературата постојат неколку термини: оптатив-субјунктив, субјунктив, конјунктив. Таа може да се јави со сегашно, со минато определено и со минато неопределено време, но најчесто - со сегашното. [...] (таа) има широка употреба, пред сè како име на дејство, како еквивалент на инфинитивот во други јазици; самостојно употребена изразува: желба, молба, заповед, а се јавува и во клетви; се употребува со модални и со фазни глаголи, потоа во негирани форми на некои времиња и начини, како и во зависни дел-реченици.“ (Минова-Ѓуркова, 1994: 71)

На корелацијата помеѓу да-конструкцијата и субјунктивот поконкретно укажува З. Тополињска, според која под субјунктив се подразбира „еден по дефиниција врзан/потчинет начин кој во современиот македонски јазик се деривира со формантот (партикулата) да, а се појавува во две различно темпорално маркирани варијанти, т.е. како *subjunctivus praesentis* (да + презент) или како *subjunctivus praeteriti* (да + парадигма на едно од минатите времиња)“ (Тополињска, 2008: 56). Појавата на да-субјунктивот во балканските словенски јазици, Тополињска ја поврзува со влијанието на балканските несловенски јазици. Што се однесува до „зоната на неговата употреба, (таа) се разликува од јазик до јазик и од дијалект до дијалект, но насекаде тој ги врши функциите кои во прасловенскиот, а и во старословенскиот јазик ги вршел инфинитивот и/или *by-конструкциите“ (Тополињска, 2008:56). Да-речениците пак, Тополињска ги толкува „како субјунктив, што автоматски ги квалификува како осамостоени пропозиционални аргументина предикати од втор ред...“ (Тополињска, 2009 : 45)

Субјунктивот пак, како посебен глаголски начин во францускиот јазик, бил истражуван од страна на повеќе француски³ и не само

² Во двотомната *Опита француска граматика* што е пишувана на македонски јазик, покрај конјунктив се употребува и терминот *сојузен начин* (Шоптрајанов, 1971:473).

³ Според Андре Мартине, « Ono što se ponegde naziva konjunktiv (franc : *subjonctif*) po poreklu je dosta raznorodno: francuski konjunktiv glagola *être* („biti“), *soit*, vodi poreklo od optativa, ali *sache* od glagola *savoir* („znati“) potiče od desiderativa. Sam pojam konjunktiv podrazumeva da se on upotrebljavao samo u zavisnim rečenicama, što se u francuskom dešava skoro uvek, a što dosta ograničava njegovu informativnu moć. Ona je u francuskom vrlo mala jer se konjunktiv javlja prvenstveno u kontekstima gde nije moguć izbor nijednog drugog načina, a u slučajevima kada je u stanju da sam po

француски лингвисти⁴. Во францускиот јазик, субјунктивот разликува форми за четири глаголски времиња: субјунктив презент (*subjonctif présent*), субјунктив за минато време (*subjonctif passé*), субјунктив имперфект (*subjonctif imparfait*) и субјунктив плусквамперфект (*subjonctif plus-que-parfait*). Првите две времиња бележат жива употреба во јазикот за разлика од последните две времиња кои почесто се јавуваат со форми во 3 лице и во текстови со книжевен јазичен израз. На формален план, субјунктивната форма е, со ретки исклучоци, редовно придружена од формантот *que*. Во француските граматика, субјунктивот се претставува како глаголски начин што не се употребува за да означи некаков факт или за да констатира вистинитост на реализацијата на едно дејство во францускиот јазик, туку за да означи дека говорителот ја проектира во своите мисли реализацијата на едно дејство кое во реалноста може, но и не мора да се оствари. Со ваквата своја особина, субјунктивот се поставува наспроти индикативот, кој преку некои свои глаголски времиња служи за искажување констатирана вистинитост и наспроти кондиционалот кој со своите форми искажува дека реализацијата на дејството, поради причини кои најчесто не зависат од говорителот, останува во доменот на иреалното. Некои понови граматика на францускиот јазик го сместуваат индикативот во актуелизирачки контексти (*contextes actualisants*), а субјунктивот во виртуелизирачки контекст (*contextes virtuelisants*). Во оваа насока оди забелешката на Марк Вилме кој, пак, се повикува на ставот на Анс (Hanse) според кого « *le subjonctif exprime un ordre, une défense, une exhortation, un conseil, un souhait, un désir, une crainte, un regret, une concession, une supposition, une éventualité, une hypothèse repoussée avec indignation, etc. La constante sous la litanie est la virtuelisation des procès.* » (Wilmet, 2010 : 232)

Францускиот јазик бележи употреба на глаголските форми на субјунктивот како предикати во независна и како предикатски аргументи во зависна реченица, слично како и *да*-конструкцијата во македонскиот јазик. Но со оглед на нашата зададена тема ќе се ограничиме на случаите кога субјунктив презентот / *да*-конструкцијата се употребуваат

sebi markira neku razliku (*je cherche quelqu'un qui sache... je cherche quelqu'un qui sait...*), („tražim nekoga ko bi znao... tražim nekoga ko zna“) može se sa sigurnošću upotrebiti samo sa nepravilnim glagolima ili u licima (1. i 2. množine) kod kojih se još uvek pravi razlika između indikativa i konjunktiva. » (MARTINE, 1987:228).

⁴ Во второто поглавје од делото со наслов *Pour une linguistique applicable. L'exemple du subjonctif en FLE*, авторката Мари Ев Дамар ги наведува имињата на 37 лингвисти кои понудиле свои теории за субјунктивот во францускиот јазик (Cf: Damar, Marie-Eve. *Pour une linguistique applicable. L'exemple du subjonctif en FLE*. P.I.E. Peter Lang Bruxelles, 2009).

самостојно. Модалната компонента која ги карактеризира формите на субјунктивот било тие да се јавуваат во главни (автономни) или во подредени реченици ги карактеризира и да-конструкциите во независен (сп. Бужаровска, 2000) или подреден контекст.

Имајќи ги предвид паралелите што, како што видовме, во повеќе наврати биле повлекувани помеѓу да-конструкциите и конјунктивот/субјунктивот, во овој труд ќе се обидеме да одговориме на следниве прашања: Дали самостојната да-конструкција може да претставува семантичка паралела на формите за субјунктив презент во францускиот јазик? Во врска со ова нè интересира и дали да-конструкцијата може да претставува единствена семантичко-функционална паралела на францускиот субјунктив. Која зона на модалната употреба може да ја споделат да-конструкцијата и формата за субјунктив презент?

Иако субјунктивот во независни реченици неретко се нарекува „независен“, сметаме дека тој и во самостојна употреба е подреден, поточно дека се јавува како аргумент на виртуелен, неоформен предикат на површината на текстот. Всушност, субјунктивот по правило се врзува за субординацијата, подреденоста во реченицата (*subjunctivus* доаѓа од латинското *subjungere, subjunctum*, што означува доведување во зависна, „подјармена“ позиција). Според тоа, сметаме дека наредбата (фр.) *Qu'il vienne!* = (мк.) *Да дојде!* претставува една редуцирана варијанта на (фр.) *Je veux qu'il vienne!* = (мк.) *Сакам да дојде!* поточно аргумент на виртуелниот предикат *vouloir* (је *veux*). Модалната компонента на самостојно употребениот субјунктив треба да се разгледува во корелација со интонацијата што ја придружува ваквата форма и чијшто интензитет на афективно-експресивната скала може да варира во зависност од намерата на говорителот. Така, модалната информација што е компримирана во самостојно употребениот субјунктив поскоро се доведува во врска со интонацијата што командува со овој глаголски начин отколку со самата форма за субјунктив (сп. IMBS, 1953 : 25-26). Во класификацијата на модалните вредности на самостоен субјунктив, направена од страна на Имбс врз основа на нивната корелација со одредена интонација, се издвојуваат две главни оптативно маркирани групи, од кои првата е носител на волитивни значења (наредба, бодрење, индигнација), а втората е носител на желбените значења (молитва, пожелување, клетва, заклетва, жалење, одобрување и сл.). Класификацијата на Имбс ги опфаќа и случаите со ретка модална употреба на некои скаменети форми кои и формално се разликуваат од вообичаените форми на субјунктивот (отсуството, меѓу другото, на партикулата *que* која вообичаено и претходи на форма за субјунктив во францускиот јазик).

Оптативната модална компонента во корелација со соодветна интонација е присутна и кај самостојно употребените *да*-конструкции во македонскиот јазик. Со оглед на тоа дека оптативот претставува заедничка особина и на *да*-конструкцијата и на субјунктивот, ќе го сметаме за *tertium comparationis* при проследувањето на нивниот семантичко-функционален паралелизам.

Оптативот кој се реализира главно во две модални варијанти, волитивна и желбена, ќе го разгледуваме од аспект на две многу слични, но сепак различни семантички парафрази. За *да*-конструкциите со волитивно значење ја утврдуваме парафразата: **'волја(та) на говорителот е да се реализира дејството означено со *да*-конструкција / со форма за субјунктив'**. За оние пак што искажуваат желба, парафразата: **'желба(та) на говорителот е да се реализира дејството означено со *да*-конструкција / со форма за субјунктив'**.

Преку примерите што следуваат ќе се обидеме да ја согледаме улогата на интонацијата и на контекстуалното окружение врз модалната компонента на *да*-конструкцијата и истовремено да ги посочиме соодветните семантички паралели на релација од македонскиот кон францускиот јазик.

1. Семантички паралелизам според парафразата: **'волја(та) на говорителот е да се реализира дејството означено со *да*-конструкција / со форма за субјунктив'**

Како конституент на независна реченица, *да*-конструкцијата, односно формата за субјунктив презент означува проектирани, иреални/виртуелни дејства со јасно изразена оптативна компонента која може да се оформи како наредба, забрана, бодрење или како индигниран коментар.

1.1. Императивни искази

(мк.) *Да си оди оттука, последен пат му кажувам!* 'волјата на говорителот е тој да си оди'

(фр.) *Qu'il parte d'ici, c'est la dernière fois que je le lui dis.*

Наредбата во горниов пример се однесува на трето лице и треба да му биде пренесена посредно, од страна на лицето во чие присуство е издадена таа. Тука, *да*-конструкцијата се јавува со афективно-експресивна интонација со која се нагласува нејзината функција на императив, а во францускиот јазик се употребува субјунктив.

Наредбата може да биде издадена и во присуство на лицето што треба да ја изврши неа, а како семантичка паралела на да-конструкцијата повторно се јавува субјунктив во францускиот јазик:

(мк.) *Да сјае, сè што гледаш тука!*

(фр.) *Que tout ce que tu vois ici brille!* 'волјата на говорителот (мојата волја) е да сјае...'

Наредбата може да се однесува и на прво лице (говорителот), што почесто се среќава во разговорниот јазик, со цел да се нагласи важноста на она што говорителот треба да го соопшти и истовремено да му го привлече вниманието на соговорникот:

(мк.) *Да ти кажам*, Марија, се зборува дека тој е во градов.

(фр.) *Que je te dise, Marie, on dit qu'il est dans la ville.* 'волјата на говорителот (мојата волја) е да каже...'

Да-конструкцијата може да се употреби алтернативно со нека-конструкцијата кога треба да се искаже заповед за граматичките лица кои не познаваат посебни форми за императив во македонскиот јазик (сп. Тополињска 1996, 2009:44): *Да си оди оттука...! Нека си оди оттука... .* Важно е да се забележи дека алтернативната варијанта за императив со нека, може да има своја семантичко-функционална паралела во француската субјунктивна форма:

(мк.) *Нека сјае, сè што гледаш тука!*

(фр.) *Que tout ce que tu vois ici brille!* 'волјата на говорителот е да сјае...'

(мк.) *Нека влезам!* = (фр.) *Qu'ils entrent!* 'волјата на говорителот е тие да влезат'

(мк.) *Нека (за)пеат!* = (фр.) *Qu'ils chantent!* 'волјата на говорителот е тие да пеат'

Степенот на категоричност при изразувањето наредба е помал кај нека-конструкциите, поточно, во зависност од нивното контекстуално окружение и од интонацијата, тој степен може да варира и да се движи од јасно искажана наредба до едноставно дадена дозвола (концесив):

(мк.) *Нека ми ги донесе документите, веднаш!*

(фр.) *Qu'il m'apporte les documents, tout de suite!* 'волјата на говорителот е тој/некој да ги донесе документите'

Категорично изразената наредба во горниов пример е засилена со *веднаш*, но веќе во следниот пример, таа е силно ублажена со *ако*, кое придонесува за концесивна модална обоеност на исказот слична на онаа на глаголот *може* :

(мк.) *Ако, нека влезам!* = (фр.) *Qu'ils entrent, je le permets!* 'волјата на говорителот е тие да влезат' или 'може / дозволувам да влезат'

Императивните искази со самостојна *да*-конструкција и негација може да се доближат до прохибитивот и да искажат забрана за реализирање на дејството:

(мк.) *Никој да не мрднал!*

(фр.) *Que personne ne bouge!*

Примериве покажуваат дека на релацијата македонски-француски јазик, функцијата на императивот за граматичкото лице кое не познава форма за императив може да биде преземена од формата за субјунктив во францускиот јазик. *Да*-конструкцијата, која во алтернатива (конкуренција) со *нека*-конструкцијата ја презема врз себе функцијата на императивот во македонскиот јазик, се карактеризира со оптативна модална обоеност.

1.2. Хортативни искази

Кај овие искази, степенот на афективно-експресивната интонација е поблаг во споредба со императивните искази. И овие дејства се иреални, виртуелни како и дејствата во 1.1. Дејствата што се означени со *да*-конструкцијата и што се проектираат во мислите на говорителот за да искажат поттик, бодрење, храбрење и сл. се карактеризираат со хортативна модална компонента.

(мк.) *Да му го кажам ова, важно е!* = (фр.) *Que je lui dise cela, c'est important!*

(мк.) *Да го разгледаме случајот на Марија...* = (фр.) *Que nous revoyions le cas de Marie...*

Хортативот опстојува и кога исказите се употребени во варијанта со негација:

(мк.) *Да не му го кажувам ова!* = (фр.) *Que je ne lui dise pas cela!*

(мк.) *Да не му го менувам мислењето!* = (фр.) *Que je ne change pas son avis.*

(мк.) *Да не зборуваме повеќе за овој случај!* = (фр.) *Qu'on ne parle plus de ce cas.*

Во хортативен исказ, самостојната *да*-конструкцијата може да се сретне во конкуренција со *нека*-конструкцијата без притоа исказот да претрпи драстични семантички промени во однос на веќе утврдената семантичката парафраза (’волја(та) на говорителот е да се реализира дејството...’). Притоа, како што се гледа од следниов пример, концесивот паѓа во втор план:

(мк.) *Оние што не можат да стојат, нека седнат./ Оние што не можат да стојат, да седнат.*

(фр.) *Ceux qui ne peuvent pas rester debout, qu'ils s'assoient.* ’волја(та) на говорителот е тие да седнат’

1.3. Искази на индигнација

Самостојната да-конструкција во ваков исказ обично претставува коментар преку повторување (прекажување) на она што претставувало нечија наредба или волја, а индигнираниот интонациски тон внесува доза на чудење, хипотеза и неверица.

(мк.) *Да заминам оттука, јас!?* = (фр.) *Moi, que je parte d'ici!?* ‘волјата на првичниот говорител е (била) јас да заминам’

(мк.) *Да го лекува..., тој!?* = (фр.) *Qu'il le soigne..., lui!?*

2. Семантички паралелизам според парафразата: ‘желба(та) на говорителот е да се реализира дејството означено со да-конструкција / со форма за субјунктив’

Дејствата што се означени со да-конструкцијата односно со формата за субјунктив се посакувани и со самото тоа тие се сè уште неактуелизирани т.е. се иреални, или замислени. Оптативната компонента се формира преку искажувањето желба. Интонацијата што ја придружува самостојната да-конструкцијата со желбено значење во најшироката смисла на зборот, доста се разликува од афективно-експресивната интонација на исказите со да-конструкција со волитивно значење. При искажувањето желба, говорителот тргнува од позицијата во која се наоѓа во дадениот момент и која од хиерархиска гледна точка ја сфаќа како подредена. Всушност, говорителот ја упатува својата желба кон нешто или кон некој што поседува доволна моќ за да ја реализира и што од хиерархиска гледна точка има надредена позиција. За разлика од ова, при искажувањето волја (в. погоре), говорителот тргнува од својата надредена позиција и поседува доволно авторитет и моќ за да му ја наметне таа своја волја на некој што е во подредена ситуација. Насоченоста на дејствата во обратен правец, од горе кон долу при искажувањето волја, и од долу кон горе при искажувањето желба, управува со изборот на степенот на афективно-експресивна интонација што ќе ја придружува самостојната да-конструкција, односно самостојно употребената форма за субјунктив. Така, интонацијата на да-конструкцијата со која се искажува желба, поскоро ќе биде со молитвен отколку со наредбодавен тон, па исказот ќе може биде оформен како молитва, пожелување, клетва.

2.1. Молитва

(мк.) *Отче наш, Кој си на небесата, да се свети името Твое, да дојде царството Твое; да биде волјата Твоја, како на небото, така и на земјата.* (Господова молитва)

(фр.) *Notre Père qui es aux cieux,
que ton nom soit sanctifié,
que ton règne vienne
que ta volonté soit faite
sur la terre comme au ciel.* (Le « Notre Père »
<http://oratoiredulouvre.fr/prier/Le-Notre-Pere.html>)

2.2. Желба/посакување/пожелување

(мк.) *Господ да ти прости за тоа што го рече...* ‘желбата на говорителот е...’

(фр.) *Que Dieu te pardonne pour ce que tu as dit....*

(мк.) *Да биде глуво и спокојно и темно кога ќе рикне* (Стерна,
Конески, 1987 : 310)

(фр.) *Que tout soit sourd et paisible et obscur...,* (La Sterna,
GAUCHERON, 1988 :30)

(мк.) *Да си го пронајдам мирот, конечно!* = (фр.) *Que je retrouve la paix, enfin!*

(мк.) *Да убијам Црна Арапина(*)./ Да умрам.* (Болен Дојчин,
Конески, 1987 :191)

(фр.) *Que je tue l'Arabe Noir () / Que je meure.* (Doitchine le malade,
GAUCHERON, 1988 : 28)

Да-конструкцијата со негација и со помалку експресивна интонација добива оптаивна модална особина:

(мк.) *„За да ја сетам последната желба:*

Само никој да не ја види мојата смрт!“ (Песчо брдце,
Конески, 1987 : 320)

(фр.) *„Pour sentir monter en moi le dernier souhait :*

Que personne ne voie ma mort !“ (La colline des chiens,
GAUCHERON, 1988 : 31)

Самостојната да-конструкцијата може да се употреби алтернативно со нека-конструкцијата во искази со желбен карактер како во примерот што следува подолу. Во такви услови, концесивниот карактер на нека-конструкциите бледее за сметка на нејзиниот оптаивен карактер. Како семантичка паралела на обете македонски конструкции се јавува формата за субјунктив во францускиот јазик.

(мк.) *2013г. да Ви биде година на успеси!* = *Нека 2013 Ви биде година на успеси!*

(фр.) *Que 2013 soit pour vous l'année de toutes les réussites!*

Оптимативниот карактер на *нека*-конструкциите превладува за сметка на нивниот вообичаено концесивен карактер и во следниве примери:

(мк.) „**Нека остане** гол тој јагленосан скелет / Да криши црни раце во просторот

Трупот **нека** му **биде** корито / За водите на дождот есенски“
(Стебло, Конески, 1987:182)

(фр.) „**Que** ce squelette carbonisé **reste** nu / A tordre ses bras noirs dans l'espace,

Que son tronc **soit** le lit / Des pluies d'automne.“ (Tronc d'arbre, Koneski, 1986 : 68)

2.3. Клетва

Алтернативната употреба на *да*-конструкцијата и на *нека*-конструкцијата може да се забележи и при искажувањето клетва во идиоматизирани обрати:

(мк.) **Да /Нека** *цркнат!* **Да /Нека** *одам* по *ѓаволите!*

(фр.) **Qu** 'ils *crèvent!* **Qu** 'ils *aillent* en enfer!

3. Семантички паралелизам помеѓу самостојна *да*-конструкција и петрифициран израз со субјунктив

Во францускиот јазик опстојуваат некои петрифицирани субјунктивни форми кои на формален план се разликуваат од обичните субјунктивни форми според отсуството на партикулата *que*. Ова отсуство повлекува и одредени промени на синтаксички план кои се манифестираат, пред сè, во невообичаениот збороред (инверзија на придавката или на субјектот). Тие се јавуваат како семантичка паралела на самостојна *да*-конструкција во оптимативен контекст, но и на *нека*-конструкција:

(мк.) „**Проклета да е** твојата вистина, *Марко Крале*
Што нè доведе до крајот [...]“ (Кале, Конески, 1987 : 313)

(фр.) „**Maudite soit** ta vérité, *Roi Marko,*
Qui nous poussa à bout, [...]“ (Forteresse, Koneski, 1986 : 40)

(мк.) **Да живее** Републиката!

(фр.) **Vive** la République!

(мк.) **Господ да не даде!**

(фр.) **A Dieu ne plaise.**

(мк.) **Така нека биде.** / **Така да биде.**

(фр.) **Ainsi soit-il!**

Заклучок: Проследувањето на семантичко-функционалниот паралелизам помеѓу самостојната *да*-конструкција и формите за субјунктив презент потврдува дека овие две конструкции се изофункционални и дека споделуваат заеднички особини на планот на нивното модално однесување. Примерите исто така покажаа дека *да*-конструкцијата и субјунктивот оперираат во слична модална зона, оптативната зона, и дека двете конструкции може да се сметаат за меѓусебни семантичко-функционални корелати зашто нивната употреба се поклопува во повеќе модални варијанти што се поврзуваат се оптативот: императивот, прохибитивот, хортативот.

Освен ова, семантичко-функционалните доближувања помеѓу *да*-конструкцијата и *нека*-конструкцијата, што ги сигнализиравме во случаите кога слабее концесивноста на *нека*-конструкцијата во полза на нејзината императивна или оптативна семантика, укажуваат дека *да*-конструкцијата не е единствената конструкција што може да се употреби како корелат на францускиот субјунктив презент. Примерите посочија ситуации во кои овие две македонски конструкции може да се подведат под иста семантичка парафраза и заемно да се заменат, а притоа повторно да го имаат субјунктив презентот како свој корелат во францускиот јазик.

Според тоа, воспоставувањето корелација помеѓу самостојната *да*-конструкција во македонскиот и субјунктив презентот во францускиот јазик не би требало да се доведува во прашање и сметаме дека *да*-конструкцијата може да се толкува како еден, но не и единствен македонски субјунктив.

Библиографија:

- БУЖАРОВСКА, Елени. (2000) „Независните *да*-кострукции во македонскиот јазик и нивните корелати во грчкиот јазик“ во Македонски јазик, год. XLVIII-L, 1997-1999. – Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, стр. 217-236.
- ВЕЛЕВСКА, Маргарита (2009) *Инфинитивните конструкции во францускиот јазик и нивните еквиваленти во македонскиот јазик*. – Скопје: Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Филолошки факултет „Блаже Конески“.
- DAMAR, Marie-Eve. (2009) *Pour une linguistique applicable. L'exemple du subjonctif en FLE*. – Bruxelles : P.I.E. Peter Lang.

- GLATIGNY, Michel. (1976) « Remarques sur le subjonctif » in FDM. – Paris : Hachette /Larousse.
- IMBS, Paul. (1953) *Le subjonctif en français moderne*. - Strasbourg : Publications de la faculté des lettres de l'Université de Strasbourg.
- КОНЕСКИ, Блаже. (1986) *Историја на македонскиот јазик*. Скопје: Култура.
- КОНЕСКИ, Блаже. (1987) *Граматика на македонскиот литературен јазик*. – Скопје: Култура.
- MARTINE, Andre (1987) *Indoevropski jezik i „indoevropljani“* (Prevod i predgovor Jasmine Grković). - Novi Sad: Književna zajednica Novog Sada.
- МИНОВА-ЃУРКОВА, Лилјана. (1994) *Синтакса на македонскиот стандарден јазик*. – Скопје: Радинг.
- ТОПОЛИЊСКА, Зузана. (1996) „Нека’-конструкциите и нивниот статус во словенските глаголски системи“ во *Прилози*.- Скопје: МАНУ/ОЛЈН, 21/1, 77-93.
- ТОПОЛИЊСКА, Зузана. (2008) *Полски-македонски, Граматичка конфронтација 8. Развоток на граматичките категории*. – Скопје: МАНУ.
- ТОПОЛИЊСКА, Зузана. (2009) *Полски-македонски, Граматичка конфронтација 9. Негација*. – Скопје: МАНУ.
- WILMET, Marc. (2010) *Grammaire critique du français*. – Bruxelles : De boeck, Duculot.
- ШОПТРАЈАНОВ, Георги. (1971) *Опита француска граматика*. Дел II: Синтакса, книга 1. – Скопје: Универзитет „Кирил и Методиј“.

Ексерпирани дела:

- GAUCHERON, Jacques (éd). (1988) *Anthologie de la poésie macédonienne*. – Paris : Messidor.
- KONESKI, Blaje. (1986) *Le roi Marko*. (choix et traduction du macédonien Mira Cepincic et André Doms) – Paris: Editions Saint-Germain-Des-Pres.
- КОНЕСКИ, Блаже. (1987) *Собрани песни*. – Скопје: Македонска книга.

Résumé

Le parallélisme sémantique et fonctionnel entre l'emploi autonome de la construction-*ДА* dans la langue macédonienne et le subjonctif (présent) dans la langue française

Dans ce travail, nous nous proposons d'étudier la corrélation, ou plutôt la correspondance, entre l'emploi autonome de la construction-*ДА* macédonienne et celui du subjonctif présent en français.

En citant les rares emplois des termes *конјунктив* (conjonctif) et *оптатив-субјунктив, субјунктив* (subjonctif optatif, subjonctif) pour désigner la construction-*ДА* dans les travaux de linguistique macédonienne, notamment dans les travaux de Blaže KONESKI (1986), Liljana MINOVA-GJURKOVA (1994), Zuzana TOPOLINJSKA (2008, 2009), nous nous posons la question de savoir si l'on pourrait tracer une parallèle sémantique entre la construction- *ДА* et le subjonctif présent français employés de manière autonome et, au cas où cela serait possible, si l'on pourrait considérer l'emploi autonome de la construction- *ДА* comme le seul correspondant sémantique et fonctionnel du subjonctif présent en français.

L'emploi modal optatif étant commun à ces deux formes linguistiques, il représente le *tertium comparationis* dans ce travail. Sur la base de ce trait commun, et en suivant la classification proposée par IMBS (1953), nous formulons deux paraphrases sémantiques qui nous servent à l'étude du parallélisme sémantique et fonctionnel entre ces deux formes. Ces paraphrases traduisent, la première, **la volonté** du sujet parlant de réaliser l'action exprimée par la construction -*ДА* / la forme du subjonctif présent et, la deuxième, **le désir** du sujet parlant de réaliser l'action exprimée par la construction-*ДА* / la forme du subjonctif présent.

Les exemples en macédonien et en français, illustrant l'emploi modal optatif selon ces deux paraphrases, nous permettent d'isoler les énoncés qui expriment un ordre, un encouragement, une indignation au sein de la première paraphrase sémantique et les énoncés qui expriment une prière, un souhait, une imprécation au sein de la deuxième paraphrase sémantique.

L'étude de ces exemples nous permet non seulement de constater la corrélation qui existe entre la construction-*ДА* et les formes du subjonctif présent employées de manière autonome, mais aussi de conclure que la construction-*ДА* autonome n'est pas le seul correspondant macédonien du subjonctif présent français et que dans certains contextes, son emploi peut alterner avec celui de la construction-*НЕКА*.

Елени Бужаровска

Филолошки факултет „Блаже Конески“
Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ - Скопје
elenibuzarovska@t-home.mk

Лилјана Митковска

Универзитет ФОН - Скопје
liljana.mitkovska@fon.edu.mk

НЕГИРАНИТЕ НЕЗАВИСНИ ДА-КОНСТРУКЦИИ

1. Вовед

Во оваа статија се фокусираме на функциите на независните да-конструкции во комбинација со маркерот за негација *не* во македонскиот јазик и ги споредуваме со соодветните конструкции во бугарскиот јазик. Ги разгледуваме следните три типа независни да-конструкции, кои од своја страна се разгрануваат на повеќе поттипови:

(а) **деонтички** (директив, хортатив, оптатив, адмонитив)⁵

(1) Да не си мрднал! (М)

(2) Да не одиме сега, доцна е. (М)

(3) Бел ден да не видиш! (М)

(4) Да не настинеш! (М)

(б) **адмиративни**

(5) Ти да не знаеш?! Не е можно. (М)

(в) **прашални**

(6) Да не имаш малку кафе? (М)

(7) Да не ти е лошо? (М)

⁵ Терминот употребен кај Ницолова (2008: 409) за предупредување.

Нашата главна цел во овој труд е да ја испитаме функцијата на маркерот за негација во сите овие конструкции и различните прагматички функции на трите конструкции во дискурсот. Посебно ќе обрнеме внимание на независните прашални конструкции.

Честичката *да* има широк опсег на употреби во јужнословенските јазици во зависни и независни реченици. Таа се комбинира со менливата форма на глаголот за да оформи *да*-конструкција којашто го заменила инфинитивот во балканските словенски јазици. Во тие јазици честичката *да* се проширила и во кондиционалниот домен како синтаксички оператор но исто така се употребува и во широк спектар на независни конструкции како „проклитичка модална честичка“ (Асенова 2002: 182-195).

Зависните *да*-конструкции се употребуваат во три субјунктивни функции: како дополненија на модални глаголи, на предикати со модално значења,⁶ или како дополненија на каузални предикати оформени како целни и условни реченици. Во функција на модално предикатско дополнение честичката *да* во конструкцијата се врзува само со индикативен презент свршен и несвршен вид (*сакам да дојдам/доаѓам*), односно немаркирана темпорална форма, според Деянова(1985: 10), но не и со аорист (**сакам да дојдов*) или перфект (**сакам да сум дошол*). Со оглед на структурната особина на *да*-конструкцијата да поставува рестрикции во изборот на другите временски форми не би можело да се зборува дека тие *да*-конструкции се обележани по време, туку дека претствуваат врзани атемпорални форми најчесто со идна проекција. Тоа се должи на генезата на тие конструкции – нивната денешна функционална зона во голема мера се преклопува со инфинитивното дополние во минатото. Меѓутоа, за изразување на иреален услов *да* се комбинира со поширок круг на глаголски форми (кои Деянова(1985: 30) ги смета за адвербијални определби), отколку во други употреби: *да*+имперфект (*да дојдев*), *да*+перфект/плуперфект (*да сум/бев дошол, да имам/имав дојдено*).

Да-конструкциите се појавиле како функционална замена на синтетичкиот инфинитив во старословенскиот јазик. Според Илиевски (1988: 196) во јужнословенските јазици може да се следи развојот на *да*-конструкцијата уште од најстарите писмени споменици-преводи. Како причини за загубата на инфинитивот се наведува пред сè контактоот со грчкиот јазик; така сврзникот *јак* *да* претставува книжевна калка од

⁶ Кои спаѓаат во предикати од втор ред т.е. предикати кои изразуваат ментална активност (види кај Тополињска 2008: 56).

грчкиот удвоен сврзник *ως ινα*.⁷ Но таа загуба била потпомогната и од внатрешниот развој и тенденцијата на балканските јазици кон аналитизам. Во балканските јазици се забележува сличност во развојните фази на аналитичката субјунктивна конструкција што го заменува инфинитивот: така прво тие конструкции се појавуваат во модални контексти – целни реченици, па се шират на волитивни предикати, а најдоцна навлегуваат во состави со немодалните глаголи *има* и *почнува* (сп. Joseph 1983: 107, Цыхун 1981: 151). Исто така инфинитивот подолго се задржува кај забраните со *немој* (Конески 1967: 180), веројатно бидејќи тие биле сфатени како императивна форма (Joseph 1983:108).⁸

Што се однесува до независните конструкции, има индикации дека честичката *да* во оптативната и императивната функција почнала да се употребува уште во старословенскиот јазик и била основа за развој на функции преку кои *да*-конструкцијата го заменила инфинитивот (според Асенова 2002: 182). Има и спротивни гледишта дека независните конструкции се вторични (деривирани) бидејќи потекнуваат од зависните.

На синтаксички план, во македонската *да*-конструкција партикулата е тесно поврзана со глаголот и само негативната честичка и заменските клитики може да стојат меѓу нив. Според Крамер (1986: 38), *да* во македонскиот јазик има субјунктивни и оптативни функции но „не е маркирано за никаков специфичен тип на модалност и може да ги замени сите други модални честички“. Таа тврди дека *да* „станало немаркирана модална честичка“ и следствено нема инваријантно основно значење туку постојат три варијанти зависно од комуникативната цел на пораката: оптативна (директивна), субјунктивна и кондиционална. Ние пак сметаме дека инваријантното значење на честичката *да* е нефактивноста, што се поклопува со ставот на Тополињска (2008: 56) и на Ницолова (2008: 409), меѓу другите. Единствен исклучок претставуваат инхоативните конструкции со фазните глаголи како што се *почне*, *престане*, *продолжи* кои задолжително се комбинираат со несвршени *да*-конструкции и/или со морфолошки номинализации (Тополињска 1995: 188).

⁷ Во грчкиот инфинитивот почнал да се распаѓа уште пред две илјади години. Тоа пред сè се должи на семантичката и формалната неопределеност на таа глаголска форма со номинална употреба (Илиевски 1988: 194).

⁸ Во народната поезија се среќаваат примери *немој носи свилени суњици* (Конески 1967: 180).

2. Независни *да*-конструкции

Познато е дека во сите балкански јазици постојат функционални еквиваленти на честичката *да* и во сите тие јазици конструкциите со субјунктивната честичка може да се употребат како независни реченици. За нив пишувале многу автори, меѓу кои: Крамер (1986) за македонски јазик, Бужаровска (1999) за македонски и грчки, Асенова (2002) за бугарски, грчки, албански и румунски, Мишеска-Томиќ (2006) за повеќе балкански јазици, Ницолова (2008) за бугарскиот јазик. Сите автори кои пишувале за независните *да*-конструкции (и нивните корелати во балканските јазици) забележуваат дека субјунктивната честичка внесува модална компонента во пропозицијата. Модализацијата на пропозицијата ја прави истата погодна за различни функции во дискурсот и не е случајно што независните *да*-конструкции најчесто се среќаваат во говорниот јазик.

Во предметната литература повеќе се обработени деонтичките употреби. Повеќемина автори, почнувајќи од Конески (1987: 416-417) пишувале за употребата на независните *да*-реченици за оптативната, хортативната и директивната функција, на пр. Крамер (1986: 39-40) *Да ми ја донесеш книгата*; Тополињска (2008:49) *Да не заборавете да му се јавите на татко ви*. Другите употреби различно се анализирани кај спомнатите автори. Така Крамер (1986) разликува директиви од кондиционали (*Да сум на твоје место...*), а Тополињска (2008: 61) ги смета за адмиративи емоционално обоените изрази како *Ти да ме заборавиш!?* Бужаровска (1999) ги разграничува оптативно-субјунктивните (деонтички) значења од дубитативните (епистемски). Вторите изразуваат различен степен на несигурност и обично се пропратени со негативен маркер (*Да не имате леб?*). Ницолова (2008: 409), во анализата на бугарските независни *да*-конструкции, разликува четири големи групи на значења во кои има многу подзначења: (1) директиви (*Да дојдеш у нас довечера!*), (2) оптативни (*Да бџдеш здрав и весел!*), (3) за изразување можност (*Някой от вас случайно да знае китайски?*) и (4) минато дејство со адмиративна семантика (каде се изразува емоционален став) (*Аз да те храня тебе ... јадеш като ламя, а само спиш!*). Последната класификација е најблиска до понудената таксономија на негативните независни *да*-конструкции во оваа статија.

Од сите независни *да*-конструкции само директивните може да се изразат и со конкурентна форма: императив и хортативната конструкција со *нека* и *дај*. Постојат различни ставови за релацијата меѓу двете изразни можности. Ницолова (2008: 411) ги споредува директивните *да*-конструкции со императивот во бугарскиот јазик и смета дека *да*-

конструкциите за блиско дејство изразуваат посилна и категорична заповед, пропратена со нетрпение на говорителот дејството да се реализира. Таа тврди дека тие се подиректни и затоа се употребуваат во неформални ситуации со поблиски луѓе. Овој став го дели и Асенова, која тврди дека директивните *да*-конструкции во бугарскиот и нивните еквиваленти во другите балкански јазици се емоционално обележани „наредбата е построга, со поголемо нетрпение – бара неодложно исполнување во блиска иднина и по секоја цена“ (Асенова 2002: 183).⁹ За неа негативните наредби изразуваат посилна забрана бидејќи говорителот претпоставува дека соговорникот не сака да ја исполни наредбата.

Од друга страна пак, Тополињска (2008: 49) смета дека императивните *да*-конструкции во второ лице се поекспресивни во споредба со синтетичкиот императив, којшто често има нијанса на потсетување. Таа го истакнува посебното значење на минатото неопределено време во таквите *да*-конструкции, кои се одликуваат со посилна категоричност (*Да си го направил тоа уште денеска!*).

Ние се согласуваме со ова мислење и сметаме дека ставовите на Ницолова и Асенова не може целосно да се прифатат, барем што се однесува до македонскиот јазик, затоа што интерпретацијата на *да*-конструкцијата во голема мера зависи од контекстот и следствено подлежи на варијација (од молба и совет до строга наредба), додека императивот е контекстуално постабилен.¹⁰ Функционалните карактеристики на *да*-конструкциите не одат само во еден правец. Крамер (1986: 40-41) тоа го забележува и разликува четири нивоа на ‘учтивост’ во директивните *да*-конструкции, при што ја истакнува улогата на глаголското време. Во следните примери учтивноста опаѓа од (1) до (3) во зависност од формата:

1. најучтиви се директивите со перфективен имперфект (*Да ми ја донесеше книгата*), 2. со сегашно време се изразува молба (*Да ми ја донесеш книгата*).

⁹ „Заповедта, изразена със сегашна подчинителна конструкция, е по-строга, понетърпелива – изисква изпълнение в блиско бъдеще и на всяка цена.“ (Асенова 2002: 183)

¹⁰ Примерот од Ницолова (2008: 412) во кој таа тврди дека *да*-конструкцијата е посилна од императивот *...нарежете малко луќанчица, ала знаеш, да ја нарежете тњкичко...* покажува дека *да*-конструкцијата изразува совет, што значи дека не е посилна.

3. наредбата е најсилна со минато неопределено време, обично засилена со определба за време (*Веднаш да си дошол, Од сега да не сум те видела да го имаи пред себе*).

Ницолова (2008: 411) исто така смета дека постои градација, односно дека силината на исказот зависи од видот и времето на глаголот. Според неа категоричноста на наредбата се зголемува според формите по овој редослед:

1. императив свршен (*Слез от прозореца!*), императив несвршен (*Слизай от прозореца!*),
2. да-конструкција со свршен глагол (*Да слезеш веднага от прозореца!*),
3. да-конструкција со несвршен глагол (*Да слизаш веднага от прозореца!*).
4. Најкатегорична заповед се изразува со да-конструкција во неопределено време (ibid. 415): *До утре да си почистила всичко. Да сте измили прозорците до празника.*

Според ставовите на овие автори може да се добие впечаток дека македонскиот и бугарскиот јазик се разликуваат многу во однос на изразувањето на директивни функции со императив и со да-конструкции. Меѓутоа, примерите од нашиот корпус не укажуваат на тоа, туку напротив сведочат за паралелни употреби. Од друга страна, градацијата во рамките на да-конструкцијата до некаде се поклопува, особено во оценката на најкатегоричната заповед. Имено, и во двата јазика употребата на минатото неопределено време се интерпретира како најстрога наредба/забрана, веројатно поради резултативната семантика на ова време која е често засилена со прилог за време (веднаш, до сега, од сега), иако тоа не е задолжително (*Да не си мрднал!*).

3. Негативните независни да-конструкции

3.1 Деонтички да-конструкции со негативен маркер

Како што истакнавме погоре, една од најчестите функции на независните да-конструкции е да изразуваат деонтички говорни чинови (директив, хортатив, оптатив, адмонитив). Нивната формално-прагматичка структура не се менува значително со додавање на негативниот маркер, бидејќи тој ја негира пропозицијата изразена во предикатот и само соодветно ја менува комуникативната цел на говорителот. Негативната честичка, која стои меѓу честичката *да* и глаголот, секогаш е акцентирана. Деонтичките

негирани да-конструкции изразуваат различни значења во зависност од лицето и затоа ќе ги разгледаме посебно.

а. Второ лице

Деонтичките да не-конструкции најчесто се користат во второ лице при што на соговорникот му се сугерира некаков тип на неделување. Може да изразуваат различен степен на учтивост, како што забележува Крамер (1986) и се движат од забрани до совети и препораки. Со глагол во сегашно време (речиси секојпат со несвршен глагол) овие конструкции претставуваат индиректни наредби па исказот може да се толкува со различен степен на учтивост, во зависност од ситуацијата.

(8) а. Да не одиш таму! (М)

б. Да не му кажуваш за ова на Васил, те молам! (М)

(9) Никаде да не одиш со грд човек (Последните селани Петре М. Андреевски) (М)

Примерот (8а), ако мајката го упати кон дете може да биде строга забрана, но може да се сфати и како молба ако има соодветна интонација и ако е употребен во соодветен контекст, на пример во разговор меѓу блиски пријатели. Во примерот (8б) молбата е експлицитно изразена. Сепак, таквите конструкции почесто се користат за давање совет или за предупредување, при што се добива впечаток дека говорителот има повеќе знаење и искуство во дадената ситуација (9). Во такви случаи најчесто се чувствува надградената модална пропозиција *ти препорачувам, ти советувам, мислам дека е подобро* и сл. И покрај поголемата индиректност овие конструкции може да изразуваат строгост и грубост (10). Тоа покажува дека учтивноста не е вграден во самата конструкција и дека индиректноста може различно да се толкува.

(10) Од утре бебето да не го носиш тука, најди си некој друг да ти го чува! (М)

Тврдењата на Ницолова (2008: 411-412) и Асенова (2002: 182-195) дека во бугарскиот јазик директивните да-конструкции изразуваат интимност и строгост и во споредба со императивот „може да означуваат поголема сила на наредбата, обусловена од потенцираната желба на говорителот да го предизвика искажаното дејство, ...“ (Ницолова 2008: 412) не се потврдуваат во примерите од нашиот корпус. Тие упатуваат на тоа дека овие конструкции, барем што се однесува на негираните, се

користат со различни степени на силина, слично како во македонскиот. Во второ лице не изразуваат секојпат забрани, како што тврди Ницолова (2008:414); така во (11) очигледно се работи за совет.

- (11) Колега, тоа само го понос 2-3 дни с теб независимо в кубур или на др. място ... само *да не го носиш* на бели дрехи. (Б)

Со минато неопределено време (примерите во 12) негираните императивни *да*-конструкции имаат засилен тон на забрана, како што било забележано повеќе пати, на пр. Тополињска (2008: 49), Крамер (1986: 40). Може да се употребат и свршени и несвршени глаголи, иако свршените се почести. Веројатно компонентата на резултативност која се содржи во значењето на перфектот потенцирана со соодветните прилози за време ја истакнува итноста на искажаната порака многу појасно.

- (12) Од утре **да не си дошол** веќе. (М)

Да не си се јавувал веќе, разбра?! Збогум! (М)

И во бугарскиот јазик одречните *да*-конструкции со неопределено минато време, особено со свршени глаголи (13), изразуваат „многу силна, категорична, строга, не ретко груба забрана за извршување на идни дејства...“¹¹ (Ницолова 2008: 415).

- (13) Млџк! *Да не си ми* продумал вече. Каквото знаеш, за себе си го знај и аз, каквото знај, няма да ти го казвам. (Б)

Со глаголите за перцепција (14) наредбата упатена кон соговорникот содржи нијанса на конфликт и закана. Таа се изразува преку глагол во прво лице, но се однесува на второто лице, кое се сигнализира во објектот (трето лице е поретко).

- (14) **Да не сум те видел** веќе во овој сокак, разбра ли? (М)

Да не сум чул такво нешто повеќе од тебе. (М)

- (15) **Да не съм те усетил**, че пушиш. (од Ницолова 2008: 416) (Б)

Ова е карактеристично и за бугарскиот јазик (15). Ницолова (2008: 416) добро забележува дека тука се работи за граматикализација на импликацијата. Категоричната забрана не е искажана директно во содржината, но со тоа што говорителот изразува забрана таква

¹¹ „Отрицателните *да*-форми на перфект само от свършен вид означават много силна, категорична, строга, нередко груба забрана за извършаване на бъдещи действия ...“ (Ницолова 2008: 415)

информација да стигне до него, имплицира дека фактички го забранува дејството. Истото значење може да се изрази и со сегашно време (*Да не те видам повеќе тука!*), но со послаба експресивност.

Негативните директиви во второ лице во современиот македонски јазик се изразуваат и со негативниот императив со *не* и со *немој*, како и со конструкции со *нема*. Ние сметаме дека постои градиција на силината на забраната која ослабнува по следниот редослед: *нема да-конструкција*, императив со *не*, негирана *да-конструкција* и императив со *немој*. Сепак се чини дека нема голема разлика меѓу последните два исказа во силината на забраната, но *да-конструкцијата* може да подразбира постоење на одредена општествена дистанца меѓу соговорниците.

(16) Нема са одиш!

Не оди!

Да не одиш!

Немој да одиш!

Тоа се потврдува и со примерите во (17) во кои истата содржина говорителите ја искажуваат на два начина со различен степен на блискост.¹²

(17) Така може, ама **да не ѝ кажуваш** дека он рекол дека е грда. (М)

Кажи и дека имало нешто меѓу вас, ама **немој да ѝ кажеш** дека рекол дека е грда. <http://forum.femina.mk/ljubovni-problemi/mi-treba-pomos-t3920/>

Со второ лице негираните *да-конструкции* може да имаат и функција на предупредување (адмонитив), на која не ѝ е конкурентен императивот (18). Оваа конструкција во себе има импликација за цел која појасно се истакнува во комбинација со императивот.

(18) Гледај сега оценките, **да не паднеш** година, па за работа не мисли уште сега. (М)

Побрзајте! **Да не го испуштите** авионот! (М)

Оваа функција на *да-конструкциите* е присутна и во бугарскиот јазик (19).

¹² Подеталното и прецизно испитување на дискурските разлики меѓу овие конструкции излегува од рамките на главната тема на оваа статија, но тоа заслужува да биде предмет на поголемо истражување.

- (19) **Да не се простудите!** **Да не се вѐрнеш** оште на вториј ден! (Б)
(Ницолова 2008: 416)

б. Со други лица

Со трето лице *да*-конструкциите имаат најчесто хортативна или оптативна функција, но исто така може да биде прекажана забрана или совет. Со маркер за негација исто така исказот се однесува на некој што не е присутен. Речениците во (20) може да добијат различно значење, зависно од контекстот. Со трето лице забраната е автоматски индиректна и силината зависи од ситуацијата. Меѓутоа, третото лице исто така може да се однесува на сите присутни, особено кога се работи за силна забрана со глагол во минато неопределено време (21).

- (20) Тој ич **да не доаѓа!** / Весна **да не се враќа!** (М)

- (21) Никој **да не стапнал** понатака! Нека остане вака како што е! (М)

Со трето лице може да се изрази и предупредување илустрирано во (22). Ницолова (2008: 413) забележува дека во бугарскиот често се јавува рефлексивна глаголска форма (23), што е случај и во македонскиот. Тука всушност се работи за ергативни конструкции. Може да се согласиме со неа дека предупредувањето во трето лице всушност се однесува пак на соговорникот, кој треба да делува за да не се случи именуваното дејство. Значи се работи за индиректна наредба.

- (22) **Да не загори** гравот! (М)

- (23) **Да не се счупат** стъклата! Детето **да не падне!** (Б)

Со глагол во прво лице негираните деонтички *да*-конструкции може да изразуваат закана (24) при што се подразбира дека ако говорителот го изврши дејството може да има некакви непожелни и/или опасни последици по соговорникот или по некој друг. Од друга страна, во прво лице може да се изразува и двоумење на говорителот (25), што претставува еден вид „самосоветување“.

- (24) Море, **да не ти станам!** (М)

- (25) Море јас поарно **да не одам** таму! (М)

Во прво лице множина, негираните деонтички *да*-конструкции се користат и како еден вид на апел во јавните прогласи (26). Апелот може да се однесува и на трето лице. За таа цел често се користат пасивни *се*-

конструкции кои упатуваат на препорачано однесување на некој неименуван агенс (27). Овие апели, особено во трето лице, имаат тон на предупредување.

- (26) **Да не дозволиме** овие луѓе да ни ја водат државата! / Да не се радуваме премногу! (М)
- (27) Народот **да не се држи** во заложништво./**Да не се злоупотребува** меѓународниот ден на .../ Аферата со проневерата **да не се политизира**. (М)

Интересен развој на директивните *да*-конструкции во прво лице претставува нивната употреба како еден вид на дискурсен маркер (28 и 29). Бидејќи помагаат да се воспостави потесна врска со соговорникот, а исто така поактивно го вклучуваат соговорникот во разговорот тие служат како емоционално обоени дискурсни сврзнички средства. Таквите директивни *да*-конструкции се карактеристични и за бугарскиот јазик. Примерот (30), во безлична пасивна конструкција, илустрира една преодна употреба меѓу апел и дискурсен маркер за привлекување внимание на соговорникот кон темата на разговорот.

- (28) **Да не ти кажувам!** / **Да не должам, ...** / **Да не почнувам ...** (М)
- (29) **Да не се лажеме!** Ситуацијата нема бргу да се среди. (М)
- (30) **И да не се забравя**, че неговата роля е също така важна в семејството. (Б)

Позитивните конструкции од овој тип исто така може да се јават во ваква функција (*Да ти кажам право, ...; Да се разбереме, ...*), но многу поретко. Фактот дека овде нема позитивни и негативни парови (*Да не должам* /**Да должам; Да не се лажеме, ...*/**Да се лажеме, ...*) покажува дека секоја конструкција се идиоматизирала и се специјализирала за поврзувачка дискурсна функција во определени контексти.

2.3.1 *Негирани оптативни конструкции*

Негираните оптативни конструкции се користат за изразување клетви и затоа многу поретко се употребуваат во споредба со позитивните. Обично со позитивната конструкција говорителот посакува на соговорникот да му се случи нешто убаво во иднина: *да сте живи и здрави, да ве служи среќа, синчето големо да расте* и сл. Но неретко позитивната *да*-конструкција се употребува за изразување на клетва (*огин да те изгори, гром да те удри*).

Многу од овие изрази се зацврстени конструкции (*да си ми жива, со здравје да го носиш*) и претставуваат дел од фолклорот и народното секојдневие. Тоа подразбира дека секаква варијација на изразот претставува непознавање или нарушување на прагматичките норми во општеството (*?да си ми весела, ?многу години да го носиш*). Конструкцијата е многу продуктивна база за создавање на нови изрази (*побрзо да оздравеш, сега работа да најдеш, одличен да поминеш, нова кола да си купиш*, и сл.). Желбата обично се однесува на иднината и се кодира со глагол во индикативен свршен презент. Обично желбата се упатува на соговорникот но може и на трето лице блиско на соговорникот, или на група луѓе меѓу кои е говорителот.

(31) Убаво **да си поминеш** на одмор! (М)

Да се врати порано од печалба! (М)

Да живееме во мир и слога! (М)

Желбата може да биде потсилена со оптативниот маркер *дај боже*. Во бугарскиот таа функција ја врши честичката *дано* која дозволува испуштање на *да* од *да*-конструкцијата (Ницолова (2008: 420). И покрај можноста за испуштање на *да* таа смета дека основниот носител на оптативното значење е самата *да*-конструкција а не *дано*.

(32) Дај боже **да се вратиш/врати!** (М)

(33) Дано **да не узнаят** че сме дошли да молим сега за оня хубостник...
(Б)

Клетвите како еден вид табу-изрази се поретко застапени во говорот со оглед на народното верување во нивната магична моќ.¹³ Затоа, негираната *да*-конструкција служи во многу помала мера како продуктивна база за „нови клетви“ во споредба со нејзиниот позитивен корелат. „Поновите“ клетви не се дел од фолклорот и звучат необично (*никогаш да не положиш!, работа да не најдеш! пензија да не дочекаш!*) Клетвите речиси редовно имаат една интерпертација а на синтаксички план се одликуваат со авансирање (топикализација) на фокусираниот елемент, обично објектот на глаголот, во иницијална реченична позиција.

(34) Пород **да не дочекаш!** Корка леб **да немаш** за јадење! Бел ден **да не видиш!** (М)

¹³ Тоа се гледа од изразите *го фати клетва, мајка му го проколна*, и сл.

Во македонскиот постојат *да*-конструкции кои наликуваат на клетви а кои изразуваат позитивни желби (35 и 36): во нив негираниот глагол има негативно лексичко значење. И во бугарскиот јазик имаме слична ситуација (37).

(35) Од здравје **да не куртулиш!** Е **да не пукнеш**, ме кандиса! (М)

(36) **Леле да не** пукнам што плачка ќе бев! (М)

(37) От здраве **да не се отървем!** (Ницолова 2008: 420) (Б)

3.2. Адмиративни *да*-конструкции со негативен маркер

За разлика од негираните деонтички *да*-конструкции адмиративните *да не*-конструкции имаат поограничена функционална зона. И кај нив значењето се менува во зависност од лицето но не и од глаголското време. Конструкцијата се гради со врзани презентски форми, односно субјунктивни, независно од видот: отворена е и за свршени и несвршени глаголи. Овие конструкции обично се однесуваат на минати дејства коишто според говорителот не требало да се случат или обратно, но не се исклучени и сегашни или повторливи настани за кои говорителот реагира во моментот. Според тоа овие конструкции се однесуваат главно на реализирани (фактивни) настани. Истата конструкција може да се толкува во различни временски рамки: (38) може да се однесува и на сегашноста (сега не знаеш) и на минатото (си покажал/-а незнаење во минатото), додека (39) е реакција на исказ чуен во минатото иако исказот се однесува на иден настан.

(38) Ти **да не го знаеш** тоа?! (М)

(39) Ти **да не одиш** во школо?! /Ти **да не положиш!**? Ај те молам! (М)

Конструкциите во второ и трето лице спаѓаат во деонтичка модалност. Говорителот реагира со индигнација и чудење дека агенсот не го извршил/извршува потребното дејство и покрај постоечката обврска. Парафразата би гласела 'како можеше/си можел/можеш да не го направиш/правиш тоа' (40).

(40) Ти ова **да не го направиш!**

(41) Тој ова **да не го направи!**

(42) Јас ова **да не го направам!**

Кога емоционалната реакција е упатена кон трето лице (41) освен деонтичка компонента доминираат и епистемски нијанси бидејќи говорителот не може да поверува дека тоа што го кажува (односно што се случило) е вистина. Тоа посебно доаѓа до израз во прво лице каде што говорителот има цел да го разубеди соговорникот дека нешто не е вистина (42). Парафразата на ова би гласела ‘Како можеш да веруваш дека тоа е вистина’ што укажува на епистемска модалност. Но од друга страна, волитивната компонента дека говорителот сака да го натера соговорникот да не верува во нешто припаѓа кон деонтичката модалност. Поради тоа Ницолова (2008: 425) ваквите прашања ги смета за „ехо прашање“ за можност/неопходност¹⁴, така примерот 43а. имплицира ‘може ли јас да ги мразам?’. Истата функција се јавува и во македонскиот (43б).

(43) а. Кой? Аз да ги мразя? (Б)

б. За тебе да не може! А можеше ти него секоја година да го очекуваш, да го раниш со печени прасиња, пилиња и пилави, да го поиш со вино и ракија. (М)

Она што ги поврзува конструкциите во сите лица се следните својства:

1) Присуството на силен реченичен акцент: еден елемент од исказот е особено интонациски истакнат; така (44) е прифатлив ако и *ова* е посебно акцентирано. Многу често во позицијата на фокусот се наоѓа субјектот, односно експлицитно се именува агенсот на дејството (45), што не е случај со императивните *да*-конструкции.

(44) **Ова** да не го направиш?! (М)

(45) **Ти** ова да не го направиш?! (М)

2) Дискурсната функција на емоционална реакција: овие конструкции се употребуваат како реторички апели. Нив говорителот ги упатува на соговорникот со цел да го изрази своето негодување и одреден степен на неверување во тоа што не се случило. Тоа значи дека овие конструкции претставуваат конститутивен дел од говорниот чин ‘емоционална реакција’ која ако е упатена кон друго лице најчесто се интерпретира како прекор (46) или критика (47).

¹⁴ „*Да*-форми на сегашно време за възможност/необходимость в ехо-въпроси“ (Ницолова 2008: 425)

- (46) Цела недела да те боли забот и ти **да не отидеш** на забар?! (М)
- (47) Да те повика, бре, една жена в леглото си и *ти да не отидеш* - погубваш душата си. (Б)

3.3. Прашалните да-конструкции со маркер за негација

Во оваа статија се застапуваме за гледиште дека *да не*-прашањата се посебен вид на поларитетни прашања кои се разликуваат од оние со *дали*. Поларитетните прашања изискуваат потврда или негација на вистинитоста на пропозицијата па затоа нудат можност за само два алтернативни одговора: дека нешто е вистинито (*да*) или неистинито (*не*). На епистемската оска која замислено ги поврзува потврдувањето на вистината со порекнувањето на истата едниот одговор се наоѓа на позитивниот, а другиот на негативниот пол, па оттука потекнува називот „поларитетни“. Овие прашања се оформуваат со нагорна интонација со или без прашална честица *дали* или *ли* (48). *Да не*-прашањата (49) имаат иста интонација како и поларитетните *дали*-прашања, но се разликуваат од нив на семантички и на прагматички план.

- (48) **Дали** купи кафе? / Купи **ли** кафе?/ Купи кафе? (М)
- (49) **Да не** купи кафе? (М)

Главната семантичка разлика меѓу двата типа прашања потекнува од различната комуникациска цел на прашањето: потврда на вистинитоста со *дали*-прашањата наспроти потврда на претпоставката со *да не*-прашањата. Говорителот кога поставува поларитетно прашање има пресупозиција дека постојат само два можни одговора и го тера соговорникот да направи избор меѓу нив. Говорителот со ова прашање сака да дознае дали пропозицијата кодирана со прашањето е вистинита или не. Кога поставува *да не*-прашање говорителот претпоставува еден или друг одговор и затоа таквите прашања се „наклонети“ кон позитивниот или негативниот пол.¹⁵ Тоа потекнува од различната комуникациска цел на говорителот: тој не сака да добие потврда на вистинитоста на пропозицијата кодирана со прашањето туку потврда или негирање на неговата претпоставка дека тоа што го кажува е вистинито или не е вистинито. Овој тип пресупозиција се разликува од логичката пресупозиција што вообичано се дефинира во семантиката и прагматиката како релација меѓу две пропозиции (на пр. Yule 1996: 27) и се смета дека останува непроменета при негација. Според

¹⁵ Dukova-Zheleva (2010) ги нарекува *biased* ‘пристрасни’ прашања.

Givón (1984: 328) постојат два типа пресупозиција: логичка наспрема дискурсна. Логичката пресупозиција подразбира знаење дека нешто е вистинито или не. Дискурлната пресупозиција е поврзана со претходното знаење на говорителот за дадената ситуацијата и затоа претставува знаење не за вистинитоста на нешто туку за можноста тоа да е вистинито. Сметаме дека пресупозицијата во *да не*-прашањата е од вториот тип. Врз основа на знаење на ситуацијата говорителот прави субјективна претпоставка за одговорот на соговорникот – во (50) пресупозицијата е ‘мислам дека не задоцни, потврди’, а во (51) ‘мислам дека вrne, потврди’.

(50) **Да не задоцни** на работа? (М)

(51) **Да не вrne** надвор? (М)

Кога го поставува прашањето говорителот веќе има некоја претпоставка во врска со поларитетот на одговорот но не е сигурен во тоа и затоа го прашува соговорникот да ја потврди или негира претпоставката. Со оглед на тоа дека прашањето веќе ја имплицира претпоставката (и на некој начин го прејудуцира одговорот) се прашуваме преку кое површинско средство тоа се изразува. Претпоставуваме дека негативниот маркер *не* сигнализира сомнение кога се комбинира со модалното *да*. Со други зборови, составот *да не* претставува една целина и не се состои од две компоненти. Реченичниот акцент паѓа на глаголот (или на некој друг дел од предикатот, поретко на субјектот), а не на прашалниот маркер, што покажува дека синтагматската граница се наоѓа меѓу ‘да не’ и глаголот. *Да не* се однесува како целина: тоа е прашален епистемски маркер со вградена претпоставка и очекување за негативен или позитивен одговор. Дека се работи за нова лексема граматизирана од две честички и потполно осамостоена сведочат повеќе својства на таа конструкција:

- Составот *да не* не носи акцент; негативната честичка никогаш не се акцентира посебно (*Да не одиш дома?*), за разлика од директивните конструкции во кои негативниот маркер носи зборовен акцент (*Да не одиш дома!*)
- За негирање на пропозицијата потребно е да се употреби дополнителен негативен маркер, бидејќи оној што е врзан со *да не* ја врши таа функција (*Да не не беше Марко тоа?*).
- Можност за употреба на неврзани глаголски форми како аорист и перфект укажува на тоа дека глаголот не е зависен од честичката *да* (*Да не го имаше положено испитот кога го сретна? Да не си го положил испитот? Да не го положи испитот?*)

Прашалните да-конструкции, според нашето сознание, не биле предмет на посебно истражување, но се спомнуваат во склоп на другите независни да-конструкции. Тополињска (2009: 54) ги смета овие прашања како тип на дали-прашања (кои ги нарекува да/не-прашања) „во кои оној што поставува прашање изразува сомневање, nelaгодност при мислата дека одговорот би можел да биде позитивен“ (*Да не си го поканил?*). Крамер (1986: 43) ги вбројува овој тип на да не-прашања во директивни (оптативни) употреби на независните да-конструкции сметајќи дека *Да не си нешто болен* е желба, што сметаме дека не е сосема точно, иако се насетува желбата на говорителот да не биде така (Ницолова 2008: 426).

Асенова (2002: 189-190) забележува дека во бугарскиот таквите прашања се прават со комбинација на да со негативната партикула (*Да не си полудял?*) и дека да носи значења на сомнение, неверување и претпоставка. Ницолова (2008: 424-427) ги разгледува овие, според неа, „општи“ прашања во склоп на „да-форми за можност“ групирајќи ги според времето на глаголот во да-конструкцијата: да-конструкции со сегашно, аорист и перфект. Кај неа наоѓаме потврда за нашата теза дека овие прашања служат за потврдување или негирање на претпоставката (ibid., 424). Но од описот на овие конструкции произлегува дека таквите прашања во бугарскиот може да се формираат и без негативната честичка (52), што не е случај со македонските еквиваленти.¹⁶

(52) Някой от вас да играе на табла? (Б)

Според Ницолова (ibid.) прашањето во (52) носи импликација за можниот одговор за кој говорителот смета дека веројатно ќе биде негативен. Тоа се подвлекува и со честото присуство на лексичкиот маркер *случајно*. Разликата меѓу овие и негираните да-конструкции (53) се смета дека е во поголемата сила на импликација кај вторите.

(53) Да не си малко болна? Да не плачеш? (Б)

¹⁶ Цитираните бугарските автори не ја дефинираат разликата меѓу двете варијанти на овие прашања и не објаснуваат дали формалната варијација е функционално ограничена или не. Ние пак сметаме дека примерите *Да имаш случајно тази книга?* и *Да затвара ли прозореца?* (Ницолова 2008: 414) имаат различна илокуциска сила и соодветно се различни говорни чинови: првото е „пристрасно“ поларитетно прашање на кое во македонскиот му одговара да не-прашање, додека второто е понуда изразено со обично поларитетно дали-прашање.

Сепак не е јасно што е посилено во (53) бидејќи понатаму Ницолова додава дека ако прашањето има негативна форма импликацијата е позитивна.

И во бугарските *да*-конструкции со глагол во перфект (54) импликацијата е дека негативниот одговор е поверојатен. Ницолова (ibid, 426) дава примери само со негирани конструкции.

(54) **Да не си** се отказал пак да пушиш? **Да не** си бил болен? (Б)

Се чини дека несакана претпоставка се изразува само со негативните конструкции од аористни глаголи.

(55) Ти **да не** оглуша? Вие **да не** заспахте? (ibid, 428) (Б)

За разлика од Ницолова, која смета дека претпоставката на говорителот во негативните *да*-конструкции е негативна, ние сметаме дека пресупозицијата на говорителот за поголема веројатност на позитивниот (или негативниот) одговор не произлегува од самата форма туку од контекстот. Во следните примери (56) говорителот претпоставува дека одговорот ќе биде позитивен бидејќи има некој доказ за тоа (даден во заграда).

(56) **Да не заминал** Јован? (колата му ја нема) (М)

Да не е ова твое пенкало? (ти седеше на ова место)

Во бугарскиот јазик се izdelуваат конструкции со *да не би* (57) кои ги нема во македонскиот. Во нив се изразува извесна оптимистичност и експлицитно се посочува дека се прашува за несакана можност. Ницолова (2008: 425-6) забележува дека говорителот претпоставува дека одговорот е позитивен, но таа можност ја прикажува како непожелна. Се чини дека честичките *да не би* формираат една целост што се гледа од втората реченица, каде што субјектот може да дојде само зад составот, а не меѓу партикулите кои го составуваат.

(57) **Да не би** да ми се сърдиш? **Да не би** детето да е болно? **Да не би** да съм закасал? (Б)

Треба да се подвлече дека говорниот чин нудење помош се изразува со позитивна *да*-конструкција во двата јазика (58), но овој тип на прашања не се одликуваат со вградена пресупозиција на говорителот.

(58) **Да го затворам** (ли) прозорецот? (М) **Да затваря** ли прозореца? (Б)

3.3.1. Типови ситуации во кои се јавуваат *да не*-прашањата

Да не-прашањата се употребуваат како говорен чин упатен кон соговорникот и затоа најчесто се среќаваат во второ лице. Поретки се прашањата во трето лице (59), а во прво лице се всушност реторички прашања (60).

(59) Некој да не има пенкало? (М)

(60) Да не грешам јас нешто? (М)

Погоре истакнавме дека значењето на основното да не-прашање (второ лице) е да бара потврда на негативната или позитивната претпоставка на говорителот. Но покрај тоа да не-прашањата може да имаат и низа значења, чија интерпретација зависи од контекстот. Оваа конструкција се одликува со полифункционалност, што значи дека има способност да изрази редица комуникативни функции: изразување неодобрување, загриженост, иронија, чудење, учтивост, емпатија и сл. Во продолжение ги разгледуваме функционалните поттипови на да не-конструкцијата и ќе се обидеме да објасниме од што зависи какво толкување се добива во определен контекст. Оваа анализа е направена врз македонски примери. Постојат индикации дека слични функции се изразуваат и во бугарскиот јазик, но за потврда потребна е поопсежна и систематска анализа на примери.

1. Барање потврда

Како што беше веќе истакнато погоре, кога говорителот поставува да не-прашање веќе има некаква претпоставка за одговорот, врз основа на некои надворешни сигнали или познавање на ситуацијата, но степенот на сигурност во претпоставката може да биде различен. Во (61), кога ова прашање и го поставува шефот на секретарката кога доаѓа по отсуство од еден час неговото очекување е дека некој го барал, бидејќи по природата на работата тоа често се случува. Сигурноста во позитивен одговор може да биде помала, ако на пример мајката ја бара цедалката, не може да ја најде на вообичаеното место и му го поставува прашањето (62) на синот, за кој знае дека понекојпат ги користи работите од кујната.

(61) Некој да не ме бараше?

(62) Да не си ја видел некаде цедалката?

Претпоставката на говорителот може да биде и дека одговорот ќе биде негативен. Во ситуација кога се очекува некој пакет, но шефот знае дека не е поминато доволно време и дека поштата понекојпат се задржува,

сепак може да праша (63), колку да се осигура. Прилогот *случајно* често експлицитно го сигнализира негативното очекување. Таква функција може да има и граматикализираниот маркер *нешто*.¹⁷ Прашањето во (64) може да го поставиме во продавница каде што одиме со цел да купиме свежи печурки, но кога влегуваме гледаме дека нема свеж зеленчук или рафтовите веќе прилично се испразнети, но за секој случај прашуваме.

(63) **Да не стигна** (случајно) пакетот?

(64) **Да не имате** (нешто) свежи печурки?

Последниот пример покажува дека овие прашања може дури и да не функционираат како прашања, туку како некој вид на коментар. На пример, ако при влезот на ресторанот во време за ручек забележиме дека некои луѓе одат во спротивен правец и притоа зборуваат за соседниот ресторан може да прокоментираме *Да не нема место*. Притоа не очекуваме нашиот соговорник да ни даде потврда или да ја одрече претпоставката, бидејќи се наоѓаме во иста ситуација.

2. Поттикнување на делување

Говорителот поставува *да не*-прашање и во ситуации кога е прилично сигурен во позитивниот или негативниот одговор, но сака да изрази несигурност од различни причини. Честопати тоа може да биде со цел да предизвика делување од страна на соговорникот на индиректен начин. На пример (65) може да се сфати како барање да се затвори вратата. Во (66) сопругата е сигурна дека болјерот не е исчистен, но сака да го потсети сопругот на обврската.

(65) **Да не е** отворена вратата? (> ако е отворена, затвори ја)

(66) Сопругата: **Да не го исчисти** болјерот? (> требаше да го направиш тоа)

Сопругот: Не, утре ќе го направам тоа?

3. Нудење

Овие прашања често се користат за нудење храна и пијалоци или подготвеност за некаква услуга (67).

¹⁷ За граматикализацијата на *нешто* во балканските јазици види Buzarovska (2007).

(67) Одам во продавница, **да не ти треба** нешто?/**Да не сакате** нешто за пиење?

Секако дека говорителот овде не поаѓа од очекување на негативен одговор, но ваквото прашање е помалку директно од *дали*-прашање и затоа се користи како еден начин на ненаметнување.

4. Показување грижа за некого

Слично како и во претходните примери, *да не*-прашањата често се користат за да се покаже грижа и/или сочувство без наметнување или директно прашување. Со прашањето во (68) се остава простор соговорникот да не се довери ако не сака. Исто така, може на тој начин да му се олесни на соговорникот да не мора тој/таа да го каже проблемот, како во (69). Прашањето носи импликација дека говорителот е склон да очекува позитивен одговор и покрај неговата желба за негативен.

(68) **Да не** си плачела? Очите ти се црвени.

(69) **Да не** те болат нозете? Да се одмориме ако сакаш.

5. Позитивна или негативна несакана претпоставка

Во некои ситуации говорителот може да биде сосема сигурен во својата претпоставка (позитивна или негативна), но со *да не*-прашањето да изрази став дека тоа не го одобрува или дека го смета за непожелно. Во (70) говорителот доаѓа до сознание дека соговорниците не се подготвени за договореното и прашањето го поставува повеќе како прекор. Слична е функцијата и на прашањето во (71), каде и не се очекува одговор, а дополнително се изразува иронија и/или цинизам.

(70) **Да не** се предомисливте?

(71) В Е Л И К А: Пак оној Бошко е поарен.

М И Р С А: **Да не сакаш** за него да ја дадеме? Во каква куќа да ја пуштиме? Во плевна.

(72) Сенка, ами што! **Да не сакаш** сега под старос' ѕвезда да ми бидеш. Свезда, а?

Во следниот пример говорителот претпоставува, и/или очекува, дека одговорот е негативен, но со прашањето го покажува своето неодобрување.

- (73) А. Да не ги потроши сите пари?
Б. Не се секирај, направив како ти што ми кажа.
- (74) Што се врати толку рано од школо? Да не избега од часови?

6. Изразување иронија

Има случаи кога *да не*-прашањата се користат само како коментари со кои говорителот изразува иронија, чудење, запрепастеност, критика (75). Тоа значи дека тие веќе не се прашања туку експресивни искази.

- (75) Да не си полудел?! / Да не си слеп?!
Да не си паднал од Марс?!
Да не си ти принцеза?!

4. Структурни разлики меѓу трите типа негативни независни *да*-конструкции

Во овој дел ги разгледуваме формалните и семантичките разлики меѓу трите негативни *да*-конструкции кои произлегоа од нашата анализа.

а. Фонетско-фонолошки особини

Во сите три конструкции реченичниот акцент е различен. Во императивните конструкции реченичниот акцент најчесто паѓа на негативниот маркер, во прашалните на глаголот, а во адмиративните пак тој паѓа и на негативниот маркер и на глаголот. Може да има и вторичен акцент на субјектот или на некој друг топикализиран елемент.

- (76) а. Да НЕ одиш таму!
б. Да НЕ ОТИДЕШ таму!?

в. Да не ОДИШ таму?

Трите конструкции имаат различна интонација: извична интонација (надолна) се забележува кај императивните, извично-прашална (нагорно-надолна) кај адмиративните, и прашална интонација (нагорна) кај прашалните конструкции.

Интонациската целина кај прашалните конструкции упатува на тоа дека во нив постои синтагматска граница меѓу 'да не' и глаголот поради тоа што тука се чувствува пауза. Тоа сигнализира дека комбинацијата 'да

(78) Да не сакате кафе? *Да сакате кафе?

Тоа ја потврдува тезата дека негативната честичка заедно со *да* се граматикализира во посебна модална честичка 'да не'. За негирање на пропозицијата се употребува маркерот за негација кој стои пред глаголот и после 'да не' и на кој паѓа реченичниот акцент (*Кај сте? Да не не сте дома? Да не не си разбрал?*)

Покрај тоа, постојат разлики во типот на модалност. Познато е дека деонтичката модалност претпоставува делување на говорителот или на други лица, додека во епистемската модалност се работи за проценка на вистинитоста на изразите (види на пр. Palmer (1998: 96-97)). И двата типа на модалност се субјективни и нефактивни: говорителот изразува различни степени на силината на својот став.

Деонтичките независни *да*-конструкции со негативен маркер, исто како и позитивните, ги сметаме за централни претставници на деонтичка модалност (директивни, оптативни, хортативни). Адмиративните исто така претставуваат поттип на деонтичка модалност иако не се прототипни претставници. Со чудењето говорителот изразува прекор за нешто што соговорникот требало или не требало да го направи (*Ти да не се јавиш/?јавуваш цел ден? Тој тоа да го каже?*).

Прашалните *да не*-конструкции спаѓаат во епистемска модалност заради тоа што се однесуваат на знаење и во нив се рефлектира епистемскиот став на говорителот спрема кажаното. Со прашалните *да не*-конструкции говорителот изразува субјективна претпоставка и бара од соговорникот да го потврди или негира епистемскиот статус на таа претпоставка. Компатибилноста на овие конструкции со епистемски прилози (*можеби, случајно, нешто*) претставува потврда за нивниот модален статус.

5. Заклучни забелешки

Во овој труд разгледавме три типа негативни *да*-конструкции: деонтички, адмиративни и прашални. Само негативните прашални конструкции немаат позитивни корелати што укажува на постоење на длабока разлика меѓу нив и останатите конструкции. Анализата покажа дека маркерот за негација *не* во првите две конструкции се врзува со глаголот, додека кај прашалните со честичката *да*.

Во статијата пошироко се анализира директивната и оптативната функција на негативните *да*-конструкции во македонскиот и во бугарскиот јазик и се изделуваат разликите преку споредба на паралелните употреби. Негативните адмиративни *да*-конструкции спаѓаат во деонтичка модалност со која се изразува делувањето на агенсот врз реалноста, но истовремено истите се приближуваат и до епистемската модалност во која се изразува ставот на говорителот спрема реалноста.

Сепак фокусот на трудот е ставен на прашалните конструкции со оглед на фактот дека досега тие не биле посебно обработувани. Споредбата со „поларитетните“ *дали*-прашања покажа дека тие суштински се разликуваат од нив не само по форма но по семантика и функција. Различните комуникациски цели за кои истите се користат ги условуваат семантичките и прагматичките разлики меѓу двата типа прашања. Ако поларитетните прашања бараат потврда или негација на вистинитоста на пропозицијата, со *да не*-прашања говорителот бара потврда на претпоставката за еден од двата можни одговора. Како последица на оваа комуникациска цел настанува граматикализација на двата маркера во конструкцијата – нефактивното *да* со негативната честичка *не* – во еден епистемски состав ‘*да не*’. Можеме да заклучиме дека *да не* се граматикализирал во прашален епистемски маркер со вградена претпоставка за негативен или позитивен одговор. Овој состав се одликува со синтаксички и морфолошки својства кои го потврдуваат постоењето на посебна функционална лексема во граматичкиот строеж на македонскиот и бугарскиот јазик.

Најинтересна одлика на *да не*-прашањата е нивна прагматичка контекстуално обусловена полифункционалност. Оваа конструкција има способност да изрази голем број комуникациски функции во различни контексти: барање потврда, несакана претпоставка, поттикнување на делување, понуда, изразување емпатија, неодобрување, иронија, неверување, и сл., што уште еднаш потврдува дека ‘*да не*’ функционира како специјализирана прашална честичка.

Користена литература

- Асенова, Петя (2002). *Балканско езикознание: Основни проблеми на балканскиот јазиков сџюз*. Велико Търново: Фабер.
- Бужаровска, Елени (1999). „Независните да-конструкции во македонскиот јазик и нивните корелати во грчкиот јазик“. *Македонски јазик* LI-LII. Скопје: ИМЈ, 217-236.
- Дејанова, Марија (1985). *Подчинени изречения сџс союз да в сџвремения словенски книжовен език в сравнение с бџлгарски*. Софија: БАНУ.
- Илиевски, Петар Х. (1988). *Балканолошки лингвистички студии*. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“.
- Ницолова, Руселина (2008). *Бџлгарска граматика. Морфологија*. Софија: Универзитетско издателство „Св. Климент Охридски“.
- Конески, Блаже (1987). *Грамматика на македонскиот јазик*. Скопје: Култура.
- Конески, Блаже (1967). *Историја на македонскиот јазик*. Скопје: Култура.
- Тополињска, Зузана (2009). *Полски-Македонски граматичка конфронтација. Негаџија* (9). Скопје: МАНУ.
- Тополињска, Зузана (2008). *Полски-Македонски граматичка конфронтација. Развитие на граматичките категории* (8). Скопје: МАНУ.
- Тополињска, Зузана (1995). *Македонските дијалекти во Егејска Македонија. Синтакса* (1). Скопје: МАНУ.
- Цыхун, Г. А. (1981). *Типологически проблеми балканославянскогo јазикогo ареала*. Минск: Наука и техника.
-
- Bužarovska, Eleni (2007). “The Rise of an Epistemic Pragmatic Marker in Balkan Slavic: an exploratory study of *nešto*” In: Kočańska, Agata, Dagmar Divjak (eds) *Cognitive Paths into the Slavic Domain*. Amsterdam: Mouton de Gruyter, 157-180.
- Dukova-Zheleva, Galina (2010). *Questions and Focus in Bulgarian*. Doctoral Dissertation. University of Ottawa, Department of Linguistics Faculty of Arts, Ottawa, Canada.
- Givón, Talmy (1984). *Syntax*. Vol.I. Amsterdam: Benjamins.

- Joseph, Brian D. (1983). *The Synchrony an Diachrony of the Balkan Infinitive*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kramer, Christina E. (1986) *Analytic Modality in Macedonian*. München: Verlag Otto Sagner.
- Mišeska Tomić, Olga (2006) *Balkan Sprachbund Morpho-syntactic Features* (Studies in Natural Language and Linguistic Theory 67). Dordrecht: Springer.
- Palmer, Frank R. (1998) *Mood and Modality*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Yule, George (1996). *Pragmatics*. Oxford University Press.

Summary:

Negated independent *da*-constructions

This paper investigates the semantics of independent negated *da*-constructions in Macedonian and compares them to the parallel constructions in Bulgarian. The authors distinguish three types such constructions: deontic (*Da ne odiš tamu!* ‘Don’t you go there!’), admirative (*Ti da ne znaeš?* ‘How is it possible that you don’t know?’), and interrogative (*Da ne imate penkalo?* ‘Do you happen to have a pen?’). The analysis of all three types confirms the initial hypothesis that the interrogative *da ne*-constructions considerably differ from the other two constructions. Both deontic and admirative constructions have positive correlates because the subjunctive particle *da* functions as a preverbal free morpheme. In the interrogative constructions the modal particle *da* has severed its connection with the verb and instead has fused with the negative marker *ne* forming a new interrogative particle *da ne*. This epistemic marker is used to form a specific type of biased polar questions that have a wide distribution in various speech acts such as requests, warnings, praise, concern, irony, etc. Because they do not impose anything directly these questions seem to evoke politeness. Although formally similar with polar *dali*-questions *da ne*-questions semantically and pragmatically are more complex because the speaker has some presupposition about the questioned proposition and a certain attitude towards the expected answer.

Victor Friedman

University of Chicago - USA
vfriedm@uhicago.edu

The Romani Subjunctive in its Macedonian and Balkan Context¹⁸

1. Introduction

It is appropriate that Latin, one of the contributors to the Balkan sprachbund, should also be the contributor of the term *subjunctive*. In the instance of Latin, a distinct form had distinct uses, some of which are reflected in Balkan usages. Friedman (1984, 2011) pays attention to the morphosyntax of subjunctive usage, the primary marker of which he calls the Dental Modal Subordinator (DMS), and I shall build on that work here.¹⁹ Owing to the fact that Albanian and Balkan Romance (and, as will be shown, Romani dialects in the Balkans, to some extent) have morphologically distinct verbal forms that occur almost exclusively in subordination to the DMS, I shall use the term *subjunctive* to refer to finite verbs accompanied by that marker in all the Balkan languages.²⁰ My view of modality corresponds to that of Kuryłowicz (1956:26), Gołąb (1964), Lyons (1969:304ff.), and Aronson (1977), among others, when they define mood in terms of the ontological qualification of the narrated event

¹⁸ This article benefited from research I conducted with grants from Fulbright Hays/U.S. Department of Education (2008-2009), the John Simon Guggenheim Foundation (2009), The American Councils for International Education/ACTR/ACCLES (2012), and the American Council of Learned Societies, with support from National Endowment for the Humanities and the Social Science Research Council (2012-2013), support from the Research Center for Areal Linguistics of the Macedonian Academy of Arts and Sciences, and writing time as an honorary visitor at the Research Center for Linguistic Diversity of La Trobe University (2013). None of these organizations is responsible for the opinions expressed herein.

¹⁹ In each Balkan language, the particle in question begins with a dental: Albanian *të*, Balkan Romance *să, si, s'*, Balkan Slavic *da*, Greek *na*, Romani *te*.

²⁰ In colloquial Tosk Albanian, the *të* of the future construction *do të* is often dropped, which means that the subjunctive form can also occur after the future marker. This is also more or less the case in the dialects of Romani that have a Balkan type of *volo* future (see the discussion in §2). These developments, however, are relatively recent and do not change the basic argument. The independent Romanian subjunctive *fie* 'let it be', like the Macedonian perfective gerund *bidejkji* 'because', is basically a lexicalization and likewise does not affect the basic morphosyntactic analysis.

as real or unreal, i.e. as non-factive (tense neutral) rather than *irrealis* proper (markedly past). In fact, the DMS is not always *modal* in this sense, neither is the verb it accompanies always subordinate. Thus, for example, after phasal verbs such as ‘begin’, ‘continue’, etc., the action denoted is real.²¹ Moreover, in optative and jussive uses (see examples 9 and 10 below), the DMS marks an independent clause.²² Nonetheless, with the foregoing caveats kept in mind, DMS will suffice for our purposes. In this article, I shall focus on a descriptive analysis of Romani *te*, the DMS that is shared by almost all Romani dialects. This work builds on and expands that in Friedman (1984, 2011) in determining the position of Romani in the Balkan sprachbund.²³ I shall concentrate on the dialects of Romani spoken in the Republic of Macedonia. For these dialects, all adult speakers of Romani can speak Macedonian (and often other languages such as Albanian and Turkish and, in the younger generation, English). Speakers of these other languages almost never speak Romani, and thus, the direction of influence is one-way. In discussing the relationship of Romani *te* to Macedonian *da*, we see that the Romani system in Macedonia, while clearly influenced by the Macedonian, also has some distinctive traits. The systems thus represent a microcosm of Balkan linguistic contact in which both convergence via feature selection and divergence in some areas of maintenance and innovation all occur.

2. The Romani Subjunctive

In terms of the DMS, Romani *te* stands in sharp contrast to Romani *ka*, the marker of futurity in most Balkan and southern Vlax dialects as well as some northern Vlax dialects spoken in the Balkans.²⁴ In these dialects, as in

²¹ The existence of infinitives or infinitive remnants complicates the discussion everywhere except in Macedonian and Romani, where the infinitive is completely gone without a trace (see Joseph 1983 for discussion). The rise of relatively recent new infinitival constructions in some Romani dialects outside the Balkans (Boretzky 1996), uses of the verbal noun in Macedonian and South Danubian Balkan Romance, and also the infinitival remnants in the other Balkan languages are not our concern here.

²² The homonymous complementizer *da* of standard Bosnian/ Croatian/ Serbian/ Montenegrin is outside of our considerations here. See Gołąb 1964 for discussion; for a recent treatment of see Kim 2010, see also Higgenbotham 1976 for a detailed treatment.

²³ I treat *sprachbund* as a naturalized English loan word from German, like *pretzel*.

²⁴ The most widely accepted classification of the majority of Romani dialects divides them into four groups labeled *Northern*, *Central*, *Vlax* and *Balkan* (see Matras 2010:40-55 for discussion). Owing to the fact that both *Vlax* and *Balkan* dialects are spoken in the Balkans, I shall use the collocation *Romani dialects of the Balkans* when referring to the collectivity of Romani dialects spoken in the Balkans, whereas *Balkan Romani* will be used in its strict dialectological sense.

other Balkan languages, the future marker is a particle derived from a root meaning ‘want’, normally *kam-*.²⁵ Such future marking does not occur outside the Balkans except in dialects that emigrated thence in the relatively recent past. These differences in distribution enable us to hypothesize that while the development of *te*-constructions occurred during the earliest contacts of Romani with the Balkan languages (especially Byzantine Greek, and, to a lesser extent — as evidenced by the lexicon — Balkan Slavic), future marking developed later only among those Romani dialects that remained in the Balkans and in contact with the various Balkan languages.

In terms of form versus function, Romani represents a situation that is midway between that of Albanian and Balkan Romance, on the one hand, and Balkan Slavic and Greek, on the other. In Albanian and Balkan Romance, the present subjunctive and analytic paradigms with present auxiliaries have distinct subjunctive forms in at least some persons of some conjugations, whereas in Balkan Slavic and Greek such special forms are lacking.²⁶ In Balkan Slavic and Greek, however, superordinate aspect (the perfective/imperfective opposition) bears a special relationship to modality insofar as the present perfective always or almost always occurs with some sort of modal marker (broadly construed) while the past perfective does not occur with the DMS.²⁷ Romani displays considerable dialectal variation precisely in the form of the present subordinated to *te*, and the Romani equivalent of the perfective past can co-occur with *te*. Therefore a brief overview of the essentials of Romani inherited tense/aspect categories follows.

The basic, inherited oppositions in the Romani tense-aspect system can be seen in Table 1, based on the analysis in Matras (2002:151-164). According to that analysis, the four basic tense/aspect categories of Romani are marked by the intersection of perfective/imperfective aspect and a tense opposition labeled by Matras (2002:152) remote/non-remote. The traditional names of the four paradigms thus formed are given next to each illustrative form.

²⁵ In some dialects, a different root with the same meaning, *mang-*, serves as the source of the particle. The exact shape of the particle itself is prone to some variation. As in the other Balkan languages, constructions of the ‘have’ type are sometimes in competition with those of the ‘want’ type. For details of forms, constructions, and distribution, see Boretzky and Iglar (2004a:244, 2004b:172-174).

²⁶ The Albanian town dialect of Debar is an exception in this regard, having merged the subjunctive and indicative paradigms in a convergence with Macedonian.

²⁷ Bulgarian, however, does have a limited use of free-standing present perfectives and can omit the modal marker in some subordinate clauses. See Kramer (1986, 1995) for discussions of Macedonian modality and Balkan future marking.

	imperfective	perfective
non-remote	<i>kerel[a]</i> = present	<i>kerdjum</i> = aorist
remote	<i>kerelas~kerela sine</i> = imperfect	<i>kerdjumas~kerdjum sine</i> = pluperfect

negator = *na* subjunctive marker = *te* modal negator = *ma*

Table 1: 3sg imperfective & 1sg perfective of *ker-* 'do'.

In the Arli dialect of Skopje (and elsewhere) the remoteness marker *-as* has been replaced with the 3sg imperfect of 'be' (*sine*) owing to the loss of final *s*.²⁸ The role of final *-a* in Romani dialects is important in discussing the morphology of subjunctive marking, although, as we shall see, the high degree of variation places Romani in the intermediate position alluded to above.

According to Matras (2002:155), the original pattern in Romani was that the present (which also functioned as a future) suffixed *-a* to the person marker (*-l* in the case of the third person singular) and the subjunctive dropped that ending. In dialects that developed the *volo* future, as in the other Balkan languages that did so, there was an intermediate stage during which the future marker preceded the subjunctive marker (Romani *te*), a construction that can still occur in Romani, albeit infrequently (cf. the use of *kje da* in Macedonian). In these dialects, i.e. those of the Balkans, there is a general tendency for the \emptyset -ending to be used after *te* and *ka* while the so-called long form in *-a* is used in other present tense contexts. In my own field notes from Macedonia, this is true in the majority, but not all, cases. On occasion, long forms occur after *ka* and *te* and short forms occur in main clauses (pace Matras 2002:156). The same type of variation is also attested in the Bugurdži dialect of Kosovo (Boretzky1993: 177,187). At least in the case of main clauses, it appears that the alternation of long and short forms serves as a narrative device expressing focus or emphasis. The precise distribution of this discourse phenomenon will be the topic of a different study. For our purposes here, the main point is that while the Romani of the Balkans resembles Albanian and Balkan Romance in having a quasi-distinct subjunctive (which is also used after the future marker in dialects that lose the subjunctive marker in such constructions), nonetheless, the variation is such that

²⁸ There are numerous dialect variations in the forms — some dialects lack jotation in the 1sg aorist, some 3sg aorist verbs can have gender agreement rather than person marking (but see also example 22), etc. — however these variations need not concern us here. The basic morphosyntax is shared among the various Romani dialects of the Balkans. We should note that while the Balkan Romani imperfect in *sine* usually uses the long form of the main verb, the short form can also occur. (In some Balkan dialects, *sine* becomes *hine* or *ine*.) Examples are from my field notes from Macedonia.

the distinction cannot be taken as absolute.²⁹ Table 2 gives two typical present-tense conjugations, one thematic (*e*-stem) and one athematic (in *-a*)

sg	pl	sg	pl
1 <i>kerav(a)</i>	<i>keras[s](a)</i>	<i>džav(a)</i>	<i>džas[s](a)</i>
2 <i>kere[s](a)</i>	<i>keren(a)</i>	<i>džas[s](a)</i>	<i>džan(a)</i>
3 <i>kerel(a)</i>	<i>keren(a)</i>	<i>džal(a)</i>	<i>džan(a)</i>

Table 2: Present-tense conjugation of *kerel* ‘do’ and *džal* ‘go’ (*a*) is the long form on all dialects. *[s]* does not occur in Aril³⁰

3. Non-Conditional Subjunctives

Turning now to the use of *te*, it occurs in the same sorts of contexts as other Balkan DMS, e.g., after verbs with modal (non-factive) meaning such as ‘want’ (1), verbs of uncertainty such as ‘appear’ (2); after verbs with aspectual (factive) meaning such as phasal verbs (3); in clauses of purpose (4) and (5); in nominal construction (5) and (6); in epistemic and deontic modal constructions (7) and (8); in independent clauses such as optatives and jussives (9) and (10); and after certain prepositions with temporal, circumstantial and related meanings, e.g. ‘before’ (11), ‘without’ (12), ‘until’ (13):³¹

- (1) *Oj mangela te khelel.*
 she want.3sg.PR DMS dance.3sg.PR
 ‘She wants to dance.’
- (2) *O vakti kerela sine pes te rumungjol.*
 the time make.3sg.PR IM ITR DMS be.destroyed.3sg.PR
 ‘The weather looked like it would get bad.’

²⁹ It is worth noting that in many dialects that did not develop the Balkan future, the long form became a future and/or an emphatic or ceremonial present, while the short form became the unmarked present. A few dialects developed periphrastic futures using *av-* ‘come’ or *l-* ‘take’. See Matras (2002:156-157) and Boretzky and Iglá (2004a: 50, 63, 210, 244; 2004b:137-138, 172-174) for distributions and discussion.

³⁰ The loss of *s* in certain grammatical and lexicalized contexts varies among and within various Romani dialects see Matras (2002:68-71) for discussion.

³¹ The co-occurrence of future and subjunctive markers also occurs, as has been noted. The collocations will not concern us further here, but they are worthy of a separate study.

- (3) *Ačhilo te sovel.*
he.remained.3sg.AO.M DMS sleep.3sg.PR
'He continued to sleep.'
- (4) *Geljum te bašalav.*
go.1sg.AO DMS play.1sg.PR
'I went to play [music]'
- (5) *Ka avel o vakti te lel pes i bori.*
FUT come.3sg.PR the time DMS take.3sg.PR ITR the bride
'The time will come to get the bride.'
- (6) *Bezeha i te ha.*
sin is.3sg.PR DMS eat.2sg.PR
'It's a sin to eat'
- (7) *Šaj/Našti te dža khere.*³²
can/cannot DMS go.1pl.PR home.ADV
'We can/can't go home.'
- (8) *Si man te džav.*
is.3sg.PR me.A DMS go.1g.PR
'I have to go'³³
- (9) *O beng te hal to šero!*
the devil DMS eat.3sg.PR your.M head
'May the devil eat your head!'
- (10) *Te dika amen.*
DMS we.se.PR we.A
'Let's see one another'
- (11) *Džana ki bori u sreda palo pladne, angleder te zajdizel o kham.*
go.3pl.PR to bride on Wednesday after noon before DMS set.3sg.PR the sun
'They go to the bride's on Wednesday, after noon, before sunset'

³² *Šaj* and *Našti* are impersonals, and the DMS is sometimes omitted, in which case they are normally followed by the short form if the verb. Such usage, however, is relatively rare in Macedonia, but cf. example (13).

³³ Most Romani dialects use a construction consisting of 3sg.PR 'be'+Accusative to express 'have'. Deontic modals are also borrowed from other languages.

(12) *Kerdum adava bi te dzhanel ov.*
 I.did.1sg.AO that without DMS know.3sg.PR he
 'I did it without his knowing.'

(13) *Našti džaja khere dzhiko te na sastol.*
 can't go.1pl.PR home.ADV until DMS NG get.well.3sg.PR
 'we can't go home until she gets well'

4. Conditional Subjunctives and Other Conditionals³⁴

In discussing conditionals in the Romani dialects of Macedonia, Kramer's (1986) intersecting oppositions of expectative/hypothetical and fulfillable/non-fulfillable for Macedonian serve as a useful starting point. The result is a four-square matrix that provides greater analytical precision than the tree-way description *real*, *irreal*, and *potential*. Examples (14)-(17) are illustrative: (14) fulfillable-expectative, (15) fulfillable-hypothetical, (16) unfulfillable-expectative, (17) unfulfillable-hypothetical.

(14) *Ako mi se javite, kje dojdám.*
 if me.D ITR call.2sg.PR FUT come1sg.PR.PFV
 'If you call me, I will come.'

(15) *Ako mi se javite, bi došol.*
 if me.D ITR call.2sg.PR CD come.M.PFV.L
 'If you called/were to call me, I would come.'

(16) *Ako mi se javevte, kje dojdeve.*
 if me-D ITR call.2sg.IMP FUT come1sg.IMP.PFV
 'If you had called me, I would have come.'

(17) *Da možeše bebeto da prozboruva, bi ti reklo...*
 DMS can.3sg.IMP baby.DEF DMS speak.3sg.PR.IPV CND you.D
 say.N.PFV.L
 'If the baby could talk it would say to you...'

³⁴ Boretzky (1993) gives a thorough overview of conditionals in the Romani of the Balkans in general. However, he employs the traditional three-way distinction of *realis*, *potentialis*, *irrealis* rather than the four-way framework utilized here.

We should note that the DMS could also be used for the apodosis in (16), whence the labeling *irrealis* for both (16) and (17). In (14) and (15), however, if *ako* is replaced by *da*, the meaning becomes optative-imperative. It should be noted that there is some variation in the use of *kje* and *bi* in unfulfillable conditions. Although *kje* is still preferred for all expectatives and *bi* for all hypotheticals, *bi* is expanding into the unfulfillable-expectative at the expense of *kje* in formal style (under the influence of Serbian) while *kje* is encroaching on *bi* in unfulfillable-hypotheticals in colloquial style.³⁵

The use of the DMS in conditional sentences is considerably broader in Romani than in the other Balkan languages both in terms of occurrence and co-occurrence. Although the DMS can introduce a protasis in all the Balkan languages, it is the normal native means of doing so in Romani where the other Balkan languages would use an equivalent of English ‘if’, e.g. Balkan Slavic *ako*, Meglenoromanian *ăcu*, Arm *ma, cara [s-], tsicara*, Rmn *dacă*, Greek *an* (also colloquial *áma*, etc.), Alb *në, po* (+ DMS), *në qofte se* ‘if it.be.3sg.OP that’ (cf. Romani *tejsi* from *te isi* ‘DMS + be.3sg.PR’).³⁶ Examples (18)-(21) are Romani contextual equivalents (rather than translations) of the Macedonian examples in (14)-(17) above. As can be seen, in Macedonia (and elsewhere), Romani has borrowed the Slavic conditional marker *bi*, which, however, is not paradigm forming.

(18) *Te mangel, ka khelen*
 DMS want.3pl.PR FUT dance.3sg.PR
 ‘If they want, they will dance.’

(19) *Te čingare man, me bi avava*
 DMS call.2.sg.PR me.A I CND come.1sg.PR
 ‘If you called/were to call me, I would come.’

(20) *Te ovel sine po džanlo, ka džanel sine po šukar.*
 DMS be.3.sg.pr IM CMP smart.M FUT know.3.sg.PT IM CMP good
 ‘If he had been smarter, he would have known better.’

(21) *Te šaj sine o phuro te odgovorinel leske bi vakere(a)*
leske

³⁵ This same competition occurs in the Romani contexts illustrated by (22) and (23).

³⁶ Romani also borrows words meaning ‘if’ from various languages, e.g. Slavic *ako*, Greek *an*, West Rumelian Turkish *eger*, which can be followed by either an indicative or a subjunctive (i.e., *te* + verb). The Romani temporal *kana* ‘when’ can also be used in this meaning (see 24).

DMS can IM the.M old.M DMS answer.3sg.PR him.D CND speak.3sg.PR him.D

nešto

something

‘If the old man could answer, he would say something.’ (But he’s asleep)’

In Romani, as in Macedonian, the pluperfect can also be used in the protasis of an unfulfillable expectative conditional as in (22):

(22) *Te alo sine i daj, ka trajen sine ko adava moment.*

DMS come.AO.M IM the.F mother FUT quiet.down IM in.M that moment³⁷

‘If their mother had come, they would have calmed down right away.’

Moreover, conditional *bi* can combine with the Balkan type of conditional (FUT + IMP) in the apodosis of unfulfillable-expectative conditionals:

(23) *Te ovel hine i daj lengiri, ka smirinol bi hine len.*

DMS be.3s.PR IM the.F mother them.G.F FUT quieten CND IM them.

‘If their mother had been [there], she would have calmed him down.’

If the protasis is introduced by *kana* ‘when’ with *bi* + imperfect, the apodosis can be used with a present+*bi* for hypothetical fulfillable condition (24a) and imperfect+*bi* for a hypothetical unfulfillable condition (24b).³⁸

(24a) *Kana bi čingarea sine man, me bi avava*
when CND call.2.sg.PR IMP me.A I CND come.1sg.PR
‘If you were to call me, I would come.’

(24b) *Kana bi čingarea sine man, me bi avava sine*
when CND call.2.sg.PR IMP me.A I CND come.1sg.PR IMP
‘If you were to have called me, I would have come.’

We can also note the use of the subjunctive in both the apodosis and protasis of an interrogative conditional of the type illustrated in (25):

³⁷ Certain intransitive verbs agree in gender rather than person in the 3sg AO. In this example, however, the speaker is treating the masculine form as invariant cf. note 11 above).

³⁸ Cf. Boretzky (1993: 88, 91).

(25) *Te šaj ov, soske me te našti?*

DMS can he why I DMS cannot
‘If he can, why couldn’t I?’

This usage is identical to that found in Macedonian (and other Balkan languages).

Romani is unique among the Balkan languages, however, in that it can also use the aorist after the DMS in the protasis of a hypothetical fulfillable conditional sentences, with the apodosis in the present, as in (26):

(26) *Me te mangljan ka ingarav tut ki dučana leste.*

I DMS want.2sg.AO FUT lead.1sg.PR you.A to.F shop he.L
‘If you want, I’ll take you to his shop.’

This type of construction thus constitutes the native equivalent of (19), which latter is dependent on Macedonian loan morphosyntax. Thus, Romani in Macedonia reproduces the four-way Macedonian conditional oppositions, but with a variety of native and contact-induced instantiations. Romani in Macedonia has also calqued the South Slavic optative usage based on the old resultative participle, for which it uses an aorist as in (27):

(27) *Te na dikhlum tu dzhika late*

DMS NG see.1sg.AO you.A near her.L
‘Let me not see you (= I’d better not see you) near her.’

Here, the fact that Balkan Slavic differentiates the old perfect from the aorist while Romani does not results in another type of construction in which the DMS takes an aorist. The Romani aorist also has perfect functions in those dialects that have not calqued a perfect construction.

5. Prohibitives and Related Constructions

Like Albanian and Greek, and unlike Balkan Slavic and Balkan Romance, Romani has preserved the inherited Indo-European modal negator in *m-* (Romani *ma*, Albanian *mos*, Modern Greek *mē[n]*). In negative imperative (prohibitive *sensu stricto*) usages, the DMS is in free variation with zero after *ma* as in example (28a-b):

(28a) *Ma te asan agjaar.*

MNG DMS laugh.2pl.PR thus

(28b) *Ma asan agjaar.*

MNG laugh.2sg.IMV thus

‘Don’t laugh like that!’

Although Balkan Slavic has developed a new negative imperative marker, *nemoj*, which is similar to *ma* as illustrated in (28) above, the Macedonian marker does not occur in non-imperative constructions whereas the old prohibitive marker *m-* does, as in (29)-(31).

In Romani, *ma* ~ *ma te* is in competition with *te* + indicative negator (Romani *na*) as shown in (29a,b). In this Romani differs from Albanian and Greek, where *mos* and *mē[n]* must be preceded by the DMS in such constructions. Rather Romani has a native negative subjunctive (prohibitive) construction and also DMS + *te*, calqued on Macedonian.

- (29a) *Bezaha i te na ha*
 sin is.3sg.PR DMS NG eat.2sg.PR
 (29b) *Bezaha i ma te ha*
 sin is.3sg.PR MNG DMS eat.2sg.PR
 ‘It’s a sin not to eat.’

The prohibitive marker also occurs with the DMS in negative optatives and jussives as in (30):

- (30) *Ma te vakerav tuke duj drom.*
 MNG DMS speak.1sg.PR you.D two road/time
 ‘Let me not have to tell you twice.’

The construction *ma* + DMS can also be used in negative clauses of purpose (31) and in interrogatives (32), where Macedonian would have DMS + negator:

- (31) *E ma te ovol kidijal, ka ciden pes, te na oven pashe.*
 Eh MNG DMS be.3sg.PR thus FUT withdraw ITR DMS NG be.3sg.PR
 near
 Eh, so that it not be thus, they separate, so they won’t be close [to one another].’
 (32) *Ma te avel nekoj?*
 MNG DMS come.3sg.PR someone
 ‘Someone hasn’t come, have they?’

7. Conclusions

The crucial differences between the subjunctives of Macedonian and the subjunctives of the Romani of Macedonia highlight the significance of both commonalities and divergences. For the most part, Romani subjunctive usage, defined here as subordination to *te*, converges with that of Macedonian (defined as subordination to *da*). Especially noteworthy is the convergence of the interrelation of subjunctives and conditionals. In this, the system in Macedonian and that in the Romani of Macedonia display remarkable convergence. On the other hand, the divergence in the Romani use of an aorist after the DMS in hypothetical fulfillable conditionals, as well as the competition between native *ma te* and calqued *te na* in various kinds of prohibitive (*sensu largo*) constructions are worthy of notice. Thus, in subjunctive usage, Romani in Macedonia displays important convergences in the conditional system, a significant divergence in the use of the aorist with the DMS, and an intermediate area where native and calques subjunctive constructions are in competition. As noted at the beginning, these systemic relationships are a microcosm of Balkan linguistic contact, where convergent feature selection and divergent maintenance and innovation both have roles to play.

References:

- Aronson, H. I. 1977. Interrelationships between Aspect and Mood in Bulgarian. *Folia Slavica* 1.19-32.
- Boretzky, Norbert. 1993. *Bugurdži*. Wiesbaden: Harrassowitz.
- Boretzky, Norbert. 1996. The "new infinitive" in Romani. *Journal of the Gypsy Lore Society, 5th Series* 6.1-151.
- Boretzky, Norbert and Birgit Iglá 2004a. *Kommentierter Atlas das Romani*, vol. 1. Wiesbaden: Harrassowitz.
- Boretzky, Norbert and Birgit Iglá 2004b. *Kommentierter Atlas das Romani*, vol. 2. Wiesbaden: Harrassowitz.
- Friedman, Victor. 1984. Balkan Romani Modality and Other Balkan Languages. *Folia Slavica* 7,3.381-389.
- Friedman, Victor. 2011. *Makedonistički studii*. Skopje: MANU
- Gołąb, Z. 1964. The Problem of Verbal Moods in Slavic Languages. *International Journal of Slavic Linguistics and Poetics* 8.1-36.
- Higgenbotham, Joce. 1976. "On the distinction between da and što "that" clauses in literary Serbo-Croatian." M.A. thesis, University of North Carolina, Chapel Hill.
- Jospeh, Brian D. 1983. *The Synchrony and Diachrony of the Balkan*

- Infinitive*. Cambridge: Cambridge University.
- Kim, Bo Ra. 2010. "Non-Finite Complements in Russian, Serbian/Croatian, and Macedonian." Ph.d. dissertation, Indiana University.
- Kramer, Christina E. 1985. *Analytic Modality in Macedonian* (Slavistische Beiträge 198). Munich: Otto Sagner.
- Kramer, Christina E. 1995. The Grammaticalization of the Future Auxiliary in the Balkan Languages. *Indiana Slavic Studies* 7.127-136.
- Kuryłowicz, J. 1956. *L'Apophonie en indo-européen*. Wrocław: Polska Akademia Nauk.
- Lyons, J. 1969. *Introduction to Theoretical Linguistics*. Cambridge: Cambridge University.
- Matras, Yaron. 2002. *Romani: A Linguistic Introduction*. Cambridge: Cambridge University.
- Matras, Yaron. 2010. *Romani in Britain: The Afterlife of a Language*. Edinburgh: Edinburgh University.

Резиме:

Ромскиот субјунктив во неговиот македонски
и балкански контекст

Во статијата се анализира *subjunctivus* во ромскиот јазик, особено дијалектите во Република Македонија. Од податиците се гледа конвергенција во македонскиот и ромскиот во условниот начин, но исто така е забележена дивергенција во ромската употреба на минатото определено време од типот *te* + аорист. Исто така, има конкуренција меѓу старата прохибитивна конструкција од типот *ta ± te* и калкирана конструкција *te + na* (= да + не). Со тоа се гледа дека ромскиот субјунктив во неговиот македонски контекст е микрокосмос на балкански јазичен контакт, каде што конвергенција, дивергенција, и конкурентност сите имаат своето место.

Убавка Гајдова

Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ - Скопје
gajdovaubavka@yahoo.com

ДА-КОНСТРУКЦИИТЕ ВО УСЛОВНИОТ ПЕРИОД

Да-конструкциите се основни синтаксички модели со кои се искажува меѓусебната зависност настаните, нивната последователност, условеност и тоа првенствено на оние настани што се претставуваат како замислени (*мислев да дојдам/одам, имам намера да ѝи кажам/зборувам*) или посакувани (*сакам да ѝи кажам/раскажувам, може да дојде/оди*), односно, настани што од гледна точка на фактивноста се оценуваат како нефактивни. Со да-конструкциите се дополнува значењето и на определен број несамостојни глаголи; станува збор за т.н. фазни конструкции од типот: *ѝочнав да ѝишувам/зайишувам, ѝресѝанав да се луѝам/да се насмевнувам, усѝеа да го заврши школувањеѝо*, кои од аспект на категоријата начин, се оценуваат како индикативни.

Освен непосредно зависни од надреден глагол, да-конструкциите во македонскиот јазик имаат и самостојна употреба и тоа во следните облици:

Да + презент (перфективен/импрефективен)

Да + имперфект (перфективен/импрефективен)

Да + перфект

Да + плусквамперфект

Да + потенцијал

Во нашите досегашни трудови да-конструкциите (сп. Гајдова 2002, 2008) ги определуваме како конструкции на субјунктивот, како специфична синтаксичко-семантичка конструкција оформена во македонскиот јазик под влијание на соседните несловенски балкански јазици.

Најопштата дефиниција на субјунктивот е дека тоа е глаголска форма или синтаксичка конструкција со која именуваниот настан се претставува како подреден на некој надреден предикат.

Кога станува збор за независна употреба на субјунктивот тогаш надредениот предикат е испуштен, а во зависност од контекстот може да се определи како: *сака, ѝоѝѝикнува, наредува, забранува, моли, може, си дозволува* и сл., сп.:

За субјунктивот *praesentis* (*да* + презент):

1 л. еднина: хоратив/ оптатив:

(Се поттикнувам себеси / Сакам) *Да ѝр̄г̄нам се̄га!*; *Да с̄ѝӣг̄нам навреме!*

Овде би влегле и заклетвите од типот: *Да умрам ако ...*

2 л. еднина: императив/ оптатив:

(Заповедам/ Наредувам / Сакам) *Да си дојдеш ѝорано!*

3. л. еднина: императив / оптатив

(Заповедам/ Наредувам/ Сакам) *Да си дојде ѝорано! Да му каже се!*

1 л. множина: хоратив/ оптатив

(Давам поттик/ Посакувам) *Да ѝобрземе! Да сме живи и здрави!*

2 л. множина: императив/ оптатив

(Заповедам/ Наредувам/ Посакувам) *Да ја завршиѝе ѝобрзо рабоѝаѝа!* *Да сѝе живи и здарви! Пак да ни дојдеѝе!*

3 л. множина: императив/ оптатив

(Заповедам/ Наредувам/ Посакувам/ Рече) *Да го најраваѝ ѝоа ѝѝо реков! Поскоро да ни се враѝаѝ!*

За сите лица: прохибитив (наредба оформена како забрана)

(Наредувам) *Да не ѝе видам уѝѝе еднаш овде! Да не одиш ѝаѝу!* *Да не доаѝа!* *Да не ја видиме уѝѝе еднаш собаѝа вака расѝурена!* *Да не доаѝаѝе овде!* *Да не доаѝааѝ се̄га!*

Изненадување, огорчување, неверување (адмиратив, дубитатив) – најчесто за формите на 3 л.

(Си дозволил/ Се осмелил) *Да дојде и да му рече ѝака! Да седи цел ден без рабоѝа!* *Тебе ѝака да ѝѝи речай!*

Субјунктивот *imperfecti* (*да* + имперфект)

Молба, дискретен начин на искажување заповед

(Би те молел) *Да ми донесеш чаѝа вода!*

Негодување, иронија, настан спротивен на очекувањата на говорителот

Да дојдеше ѝорано! ('Не требаше да доаѓаш толку рано' / *Можееш да дојдеш ѝодоцна!*); *Да сѝанеше ѝодоцна!* ('Не требаше да стануваш толку доцна').

Субјунктив perfecti:

Прекажани форми на субјунктивот praesentis или на императивот:

Да си се враќела ѝорано дома (така ми рече).

Императив/ Прохибитив со засилено значење; перфектот се употребува како настанот да е веќе завршен:

Веднаш да си се враќил дома! Да не си ѝ рекол нишѝо денес!

Нереализирана желба или прохибитив за минати настани:

Кога ми бил ѝој невреден, Крсердар да не влеѓувал, Леке ѝој да не носел (нар. песна) (Конески 2004: 474).

Субјунктивот plusquamperfecti во самостојна независна употреба не го регистриравме.

Субјунктив potentialis:

Оптатив (клетви)

Оф да би дал Госѝод црѝкиѝе на ѝуша да ѝи носѝе овдека довека ...; Да би не бил, и почесто: Да би кушум ѝе удрил, Да би волци ѝе јале!, Да би Госѝод ве судил! итн. (Конески 2004: 500).

Што се однесува до условниот период, според нашите истражувања, констатиравме дека да-конструкциите во нивната самостојна употреба може да ги регистрираме и во функција на зависна условна дел-реченица (протаза) и во функција на независна реченица, како образувачи на аподозата. Многу почеста, а и заедничка за сите типови да-конструкции (субјунктив praesentis, субјунктив imperfecti, субјунктив perfecti, plusquamperfecti) е функцијата на протаза (зависна условна дел-реченица) при што условниот период се образува без непосреден показател на релацијата услов. Со други зборови, да-конструкцијата е сама по себе доволен показател на условниот однос меѓу двете дел реченици. Што е пак посебно карактеристично за условниот период во однос на да-конструкциите? Без оглед на семантиката, во аподозата може да се употреби само субјунктивот praesentis. Останатите типови да-конструкции, иако констатиравме нивна независна употреба, се врзани исклучиво за зависната реченица (протазата). Оваа позиција во голема мерка ја потврдува нивната основна семантика – иреален услов –

можно/посакувана/непосакувана нереализирана претпоставка, што непосредно повлекува нереализирана последица. Позицијата на протаза на иреалниот условен период, исто така, ја потенцира нивната зависна семантика, што не е во толкава мера изразено кога станува збор за конструкциите на субјунктивот *praesentis*.

Значаен дел од погоре претставените примери му припаѓаат на говорниот или на народниот јазик, па при претставувањето на да-конструкциите во рамките на условниот период во македонскиот јазик, ќе посочиме примери од дијалектите на македонскиот јазик со што ќе добиеме поширок дијапазон на употребата на да-конструкциите.

Реален условен период

Субјунктив *praesentis*

Аподоза

'Ама, ако в'икне некој, да не се одгласуеиџе (БВЦ, 64).
(прохибитив 2 л. мн.)

Море бр'аиџе, ако ти еи в'ерно с'рцеиџо, да слагам, за браи да ти в'аиџам, ако не ти еи в'ерно, џа да се к'ачувам 'уиџе џ'оџоре и да с-оџиџуиџам да си'анам др'обине с'еиџа (ДТ, 76); (хортатив)

Ако-некој ч'уеи и ако-к'ажии, к'амен да-се-си'ории (ДТ, 153);
(императив-оптатив / клетва)

Дај ми Б'оже, м'ој бор да џорасиџеи ... / Да џо в'ида мојиџо л'удо-ј м'ладо / Ако ј'адеи на здравје д'а му је / Ако џ'ијеи 'уиџе џо н'а-здравје / Ако л'убии н'а џросиџо д'а му је (АБ, 273); (императив-оптатив / благослов)

... ако б'иди оиџе да н'аџрајиџе џ'ака, да зн'аеиџе џ'уиџаџа ва д'ели (БШП, 211). (императив 2 л. мн.)

Протаза

(да + презент перфективен)

Си бил некој си ц'ар, ти н'е му дал џосиџо м'али. И џ'уиџиџил џ'ој м'омџиџе, му р'екол: Да 'ојиџе џри некоја: си ж'ена. 'Оџи:де, н'ајде на си'р'еи зи:ма некоја: си слива. И џ'аја слива да а 'изеј ж'ена:џа, да џ'росиџиџи, ке 'осиџани: џр'удна (БШП, 220); (прекажаност - императив 3 л. едн.) 'Рекол да ја изеде сливата.' ; 'Изеде ја сливата!'/ 'Да ја изедеш сливата!'

Да р'одам инџ ч'уџа, б'ела куџу сн'ек и ц'рв'ена куџу кр'џф – н'ека 'умрџм (ВД, 144); (оптатив) 'Сакам да родам едно девојче.

Да се ожениши *ӣӣ* *ӣона̄ӣр'еӣ*, *н'аӣӣа к'аӣӣа* ке се расӣ'уре (ДТ, 254); (императив) 'Ожени се прв!'

Пули *ӣука!* *К'амину да̄ г̄у сӣ'исн̄ам*, *в'ода̄ кӣ ӣуӣӣам* (ВД, 118); (потенцијален оптатив) 'Може да посакам да го стиснам каменот.'

да + презент имперфективен

Да знам која е *м'оја̄ӣа ж'ена зем'ал*, *ке̄ го̄ на̄гр'адам 'оӣӣе* *ӣ'олку да̄ биде̄ ӣ'ојӯнак* (ДТ, 180); (оптатив) 'Сакам да знам кој ја зел мојата жена ...'

Обла̄гали се едн'а ж'ен'а и ма̄ж'е ӣ. Тӣ'а рекл'а: „Ја да 'искам, ке̄ ӣе н'аӣраа лӯӣ“. *Па̄ ӣој р'ек̄ал: „Не к'е м'ожеӣ“* (ДКМ, 284); (потенцијален оптатив) 'Може да посакам да те налутам.'

Е, мар'и с'ес̄иро, да̄ м'ога̄ и јас ӣ'ака да се 'ожена, н'о̄гу ке̄ е 'арно (ДТ, 225); (оптатив) 'Сакам да можам и јас така да се оженам ...'

Е, ц'арски з'еӣу, да̄ е ӣ'ука зм'ео, с'алӣе с-'око да̄ го̄ в'ида, ке̄ ӣе р'ас̄ирсн'а (ДТ, 241); (потенцијален оптатив) 'Може да се случи така да е тука змејот.'

Иреален условен период

Протаза

Субјунктив imperfecti

И 'он си ја з'еде да си ж'ивејӣ, 'ама да не ја ч'уеше кл'еӣваӣа и д'ен д'енеска 'убава ж'ена н'е кеӣ да 'имаше (ДТ, 51); (минат потенцијал/оптатив - иреал) 'Можеше да се случи да не ја чуе клетвата.'

Оа! Се: ӣӣо овкаӣ ӣӣ, бре? Ос̄ӣеноӣ е во ӣебе. – Ме оӣеӣа волю̄ӣ. – А бре, како ӣ-оӣеӣа, брана да-ӣ-оӣеӣаӣ и да̄ ӣе сӣучӣӣ! Да̄ ӣ-удреше̄ ӣебе не ке̄ мрднеше̄, ӣуку Калешко удри во бранӣа (РЦ, 264); (минат императив/потенцијал - иреал) 'Можеше да се случи да те удри тебе.'

Да не заврнеше, ке̄ да̄ ӣојдеф на дрва (Видоески 1998: 199). (минат оптатив/потенцијал - иреал) 'Можеше да се случи да не заврне.'

'Изле̄гоф, во ӣл'ӣӣкоӣо ме ф'арлиф̄ӣе, да̄ ме ф'арлеф̄ӣе во ӣо̄глоб'окоӣо ӣ'о:ке̄ 'офцӣ ка̄ 'извајф (ДТ, 148). (минат императив/потенцијал - иреал) 'Можеше да се случи да ме фрлите во подлабокото.'

К'одеф Ск'оїје да не ме б'олеа н'осеїе. (ГЦС, 144) (минат оп-
татив - иреал);

*Тешко ѿебе ќе бидиї. Шїо убо ќе си ѿоминиш. Ќе видиш
како се ѿраїї маїїаї. Да знаїе ич не ме чеїкаше, ама си го
бараше и ќе си го наїи* (РЦ, 9-10); (минат оптатив - иреал).

*„Добро уїро, чичко Миїо! Кое добро?“, „Да беше за добро
не доаїав. До докїор Таїули идам имам мака, ...“* (РЦ, 23);
(минат оптатив / нереализирана желба - иреал).

*Барај си друг. Не се слекуваїи Сиљан за два декари. Да беше
кило семе ѿраївне рабоїа. Шїо мислиш ѿи два декари не сеї
нишїо. Не ми се исїлакаїи да ѿјдам до ѿаму, а не и да косам*
(РЦ, 92); (минат оптатив / нереализирана желба - иреал).

*„Не е за кажување, ѿуку ќе ѿи кажам. Ќе видиш коуку лесна
рабоїа е“ – „Како лесна бре? Да беше лесна не ќе најв само
два-їри досја* (РЦ, 200); (минат оптатив / нереализирана желба -
иреал)

Субјунктив perfecti (сум-перфект)

Да не било ѿака к-осїанеле и без крси и без ѿої (РЦ, 78);
(прекажаност / минат оптатив - имперцептив)

Да била арна кавгаїа в бафча би ја ѿоселе (АПГ, 180);
(сомневње, негација / минат оптатив - дубитатив)

*Адни м'аїсїуре ѿа'ам нај'дели адно ц'ело ѿ'енца'ре ѿари,
н'екуј ги за'глид'ал, му-ј фан'али ѿа'рїе. И нај м'аїсїурїо да'дели
н'ешїо, ама д-не-дуј'дели, м'аїсїурїо ки си-ј дил'или муг'и н'их*
(КПК, 326); (минат оптатив - имперцептив)

*... и ѿи ќе си од'ил, да си знај'ал; а, бе, да сме б'иле богаїи ќе
сам им'ала и ѿа'ина, и фусї'ан, н'е сме н'иа б'иле богаїи; ќе сам
ѿи каж'ала, к'ак не, ак сам знај'ала* (СБР, 143); (минат оптатив -
минато неопределено време)

Субјунктив plusquamperfecti

Ќе го ѿведеф и него да бев знал (Видоески 1998: 199); (минат
оптатив - иреал)

*Да ѿобраф (или: да бев ѿобраф) и ја ка фї'асаф (кеши
фї'асаф, кеши да фї'асаф); Да бев го с'ушаф ѿ'аїка ми и да
'учеф, сега н'ека ја ѿ'чкаф г'авава* (Белик 1935: 224-227); (минат
оптатив - иреал)

Да бев *ӣи* рекол *ӣака* да речии, не ќе речеше (ФК, 31); (минат оптатив - иреал)

Е, мајко, да беше родила *оӣӣе* един *ка̄ӣо* Марко, – *вика* – *ӣа* да не се *изма̄чва* – *вика* – *ӣолко!* Гледај *ӣӣо* е – *вика* – *ӣоле̄ӣо* *ӣоца̄рвенело* (Д–М, 357); (минат оптатив - иреал)

'Ама да беше ме *изн'есла* мајка *ӣ'оџај* *о̄ӣ* некаде, *ӣи* *ӣӣо* ќе *вид'еше* ни *ӣиле̄ӣо* во *џора̄ӣа* не *виду'аше*, 'ама 'а *ӣӣ'о* да *ӣи* *ӣр'ава* (КБ, 84); (минат оптатив - иреал)

Да беше дал *ӣаре*, би *ӣи* чуал *ӣаӣлиа̄ци*; (Видоески 1998: 155); (минат оптатив - иреал)

Субјунктив *plusquamperfecti* (има-плусквамперфект)

А да не и *имавне* *изе̄јно*, ќе донесев да се *ска̄ӣӣе* од *јаде̄ње* (РЦ, 255); (минат оптатив - иреал)

Субјунктив *potentialis*

Да би *мирно* *седело*, не би *чудо* *видело* (ФК, 31); (евентуален потенцијал - темпорално неопределен реален и иреален).

Преобликувајќи ја својата синтаксичка структура во контактот со балканските несловенски јазици, *да*-конструкциите во македонскиот јазик доживуваат или почнуваат да доживуваат нова експанзија со губењето на инфинитивот. Во овој процес, се губи декларативната употреба на *да*-речениците и *да* почнува да врзува првенствено настани за модални или фазни глаголи (*сака*, *мора*, *може*, *ӣрес̄ӣана*, *ӣочна* и сл.). Другиот момент, кој е важен при толкувањето на *да*-конструкциите повторно го правиме во споредба со другите балкански несловенски јазици, имајќи предвид дека во овие јазици инфинитивот, исто така, трпи промени и во серија случаи се заменува со партикула (врзана со показатели на релацијата 'цел' *và/γιὰ vâ* (грчки), *să/tra să* (аромански), *të/për të* (albanski)) + *конјунктив* (или *остатоци* од некогашниот *конјунктив*). Конески (1996: 124) во *Историјата на македонскиот јазик* забележува: „Контактот со балканските јазици во однос на сврзникот *да* се изразува и во тоа што тој се засилува, прво во финална служба, со предлогот *за*. Сп. *Тој дојде за да ме види. ...*“ Потоа (1996: 177) „Конструкциите со *да* се јавувале во нашиот стар јазик во некои контексти наспоредно со инфинитивот. Во таквите контексти најпрво и настапило ограничувањето на употребата на инфинитивот. Таков е случајот кога инфинитивот доаѓал во финална служба. Мак. Ев. ни дава за

оваа интересен пример на контракција меѓу инфинитивот и конструкцијата со *да*: како да оубити и (покрај: како оубити и)... Друга позиција кога инфинитивот рано се истиснувал сме имале во случајот кога тој идел во служба на објект зад глаголи како: *сака, моли, зајоведа*, а подолго останал во употреба во составот на описни глаголски форми (со глаголи како: *имамъ, начьнж* и др.) како и во некои изрази со заповедно значење...“.

На формален план македонските *да*-конструкции се одликуваат со тоа што меѓу партикулата и глаголот постои тесна врска, што значи дека меѓу нив може да се вметнат само негацијата и кратките форми од личните заменки (*да не го видам*).

Од погоре реченото следува дека *да*-конструкциите треба да се разгледуваат од гледна точка на инфинитивот, и пошироко, од гледна точка на стариот конјунктив, имајќи ги предвид функциите што ги вршат *да*-конструкциите, а и со оглед на нивната врска со конјунктивот во современите балкански несловенски јазици (во соодветните конструкции на грчкиот, ароманскиот и албанскиот јазик).

И во едниот и во другиот случај станува збор за модални конструкции што се одразува и во функционирањето на *да*-конструкциите во македонскиот јазик.

Поаѓајќи од тоа дека грчкиот јазик долго време бил јазик на престиж на Балканот, а со оглед на тоа што поседува богата писмена традиција е доста истражуван, па, краткиот увид во употребата на инфинитивот во старогрчкиот јазик, што ќе го направиме, може да понуди објаснувања за голем број прашања врзани за употребата на соодветните конструкции што го репрезентираат инфинитивот во современите балкански јазици, вклучувајќи ги и македонските *да*-конструкции.

Прво, би се потсетиле на тоа дека инфинитивот како глаголска именка покажува подалечна, посредна цел на глаголскиот поим; по потекло е скаменет падеж (во најголем број случаи, акузатив или локатив за цел; последниот се доближил или се изедначил со финалниот датив. Оттука се генерираат и неговите

функции во реченицата како адвербијална ознака за цел и функцијата - акузативен објект, (сп. Dukat 1983: 301):

1. *Παρέχει σοι τοῦτο μανθάνειν. Τι γο давам ѱоа за учење (за да учиш).*

2. *Κελεύει σε τοῦτο μανθάνειν. Τι наредувам да γο научиш ѱоа.*

Како што се гледа од последниот пример во зависни конструкции од волунтативни глаголи, инфинитивот го заменува императивот (в. понатаму: Dukat 1983: 311-312), или во слични ситуации, на пр. Αἰτιᾶται σε ψεύδεις. (*Те обвинува дека (да) лажеш/ Те обвинува дека (да) лажеше*) – волунтативниот конјунктив. Потоа, инфинитивот може да го замени 2 л. на императивот, обично, во поезијата. Ваквата употреба се сметала за формален и свечен начин на изразување, сп. Σὺ δέ, Κλεαρίδα, τὰς πύλας ἀνοίξας, ἐπεκθεῖν. (*А ѱи, Клеарида, оѱворајќи ја враѱаѱа (γрадска), да ѱраш/ѱрчај надвор!*). Како замена за 3 л. на императивот, инфинитивот се употребувал често во законските акти, обично, без главен глагол од кој зависи: Ἐτη δὲ εἶναι τὰς σπονδὰς πεντήκοντα □ □ □ *А мироѱ нека/да ѱрае ѱедесеѱ γодини*). Со слична елипса, инфинитивот (со субјектен акузатив) се употребувал и во функција на купитивен оптатив³⁹: Θεοί □ πολῖται, μὴ με δουλείας τυξεῖν. □ (*Боγови на мојоѱ γрад, нека не ми се случи роѱсѱво*).

Инфинитивот во самостојна употреба се среќава и во извици на изненадување и огорченост (субјектот на инфинитивот е во акузатив): Ἐμὲ παθεῖν τάδε. (*Јас да γο доживеам ѱоа!*) □ □ *Τοιουτοῦ ἰτρέφειν κύνα. □ Да се храни ѱакво куче!*)

Во комбинација со партикулата ἄν, (ἄν е слободна граматичка морфема која може да стои со претерит (минат индикатив), оптатив и конјунктив, а служи за диференцирање на значењата на посочените начини) инфинитивот го заменува потенцијалот или иреалот. Во достапната литература не утврдивме

³⁹ Оптатив без партикулата ἄν означува исполлива желба (купитивен оптатив); оптатив со партикулата ἄν означува можност во сегашноста (потенцијален оптатив) (сп. Dukat 1983: 264).

самостојна употреба на инфинитивот како потенцијал или иреал, но ја забележавме констатацијата дека потенцијалниот оптатив се употребува во распон на значења од можност до цврста одлука. Ако е акцентот ставен на можност, моќ, потреба и обврска, тогаш место потенцијален оптатив се употребуваат глаголите δύναμαι, δεῖ + инфинитив: δεῖ μένειν (требало да остане/требаше да остане). Со оглед на тоа дека во ваков случај исказот може да се сфати како: *требаше да остане и остана* или како *требаше да остане ама не остана*, контекстот е тој што го покажува значењето или се употребува партикулата ἄν за да се потенцира дека станува збор за иреал: δεῖ ἄν σε ἐλθεῖν (требаше да дојдеш со импликација „не дојде“).

Во врска со искажувањето на условни реченици, би требало да обрнеме внимание и на оптативот, кој најчесто се користи за да се искаже претпоставен/посакуван/можен настан во иднина, во сегашноста или во минатото. Првенствено за ова се употребува потенцијалниот оптатив со кој настанот се прикажува само како можен/неможен не само од субјективната волја на говорителот туку и од дополнителни услови, како што се гледа од погоре претставените примери.

Во старогрчкиот јазик потенцијалниот оптатив се толкува како начин за искажување можност во сегашноста, сп. τὸν Ἄλιν πῶταμον οὐκ ἄν δύναισθε ἀνευ πλοίων διαβῆναι Рекаџа Халис не би можеле (сеџа) да ја поминете без бродови. Со други зборови, настаните се искажуваат не како тврдење туку само како можност или како дискретен начин на искажување заповед, молба или тврдење: Ἄλλ' οὐκ ἄν οὕτως ἔχοι ταῦτα ὧς Σώκρατες. Не ќе да е џоа џака, Сокраџе, Χωροῖς ἄν εἴσω σὺν τάχει. Би можел брзо да влезеш внатре (Влеџувај, брзо внатре!), иронија: Νοσοῖμ' ἄν, εἰ νόσημα τοὺς ἐχθροὺς στυγεῖν. Мора да сум болен, ако е болесџа да се мразат неџриџаџелиџе. Оптативот βουλοίμην ἄν + инфинитив означува дискретно искажана желба (купитивен оптатив): Βουλοίμην ἄν τοῦτο οὕτω γενέσθαι. Би сакал џоа џака да се случи (Така нека/да се случи!).

Оптативот може да ги образува протазата и аподозата на условниот период. Во првиот случај со показателот на условната релација $\epsilon \dot{\iota}$, во вториот со модалната партикула $\acute{\alpha}\nu$

И уште нешто накратко за финалните зависни дел-реченици, имајќи на ум дека инфинитивот е најчесто скаменета акузативна, односно, локативна/дативна форма од глаголска именка во финална употреба. Зависните финални реченици се воведуваат со сврзниците $\dot{\iota}\nu\alpha, \acute{\omega}\varsigma$ и $\acute{\alpha}\nu$. Партикулата $\nu\acute{\alpha}$ што во современиот грчки јазик го придружува конјунктивот потекнува од постарото $\dot{\iota}\nu\alpha$. Финалните реченици главно се оформуваат во конјунктив, поретко во оптатив, а глаголите со значење од типот: *бара, зайоведа, моли, забранува* обично стојат со инфинитив, но можат да се оформуваат и како финални реченици, во смисла: *Ве молам да го најравиие ѿоа!* (императив) : *Ве молам за да го најравиие ѿоа.* (финална реченица). Последнава забелешка е врзана со погоре спомнатите контексти во кои најпрво почнал да се заменува инфинитивот со да-реченици во македонскиот јазик. Уште би додале и тоа дека во старогрчкиот јазик може да се констатира осамостоена употреба на финални реченици од типот: $\dot{\iota}\nu' \acute{\epsilon}\kappa \tau\omicron\upsilon\tau\omicron\nu \acute{\alpha}\rho\mu\acute{\xi}\omega\mu\alpha\iota$ - *да зайочнам со ѿоа* (367). Функцијата е хортатив, а реченицата би можела да го замени адхортативниот конјунктив.

Сето она што го искажавме покажува дека инфинитивот може да заменува искажување или да искажува голем број различни настани кои се синтаксички зависни од некој надреден предикат или семантички зависни од неискажан, но во синтаксичката структура јасно констатиран надреден предикат, кој пак, е тесно врзан со субјективното мислење или волја на говорителот. Во рамките на контекстот (во зависност од надградениот или имплицираниот надграден предикат), инфинитивот добива специфична диференцијална семантика. Ако се има предвид дека инфинитивот е инфинитна конструкција, тогаш, јасно, следува дека субјективниот став на говорителот со инфинитивот не се искажува директно туку посредно. Оттука и следуваат оние употреби на да-конструкциите како императив за 2 и 3 лице – императив кој не искажува директна наредба или искажува наредба за која не се очекува непосредно да биде извршена *Да дојдеи!* *Да дојде, велам,* (сп. Тополињска 1995: 299, Гајдова 2002: 102) или функцијата на оптатив: *Да се врати жив и*

здрав!, *Да се сийе среќни!* која се претставува само како посакуван или можен настан. Во контекст на дефинирањето на семантиката на *да*-конструкциите, Голомб (1960: 169) ја определува партикулата *да* како формален показател на оптативот-императивот иако нагласува дека при утврдувањето на конкретната функција од пресудно значење е контекстот.

Како се врзува употребата на *да*-конструкциите со протазата на условниот период, односно, со искажувањето на условот. Условот може да биде искажан директно, со показателот на условната релација - *ако* или индиректно, без показател на условната релација, со *да*-конструкциите (сп. слично како императивот). Таквиот индиректен или неактуелизиран услов ја намалува задолжителноста од остварување на условениот настан, па *да*-конструкциите се јавуваат како почести конструкции што ја оформуваат протазата на иреалниот условен период, честопати и се јавуваат како единствени показатели на иреалот: *Да беше кило семе ѓрајвие работиа.*

Во врска со развојот на иреалната семантика на *да*-конструкциите градени врз база на минатите времиња, Конески (1994: 125) забележува: „Сврзникот *да* под истото воздејство (на соседните балкански јазици з.м.) се установил и во вакви конструкции со условно значење: *не го викнавие Пејрејиа, може и ѓој да дојдеше.*“

Со посочениот пример, Конески ги дефинира *да* + претерит конструкции како кондиционал, односно потенцијал од типот: *би дошол*. Несомнена е врската на *да*-конструкциите со кондиционалот, односно, потенцијалот од типот *би дошол*, на што укажува глаголот *може*, во случајов употребен како модална партикула во 3 л. едн. во функција на модалната партикула *можеби*, што упатува на семантиката на потенцијален оптатив (*можеше да биде ѓака да дојде/ може би да дојдеше/ може ќе сакаше да дојде*).

Ослободена од непосредната врзаност за глаголот *може* или од потенцијалната партикула, *да*-конструкцијата оформена со имперфект има семантика на минат оптатив-императив. За разлика од презентските *да*-конструкции, кои имаат отворена перспектива да се реализираат во иднина, па можат да искажуваат и услов и последица во условниот период, *да*-конструкциите градени врз основа на минатите времиња, првенствено имперфектот (аористот

бидејќи означува завршен настан во минатото е блокиран во вакви конструкции) можат да искажуваат само нереализирана желба или наредба во минатото од гледна точка на сегашноста. Во спротивно, желбата би била или исполнета или би имала сè уште отворена перспектива, па би се искажала со други типови на искази. Оттука, *да* + претерит конструкциите можат да посочуваат на некој настан само како услов, и тоа, иреален, што се покажува со нивната речиси исклучива позиција на протазата на иреален условен период и со нивното отсуство во аподозата на иреалниот условен период. Со други зборови, нереализираната желба/заповед е зависен настан кој бара дополнување, односно, може да биде само причина за нешто, но не и последица.

На крај би додале неколку збора во врска со семантичката категорија субјунктив и неговата врзаност со *да*-конструкциите во македонскиот јазик. Несомнено е дека јазикот пружа широки можности за искажување на различни значења. Мали диференцијации во исказот може да го моделираат истиот исказ со малку поинква семантичка нијанса. Познато е, а и од она што накратко го претставивме за старогрчкиот јазик, може да се види дека тој поседувал голем број граматикализирани начини за изразување на различни семантички величини. Во исто време, модалните конструкции можеле да се заменуваат меѓусебно во употребата што несомнено давало блиско, но сепак изнијансирано значење. Правејќи споредба со македонскиот јазик, може да се утврди дека голем број значења може да се „покријат“ со современите *да*-конструкции. Ова од една страна, зборува за тоа дека *да*-конструкциите покриваат значаен дел од сферата на модалноста во македонскиот јазик и тоа оној дел што се однесува на искажување семантички, па во сферата на иреалниот услов дури и граматички, зависни конструкции. Поконкретно, самостојно употребените *да*-конструкциите можат да ја покријат зоната на употреба на конјунктивот, оптативот, потенцијалот, иреалот, императивот, прохибитивот. Сите овие семантички полиња му се блиски на инфинитивот. Од своја страна, *да*-конструкциите како „наследнички“ на стариот инфинитив примарно ја задржуваат семантиката на инфинитивот – нефинитна глаголска конструкција (без оглед на нивниот финитен карактер во македонскиот јазик), глаголска

именка, со примарна функција – посочување на подалечна, дискретна цел. Оттука, *да*-конструкциите мора да се разгледуваат од аспект на нивниот именски карактер – именка што именува глаголско дејство, што се одразува како нејзина несамостојност или зависност од наредени искажани или имплицирани предикати и генерално ја врзува за зависните дел-реченици, каква што е и протазата на условниот период. Со оглед на тоа што *да*-конструкцијата не искажува настан туку само именува нешто што може да биде настан, имплицира настан, јасно е дека може да искажува само претпоставка. Нејзината претежно зависна употреба стои поблиску до искажувањето услов одошто до искажувањето условен настан. Поради тоа протазата на условниот период им е семантички поблиска на *да*-конструкциите, што низ примерите јасно се покажува.

Литература:

- Белић, А. 1935. *Галички дијалекти*, Српски дијалектолошки зборник, књ. VIII, Београд.
- Видоески, Б. 1998. *Дијалектните на македонскиот јазик*, т. 1, МАНУ, Скопје.
- Гајдова, У. 2002. *Темпоралната карактеристика на финитните глаголски конструкции во југоисточните македонски дијалекти*, ИМЈ, Скопје.
- Гајдова, У. 2008. *Условниот период во дијалектните на македонскиот јазик*, ИМЈ, Скопје.
- Голомб, З. 1960. Два македонски говора (на Сухо и Висока во Солунско), *Македонски јазик XI-XII*, ИМЈ, Скопје, с. 113-182.
- Конески, Б. 1996. *Историја на македонскиот јазик*, Детска радост, Скопје.
- Конески, Б. 2004. *Грамматика на македонскиот литературен јазик*, Детска радост, Скопје.
- Тополињска, З. 1995. *Македонските дијалекти во Егејска Македонија* кн. I, Синтакса I, МАНУ, Скопје.

Dukat, Z. 1983. Gramatika grčkoga jezika. Školska knjiga, Zagreb.

Извори:

- Белић, А. 1935. *Галички дијалекти*, Српски дијалектолошки зборник, књ. VIII, Београд. **(АБ)**
- Бинев, К. 1995. *Записи за Мариово*, Матица македонска, Скопје. **(КБ)**
- Бојковска, С. 2003. *Радовишкиот говор*, ИМЈ, Скопје. **(СБР)**
- Видоески, Б. 1995. Централните говори, *Прилози на Одделението за лингвистика и литературна наука*, XX 1-2, МАНУ, Скопје, с. 5–69. **(БВЦ)**
- Видоески, Б. 2000. *Текстови од дијалектите на македонскиот јазик*, ИМЈ, Скопје. **(ДТ)**
- Даскалова, Л. – Добрева, Д.– Коцева, Џ. – Мицева, Е. 1985. Народна проза от Благоевградски округ (нови записи), *Сборник за народни умотворения, и народопис LVIII*, БАН, Софија. **(Д–М)**
- Дрвошанов, В. 1993. *Кајларскиот говор*, ИМЈ, Скопје. **(ВД)**
- Каваев, Ф. 1961 *Народни пословици и зјатанки од Стружа и Струшко*, Скопје. **(ФК)**
- Молерови, Д. И К. 1954. Народописни материали от Разложко, *Сборник за народни умотворения и народопис*, XLVIII, БАН, Софија. **(ДКМ)**
- Пеев, К. 1988. *Кукушкиот говор*, кн. 2, Студентски збор, Скопје. **(КПК)**
- Поповски, А. 1970. *Македонскиот говор во гостиварскиот крај*, Собрание на општината Гостивар, Гостивар. **(АПГ)**
- Цветановски, Г. 2004. *Каришјачкиот говор – Скојско (со посебен осврт кон синтаксата)*, Скопје. **(ГЦС)**
- Цветковски, Р. 1996. *Сказанија демирхисарски*, Друштво за наука и уметност - Битола, Битола. **(РЦ)**
- Шклифов, Б. 1979. *Долнопресјанскиот говор*, БАН, Софија. **(БШП)**

SUMMARY

Da-constructions in conditional sentences

The paper represents a short description of the semantics and use of *da*-constructions in the protasis and apodosis of conditional sentences in Macedonian. The main goal of the analysis of the material from Macedonian dialects is to show that *da*-constructions serve as basic exponents of the category *subjunctivus*. After looking into a range of the temporal forms in which *da*-constructions may occur in conditional sentences, the author concludes that *da*-constructions are more frequently used to express a condition than a logical consequence. Semantically, conditional clauses may cover the domain of the following categories: directive, optative, potential, dubitative or irrealis. In other words, an independently used *da*-construction is always governed by an implicit superordinate predicate whose meaning is contextually determined. This semantic feature links *da*-constructions primarily with dependent clauses, in this case - the protases of conditional sentences. Having in mind that fact that *da*-constructions mainly refer to non-actual events, namely to something that may be an event, they are semantically closer to conditions than to consequences.

Lucyna Gebert

Università di Roma „La Sapienza“

e-mail: lucyna.gebert@tiscali.it

UWAGI O SUBJUNKTIWIE WŁOSKIM

1. Kategoria subjunktiwu występuje w wielu językach, w tym we włoskim i dotyczy zasadniczo predykatów zdań podrzędnych⁴⁰, w zależności od treści semantyczno-pragmatycznych zdania nadrzędnego.

Jak wszystkie języki romańskie, włoski odziedziczył kategorię subjunktiwu z łaciny. Subjunktiv (SBJ.) w języku włoskim jest bardziej rozbudowany niż w innych językach romańskich i stosowany jest na ogół w zdaniach złożonych, a dokładniej w zdaniach podrzędnych dopełnieniowych, zdaniach względnych oraz w zdaniach podrzędnych okolicznikowych.

Występuje on w czasach prostych: *presente* (PRES.), *imperfetto* (IMP.), wyrażających równoczesność ze zdaniem nadrzędnym, oraz złożonych: *passato prossimo* (PPR.) i *trapassato* (TRP.) wyrażających uprzedniość w stosunku do zdania nadrzędnego. Jako przykład mogą posłużyć tu odpowiednie formy subjunktiwu 3os. l. poj. czasownika ‘robić’: *faccia*⁴¹, *abbia fatto*, *facesse*, *avesse fatto*.

Subjunktiv może wystąpić również w zdaniu niezależnym o charakterze optatywnym, ale takie zdania w zasadzie dają się sprowadzić do zdań podrzędnych z wyzerowanym predykatem wyższego rzędu:

(1) *Dio ti benedica!* ‘Niech cię Bóg błogosławi-SBJ. PRES.’ (= pragnę by Bóg cię błogosławił)

Lo facesse! ‘Niech on to zrobi-SBJ.IMP.’ (= Chcę żeby to zrobił)

Viva l’Italia! ‘Niech żyją-SBJ.PRES. Włochy!’ (= pragnę żeby Włochy żyły)

itd.

⁴⁰ Użycie subjunktiwu w zdaniach podrzędnych należy uznać za „prototypiczne“. Do kontekstu syntaktycznego zdań złożonych odsyła termin łaciński tego trybu : *coniunctivus* i włoski *coniuntivo*, zaś termin francuski: *subjonctif* czy angielski: *subjunctive* sygnalizują explicite fakt, że formy subjunktiwu występują w zdaniach podrzędnych.

⁴¹ Subjunktiv czasu teraźniejszego l.p. ma tę samą formę dla wszystkich trzech osób. W związku z tym często wyraża się *explicite* podmiot 2ej osoby l. p., zazwyczaj wyzerowany w indykatiwie, tam gdzie interpretacja może nie być jednoznaczna.

Podobnie można zinterpretować również użycie formy subjunktywu 3 os. funkcjonującej jako 3 os. imperatywu l.p. i mn. , odpowiadającej formie grzecznościowej:

- (2) **Faccia attenzione!** ‘Niech pan/pani uważa- SBJ. PRES.!‘
Scusi! ‘Niech pan/pani wybaczy-SBJ.PRES.’ (= przepraszam pana/panią!)
Prego, signori, si accomodino! (proszę, niech państwo wejdą-SBJ.PRES.)

W tradycji gramatycznej włoskiej uważa się na ogół, że subjunktyw wyraża niefaktywność/ modalność *irrealis* w opozycji do indyktywu, reprezentującego faktywność i *realis*. Jak wiadomo, kategoria *irrealis* jest kategorią złożoną, mogącą wyrażać zarówno negatywną pewność, wątpliwość, chęć, czy też życzenie lub wolę. W związku z tym podstawowa trudność, jaką napotykają gramatyki opisowe włoskie dotyczy użycia subjunktywu, który wychodzi poza ramy opozycji *realis/irrealis*, a mianowicie jego funkcji faktywnej, o czym będzie mowa za chwilę.

2. Zanim podejmiemy próbę ogólnej interpretacji właściwości włoskiego subjunktywu, przejdziemy do przeglądu poszczególnych przypadków jego stosowania.

Gramatyki bardziej zaawansowane, takie jak klasyczna trzytomowa praca zbiorowa pod red. Renziego i Salviego (1991), czy też mniej obszerna gramatyka Salviego i Vanelli (2001), dzielą użycia subjunktywu na trzy grupy: wolitywny, dubitatywny (epistemiczny) i faktywno-tematyczny oceniający.

2.1. Subjunkttyw wolitywny, będący przejawem modalności deontycznej, występuje w predykatkach zdań zależnych od predykatów wyższego rzędu, wyrażających wolę, życzenie, bądź oczekiwanie. Klasyczne przykłady stosowania subjunktywu wolitywnego przedstawione są w następujących przykładach:

- (3) a. *Ordinò che sparassero* (Rozkazał, żeby strzelali-SBJ.IMP)
b. *Bisogna che mangi* (Trzeba, żeby jadł-SBJ.PRES.)
c. *Desiderava che partissero* (Chciał żeby wyjechali-SBJ.IMP)
d. *Sono felice che vada* (Jestem szczęśliwa, że wyjeżdża-SBJ.PRES)

Subjunkttyw wolitywny występuje również w predykatkach zdań podrzędnych okolicznikowych, takich jak np. zdania celowe:

- (4) *Lo fa affinché io capisca* (Robi to żebym zrozumiał-SBJ.PRES)

*Ti chiamo perché tu **esegua** il mio ordine* (Dzwonię, żebyś wykonał-SBJ.PRES. moje zamówienie),

jak również w zdaniach względnych należących do grupy imiennej o funkcji niereferencyjnej, zależnej od predykatów o charakterze wolitywnym (5a):

- (5) a. *Cerco una ragazza che **sappia** il francese*
(Szukam dziewczyny, która by znała-SBJ.PRES. francuski)
b. *Cerco una ragazza che **sa** il francese*
(Szukam dziewczyny, która zna-INDC.PRES. francuski)

W przykładzie (5a) zdanie względne z subjunktywem w związku z niezidentyfikowanym referentem grupy imiennej, której jest częścią, ma charakter niefaktywny. Natomiast w (5b) stosuje się tryb oznajmujący: zdanie względne jest tu restryktywne, bowiem grupa imienna, do której należy, odsyła do referenta znanego mówiącemu, jest więc referencyjna choć nieokreślona, ponieważ nie jest jednoznacznie zidentyfikowana przez odbiorcę zdania.

2.2. Subjunktiv dubitatywny jest przejawem modalności epistemicznej. Występuje on w predykatkach zdań zależnych od predykatów czasownikowych (6a-b), przymiotnikowych (6c) oraz grup imiennych (6d), wyrażających „ocenę ze strony mówiącego i odpowiedniego PODMIOTU predykcji, dotyczącą wartości asercji bądź możliwości zaistnienia danego stanu rzeczy, „⁴² (Wandruszka: 418). Chodzi tu więc o predykaty wyższego rzędu, oznaczające wątpliwość, opinię, przypuszczenie, takie jak: *credere* (wierzyć), *dubitare* (wątpić), *ignorare* (nie wiedzieć), *immaginare* (wyobrażać sobie), *negare* (zaprzeczać), *pensare* (myśleć), *ritenere* (sądzić), *supporre* (przypuszczać), *parere* (wydawać się); *(im)possibile* ((nie)możliwe), *(im)probabile* ((nie)prawdopodobne); *dubbio* (wątpliwość), *opinione* (opinia), *probabilità* (prawdopodobieństwo), (cytuję za Salvim i Vanelli 2004:255). Jak widać w następujących przykładach (6a-b), w których dopuszczalny jest także tryb oznajmujący (INDC.), subjunktiv nie jest w nich stosowany obligatoryjnie, w odróżnieniu od (6b-c)⁴³. Taka dowolność stosowania subjunktivu nie jest przewidziana dla subjunktivu wolitywnego.

⁴² “La valutazione fatta dal parlante, e dal corrispondente SOGGETTO della predicazione, della validità di un’asserzione oppure della possibilità di esistenza di uno stato delle cose” (Wandruszka 1991:418).

⁴³ Możliwość wyboru między subjunktywem a indyktywem w niektórych użyciach dubitatywnych leży u podstaw często spotykanej w gramatykach uwagi, że jest on kategorią subiektywną.

- (6) a. *Penso che venga/viene domani*
(Myślę, że przyjdzie-SBJ.PRES./INDC.PRES. jutro)
b. *Pare che non parta/parte più*
(Zdaje się, że już nie wyjeżdża-SBJ.PRES./INDC.PRES.)
c. *E' possibile che lo faccia*
(Możliwe, że to robi-SBJ.PRES.)
d. *L'eventualità che arrivi Maria mi ha turbato*
(Ewentualność, że przyjedzie-SBJ.PRES. Maria poruszyła mnie)

Do subjunktiwu dubitatywnego zaliczają gramatyki włoskie również takie przypadki kiedy w predykacie wyższego rzędu występują czasowniki *succedere, accadere* ('zdarzyć się, mieć miejsce') i pochodne, a zdarzenie, o którym mowa w zdaniu podrzędnym ma wartość iteratywną bądź potencjalną (a więc niefaktywną):

- (7) *Succede che le persone presentano/presentono certe disgrazie*
'Zdarza się, że ludzie przeczuwają-SBJ.PRES./INDC.PRES. jakieś nieszczęścia'

Dla porównania: w przypadku zdarzenia konkretnego, czyli faktywnego, po tych samych predykatkach stosuje się tryb oznajmujący:

- (8) *E' successo che ha subito presentato la disgrazia*
(Zdarzyło się, że od razu przeczuł-INDC.PPR. nieszczęście)

Do funkcji dubitatywnej zaliczany jest również subjunktyw w predykatkach zdań podrzędnych okolicznikowych następczych, odnoszących się do zdarzeń, które nastąpiły po zdarzeniu wyrażonym przez zdanie nadrzędne:

- (9) *E' andata via prima che arrivasse Giovanni*
(Wyszła zanim przyszedł-SBJ.IMP. Giovanni)
Resto qui finché lui non esca
(Zostanę tu aż wyjdzie-SBJ.PRES.)

Subjunktyw dubitatywny jest też używany w zdaniach okolicznikowych przyczynowych, kiedy przyczyna uważana jest za niepewną, takich jak w przykładzie (10). Lecz również w tym przypadku zdania takie jak (10) nie wykluczają indykatiwu:

- (10) *Non l'ho fatto perché **abbia** paura/ho paura, ma perché ci credo*
(Nie zrobiłem tego dlatego, że się boję-SBJ.PRES./INDC.PRES., ale dlatego, że w to wierzę)
*O perché non lo **avesse**/aveva visto, o per qualche altra ragione, non lo salutò*
(Czy to dlatego, że go nie widział-SBJ.TRPAS./INDC.PIUPERF., czy też z jakiś inny powód, nie przywitał się z nim)
(Salvi i Vanelli 2004:257)

Wreszcie, subjunktyw dubitatywny występuje też w protazie zdań hipotetycznych przypuszczających (11a) i kontrfaktywnych (11b), jak również w zdaniach klasyfikowanych jako czasowe o wartości hipotetycznej (11c). W zdaniach przypuszczających stosuje się *imperfetto*, natomiast w zdaniach kontrfaktywnych występują formy *trapassato*, a w apodozie takich zdań używa się odpowiednich czasów trybu warunkowego (COND.).

- (11) a. *Se **succedesse**, sarei contenta*
(Gdyby się stało-SBJ.IMP., byłabym-COND.PRES. zadowolona)
b. *Se mi **avesse avvertita**, non mi sarei arrabbiata*
(Gdyby mnie uprzedził-SBJ.TRPAS. nie wściekłabym-COND.PAS. się)
c. *Quando Cecilia **fosse tornata**, tutto sarebbe cominciato peggio di prima*
'Kiedy/jak by wróciła-SBJ.TRPAS. Cecylia, wszystko zaczęłoby-COND.PAS. się (znowu) gorzej niż przedtem' (Wandruszka: 199)

Do kontestów hipotetycznych można sprowadzić również zdania podrzędne okolicznikowe przyzwalające (12a) oraz porównawcze (12b), takie jak:

- (12) a. *Per impetuosi che **fossero**, non dovevano commettere un'imprudenza simile*
(Jakkolwiek by (nie) byli-SBJ.IMP. porywczy, nie powinni-SBJ.IMP. popełniać takich nieostrożności)
(Wandruszka:464).
b. *Si comporta come se **fosse** una principessa*
(Zachowuje się jakby była-SBJ.IMP księżniczką)

Subjunktiv stosowany jest także w pozostałych zdaniach podrzędnych okolicznikowych porównawczych takich jak (13a-b), co tłumaczy się tym, że zdarzenie do którego odsyła porównanie ma charakter niefaktywny. Również w zdaniach typu (13a) obok subjunktivu może występować tryb oznajmujący:

- (13) a. *Antonio ha corso meglio di quanto (non) **abbiano/hanno fatto** gli altri*
concorrenti
(Antonio biegł lepiej niż biegli-SBJ.PERF./INDC.PERF. pozostali uczestnicy)
b. *Maria è più intelligente di quanto non **sia** pigra*
(Maria jest bardziej inteligentna niż jest-SBJ.PRES. leniwa)
(Belletti 1991: 844)

Podobnie do przykładów w rodzaju (12b) i (13) można interpretować zdania z superlatywem, bowiem zdania względne w nich zawarte mają charakter potencjalny, niefaktywny:

- (14) *E' la donna più bella che **sia** mai esistita*
(To jest najpiękniejsza kobieta, jaka kiedykolwiek istniała-SBJ.PERF.)
*E' il film più interessante che **abbia visto***
(To jest najciekawszy film jaki widziałam-SBJ.PERF.)

Również w zdaniach względnych odnoszących się do grupy nominalnej niereferencyjnej, zależnych od predykatów wyrażających wątpliwość, opinię, przypuszczenie (cytuje za Salvim i Vanelli) stosuje się subjunktiv o wartości dubitatywnej. Zdania takie przypominają przytoczone wyżej przykłady (5) z subjunktivem wolitywnym (jak widać na przykładach, można tu także użyć indikatiwu):

- (15) *Non conosco nessuno che **abiti/abita** qui*
(Nie znam nikogo kto by tu mieszkał-SBJ.PRES./INDC.PRES.)
*Non era una cosa che **potesse/poteva** essere fatta*
(To nie było coś co można było-SBJ.IMP./INDC.IMP. zrobić)
*Conosci un italiano che non **sia/è** contento di sé?*
(Czy znasz Włocha, który by nie był-SBJ.PRES./INDC.PRES. z siebie zadowolony?)

Subjunktiv występuje także w zdaniach względnych, z poprzednikiem zawierającym kwantyfikator taki jak: *ogni, tutto, qualsiasi, ciascuno, chiunque*, itp. Często w takich zdaniach poprzednik bywa pominięty (patrz 16 b). Tak

więc również i w tym wypadku grupa imienna, do której się odnoszą ma charakter niereferencyjny:

- (16) a. *Mi va bene **qualsiasi** cosa lui faccia*
(Odpowiada mi (wszystko) cokolwiek by (nie) zrobił-SBJ.PRES.)
b. *Aiutavamo chiunque ne **avesse bisogno***
(Pomagaliśmy (wszystkim) ktokolwiek tego potrzebował-SBJ.IMP.)
c. *Per ogni decisione che **dovesse prendere si consultava con gli altri***
(Co do każdej decyzji, którą miał-SBJ.IMP. podjąć, radził się innych)

Do grupy tej zaliczyłabym również subjunktyw w zdaniach względnych bez poprzednika takich jak:

- (16) Maria non sapeva chi **fosse** il nuovo collega
(Maria nie wiedziała kim był-SBJ.IMP. nowy kolega)

2.3. Trzeci wyróżniany rodzaj subjunktywu ma wartość określaną jako faktywno-tematyczną oceniającą:

- (17) *Mi spiace che **sia partito***
(Przykro mi, że wyjechał)
*Sono felice che **sia andata bene***
(Jestem szczęśliwa, że dobrze poszło-SBJ.PPR.)
*Sono sorpresa che l'**abbia fatto***
(Jestem zdziwiona, że to zrobił-SBJ.PPR.)

W zdaniach takich jak (18) predykat wyższego rzędu ma wartość oceniającą, pochodną od wartości wolitywnej, wyraża bowiem preferencję, niechęć, bądź zdumienie/zaskoczenie w stosunku do treści zdania podrzędnego. Nierzadko bywa on zabarwiony emocjonalnie. Zauważmy, że subjunktyw użyty w takich zdaniach, w odróżnieniu od subjunktywu wolitywnego, odnosi się do zdarzeń, które już miały miejsce w przeszłości, na co wskazuje również *passato prossimo* subjunktywu, a więc jest on użyty faktywnie.

To samo można powiedzieć na temat przykładów (19 a-c), które wychodzą zdecydowanie poza zakres semantyczny *irrealis*:

- (19) a. *Il fatto che **sia partito è noto a tutti***
(Fakt, że wyjechał-SBJ.PERF. jest wszystkim znany)
b. *Che **sia arrivato è sicuro***
(To, że dotarł-SBJ.PERF. jest pewne)

c. *Che abbia ragione, lo sappiamo*

(To, że ma-SBJ.PRES. rację, to wiemy)

Puglielli i Castelfranchi 1976 uważają subjunktyw w zdaniach faktywnych typu (19 a- c) za czysty wykładnik syntaktyczny podrzędności, będący wynikiem reanalizy wartości semantycznej subjunktywu. Zresztą niekiedy podobną funkcję ma również subjunktyw dubitatywny, występujący jako wykładnik formalny, sygnalizujący charakter podrzędny predykatu zdania uzupełniającego, co pozwala ominąć sygnał podrzędności *che*. W przypadku użycia indyktywu w takich zdaniach, dopuszczalnego w języku potocznym, pominięcie *che* jest niemożliwe:

- (20) a. *Non sapevo (che) fosse tornato*
 (Nie wiedziałam,(że) wrócił-SBJ.IMP.)
Credo (che) tu non possa farlo
 (Sądzę, (że) nie możesz-SBJ.IMP. tego robić)
Pare (che) sia tutto apposto.
 (Wydaje się, (że) wszystko jest-SBJ.IMP. w porządku)
- (20) b. *Non sapevo che era tornato*
 (Nie wiedziałam,że wrócił-INDC.IMP.)
Credo che tu non puoi farlo
 (Sądzę, że nie możesz-INDC.IMP. tego robić)
Pare che sia tutto apposto.
 (Wydaje się, że wszystko jest-INDC.PRES. w porządku)

3. Włoski językoznawca Prandi (2002) uważa, że nie istnieje wartość ogólna, obecna we wszystkich funkcjach subjunktywu, która by je łączyła (:33). Tymczasem taką właśnie koherentną skalę znaczeń dla subjunktywu proponuje w swoim ciekawym ujęciu typologicznym Givón (1994). Także Givón wychodzi od stwierdzenia, że subjunktyw występuje w językach jako jeden z rodzajów modalności *irrealis*, kategorii złożonej, która może przejawiać się w językach w różny sposób. Należy zaznaczyć, że takie ujęcie odbiega od użycia terminu *irrealis* w logice, w której odnosi się on do właściwości zdań znajdujących się poza naturalnym kontekstem językowym. Podejście Givóna natomiast ma charakter zarówno komunikatywno-kognitywny jak i formalno-gramatyczny.

Tak więc, o ile na płaszczyźnie kognitywnej różnica między przestrzenią modalną *realis* i *irrealis* opiera się na pewności subiektywnej (a nie na prawdziwości logicznej), na płaszczyźnie komunikatywnej, dotyczy ona interakcji między mówiącym a adresatem, a więc przesuwana się z poziomu semantycznego – „speaker oriented“ – na poziom pragmatyczny. Givón wskazuje na „obszar“ (a więc na konteksty i treści, jakich dotyczy *irrealis*),

który może być objęty subjunktywem. Obszar taki znajduje się na skali pomiędzy dwoma wymiarami: jeden z nich to „niska pewność“ *low certainty* (odpowiadająca modalności epistemicznej), a drugi to „słaba manipulacja“ *weak manipulation* (odnosząca się do modalności deontycznej/walutatywnej. Wewnątrz tego obszaru wartości modalnych w językach może pojawić się subjunktyw (termin ten odnosi się do wykładnika gramatycznego), zróżnicowany jest jednak dokładny punkt cięcia na skali pomiędzy dwoma podstawowymi rodzajami modalności, od którego począwszy, dany język stosuje subjunktyw. O ile więc nie jest możliwe przewidzieć czy w danym języku istnieje subjunktyw zgramatykalizowany, to można przewidzieć w jakich kontekstach może on wystąpić.

Na podstawie analizy zdań podrzędnych dopełnieniowych w językach świata, Givón (: 280) kreśli skalę wartości modalno-semantycznych realizowanych przez predykaty nadrzędne tych zdań, układającą się w następujące *continuum*:

(21) Main semantic steps on the complementation scale:

- a. successful causation (implicative; realis)
- b. intended manipulation (non implicative)
MOST LIKELY
- c. preference/aversion |
RANGE OF
- d. epistemic anxiety |
SUBJUNCTIVE
- e. epistemic uncertainty (non-factive) |
COMPLEMENTS
- f. epistemic certainty (factive; realis)
- g. direct quote (dissociation from the speaker`s perspective)

Czasowniki najczęściej występujące jako predykaty wyższego rzędu (b-e) są przedstawione w schemacie (22), przytoczonym przez Givóna (: 280). Do schematu Givóna została tu dodana druga kolumna, w której umieszczone są odpowiednie przykłady zdań włoskich:

(22) Deontic (manipulative) side

-
a. ‘weak intended manipulation’
(<i>tell, ask, suggest</i>)	Gli ho detto che lo facesse
(Powiedziałem mu żeby to zrobił-
SBJ.IMP.)
b. ‘preference’	Vuole che io venga

(<i>want/wish, prefer, expect</i>)	(Chce, żebym przyszedł- SBJ.PRES.)
c. 'epistemic anxiety' (<i>hope, fear</i>)	Temo che venga (Obawiam się, że przyjdzie- SBJ.PRES.)
d. 'low epistemic anxiety' (<i>not-sure, doubt, suspect, ask if, not know if</i>)	Penso che venga (Myślę, że przyjdzie-SBJ.PRES.) Mi sembra che sia partito (Wydaje mi się, że wyjechał- SBJ.PERF)

Epistemic side

Z tej skali modalności każdy język wybiera sobie dowolny obszar, w ramach którego nadaje czasownikowi podrzędnemu specjalny wykładnik modalny, chociaż wybór predykatów zdań podrzędnych zaliczanych do *realis* bądź *irrealis* może się różnić nawet w bliskich sobie językach. Widać to na przykładzie predykatów wyższego rzędu typu (d.), które, jak wynika z przykładów schematu (22), we włoskim występują w subjunktywie, natomiast w analogicznych zdaniach pokrewnego języka francuskiego w indyktywie:

- (23) Je pense qu`il **vient**/***vienne**
(Myślę, że przyjdzie-INDC.PRES.)
Il me semble qu`il **est parti**/***soit parti**
(Wydaje mi się, że wyjechał-INDC.PERF.)

Nie wszystkie jednak predykaty grupy (d.) we francuskim występują w indyktywie, podobnie bowiem jak we włoskim (24a), subjunktyw pojawia się we francuskim na przykład po predykanie wyższego rzędu, wyrażającym wątpliwość (24b):

- (24) a. Dubito che **venga**
(Wątpię czy przyjdzie-SBJ.PRES.)
b. Je doute qu`il **vienne**
(Wątpię czy przyjdzie-SBJ.PRES.)

3.1. Również predykaty zdań podrzędnych okolicznikowych oraz subjunktyw użyty optatywnie w zdaniach niezależnych mogą być włączone bez przeszkód w ogólny model Givóna. Tak więc zdania okolicznikowe, włączając w to zdania hipotetyczne (zob. 9-11), wyrażają inherentnie modalność *irrealis* i mogą być wpisane w jej obszar niskiej pewności (*low certainty*): (288). Dodamy tu, że również zdania okolicznikowe celowe (zob. (4)), które wyrażają wartość deontyczną subjunktywu, nie wymienione przez Givóna, dają się zaklasyfikować po stronie manipulacyjnej (deontycznej) schematu 22 .

Podobnie daje się wpasować w schemat (22) od jego strony deontycznej imperatyw 3ej os., stosowany w funkcji “słabej manipulacji” (*weak manipulator*), podczas gdy imperatyw 2ej os., gdzie subjunktiv nie występuje, wyraża manipulację silniejszą, czyli mniej formalną (: 299). Do słabszych przejawów modalności oceniającej (walutatywnej) zalicza Givón subjunktiv stosowany w zdaniach optatywnych (określa on je jako hortatywne (zob. 25a), wyrażające nadzieję (zob. 25b) i słabą preferencję (zob. 25c): “hortative, hope and weak preference” (: 299)). Podaję tu odpowiedniki włoskie hiszpańskich przykładów Givóna):

- (25) a. Che **venga!** (Niech przyjdzie-SBJ.PRES.)
b. **Venisse!** (Oby przyszedł-SBJ.IMP. !)
c. Meglio che **venga** (Lepiej żeby przyszedł-SBJ.PRES. !)

3.2. Niemniej, część danych języka włoskiego, a mianowicie trzecia wyróżniona przez Wandruszkę funkcja subjunktivu: faktywno-tematyczna oceniająca, wychodzi poza wyznaczony przez Givóna obszar występowania subjunktivu w językach, przedstawiony w schemacie (21). W rzeczywistości, przykłady takie jak (18-19) wydają się odpowiadać poziomowi (f.) na tym schemacie, nie objętym działaniem subjunktivu. Tymczasem, na podstawie interpretacji danych języka hiszpańskiego, w którym również występuje subjunktiv w funkcji tematyczno-faktywnej oceniającej, Givón pokazuje, że nie tylko wartość wolitywna subjunktivu (w terminologii Givóna: deontyczna-oceniająca) i dubitatywna (epistemiczna), lecz również trzecia z wyróżnianych funkcji mogą być włączone bez przeszkód w ogólny model przedstawiony w schemacie (21). Ze schematu tego wyłania się również nieco odmienna klasyfikacja funkcji subjunktivu w porównaniu z klasyfikacją Wandruszki, a mianowicie Givón łączy funkcję deontyczną (wolitywną) z funkcją oceniającą (walutatywną), która w istocie jest jej bliska, podczas gdy Wandruszka umieszcza funkcję oceniającą razem z tematyczno-faktywną. Połączenie funkcji oceniającej z sąsiadującą z nią na skali modalnej deontyczną pozwala Givónowi interpretować różnicę między przypadkami takimi jak (3a-b) (odpowiadającym wartości a. w schemacie (21)) i (3c) czyli wartości b. w tymże schemacie) w sposób następujący: w przypadku (3) modalność deontyczno-oceniająca (czyli *irrealis*) odnosi się do zdarzeń mających miejsce w przyszłości w stosunku do czasu zdania nadrzędnego, natomiast w (18-19) czy też w przykładach (26) predykaty zdania podrzędnego wyrażają zdarzenia, które miały miejsce w przeszłości. Takie zdania podrzędne są więc presuponowane czyli faktywne, a co za tym idzie, należące do zakresu modus realis:

- (26) E' interessante che l'**abbia fatto**
 (Ciekawe, że to zrobił-SBJ.PPR.)
 E' normale che l'**abbia detto**
 (To normalne, że tak powiedział-SBJ.PPR.)
 E' sorprendente che l'**abbia pensato**
 (To zdumiewające, że tak pomyślał-SBJ.PPR.)
 E' doloroso che **sia successo**
 (To bolesne, że się zdarzyło- SBJ.PPR.)

Mamy tu więc do czynienia z konfliktem modalnym: z jednej strony zdarzenie faktywne, wyrażone przez predykat podrzędny, a z drugiej predykat wyższego rzędu, na ogół zabarwiony emocjonalnie, który wyraża modalność deontyczną (wolitywną) oceniającą. Givón przypomina, że tego rodzaju sytuacje konfliktowe są traktowane przez języki na dwa sposoby: przez użycie induktyw (t.j. w angielskim) albo poprzez użycie wykładnika *irrealis* czyli subjunktywu, tak jak w innych przypadkach modalności deontyczno-oceniającej, co występuje w języku hiszpańskim, oraz - dodamy- również we włoskim i częściowo we francuskim. Tego typu interpretacja, według Givóna „is consistent with what we have seen so far about both the subjunctive and *irrealis*, and modality in general, as a complex, multidimensional semantic-pragmatic domain, rather than a simple, binary, logical category“ (: 309).

Inną interpretację przykładów subjunktywu faktywnego w języku włoskim (zob.(18-19) i (26)) proponuje Wandruszka 1991, który uważa, że forma ta, wyrażająca, jak podkreśla, brak asercji, pojawia się w zdaniach typu (18-19) w związku z charakterem presuponowanym, a nie asertorycznym predykatu podrzędnego. Podobnie zresztą interpretują subjunktyw hiszpański w zdaniach analogicznych do włoskich (18-19) Bybee et al. 1994, dla których tego typu użycia to rezultat reanalizy subjunktywu jako wykładnika zdania zależnego, z definicji nieasertorycznego: „...the use of subjunctive in presupposed evaluative clauses in Spanish, is the result of reanalysis of the subjunctive as a general concomitant of non assertive complement clauses“ (:222). Wydaje się jednak, że idea konfliktu modalnego sformułowana przez Givóna pozwala zrozumieć lepiej dlaczego nastąpiła reanaliza, w wyniku której subjunktyw przeniknął do zdań faktywnych, oraz jakimi drogami przebiegała. Elementem wyzwalającym taką reanalizę jest wartość semantyczna wolitywno-oceniająca predykatu wyższego rzędu w stosunku do zdań zależnych, które kodyfikują zdarzenia mające miejsce w przeszłości, czyli faktywne i presuponowane (zob. (18 a-c)), w odróżnieniu od podobnych semantycznie jeśli chodzi o predykat wyższego rzędu zdań oceniających typu (3d), odnoszących się do przyszłości.

Lecz jak zdać sprawę z występowania subjunktywu w zdaniach faktywnych zależnych od predykatu wyższego rzędu, który nie ma ani wartości oceniającej, ani wolitywnej (zob. (19)) ? Zważywszy, że treść zdań podrzędnych jest presuponowana, można uznać, że subjunktyw występujący w zdaniach zależnych zaczyna być postrzegany (i reanalizowany) właśnie jako wykładnik zdań presuponowanych, niezależnie od wartości semantycznej predykatu wyższego rzędu. Jest to szczególnie widoczne w zdaniach podrzędnych w pozycji tematycznej, takich jak (19 a-c), a więc silnie nacechowanych jako presuponowane. W rezultacie takiej gramatyzacji syntaktycznej następuje radykalne oddalenie się subjunktywu od podstawowych wartości semantycznych przezeń wyrażanych: wartość tematyczno-faktywna bowiem wydaje się dość odległa od deontyczno-wolitywnej czy epistemiczno-dubitatywnej, typowej dla subjunktywu w różnych językach. W przykładach takich jak (19a-c), jakich Givón nie bierze pod uwagę, subjunktyw włoski, zgodnie z interpretacją Puglielli i Castelfranchi 1976, wydaje się być wyłącznie wykładnikiem funkcji syntaktycznej podrzędności, mocno osadzonym w sferze *realis*.

4. Na zakończenie, ogólna uwaga na temat ewolucji kategorii subjunktywu w dzisiejszym standardzie włoskim. Jak zauważa wielu językoznawców, subjunktyw nierzadko jest zastępowany przez indyktyw, szczególnie w mowie potocznej, czy też w interakcji językowej, której czas planowania jest bardzo ograniczony, lecz nie tylko, bowiem zjawisko to spotykane jest także w języku pisanim. Według włoskiego lingwisty Mazzoleniego (2002 : 73), w ramach tej tendencji nie wszystkie przypadki użycia subjunktywu bywają zastępowane przez formy czasów indyktywu. Zauważa on mianowicie, że zastępowany jest przede wszystkim subjunktyw uwarunkowany morfosyntaktycznie, o ograniczonej funkcji komunikatywnej, słabo umotywowany semantycznie. Paola Benincà (1993: 262) zwraca uwagę natomiast na cechę regionalną takiej ewolucji, nie podlegają jej bowiem odmiany północne języka włoskiego mówionego, a silniejsza jest ona w odmianach środkowo-południowych. Ogólnie można stwierdzić, że ograniczenie stosowania subjunktywu jest uważane za jeden z przejawów zmian językowych dzisiejszej włoszczyzny.

Bibliografia:

Benincà P., 1993, *Sintassi*, w Sobrero A. (pod red.), *Introduzione all'italiano contemporaneo. Le strutture*, Editori Laterza, Roma – Bari: 247 – 290.

Bybee, J. - Perkins, R. - Pagliuca, W. (1994). *The Evolution of Grammar*. The University of Chicago Press, Chicago.

Gebert L. (2002), *Il congiuntivo in russo: un approccio contrastivo*, w Schena L., Prandi M., Mazzoleni M. (pod red.), *Intorno al congiuntivo*, Clueb, Bologna 2002, pp. 241-262.

Givón, T. (1994). «*Irrealis and the subjunctive*» w *Studies in Language* XVIII, 2. 265-337.

Mazzoleni M. (2002). *Il congiuntivo nel periodo ipotetico*, w Schena L., Prandi M., Mazzoleni M., *Intorno al congiuntivo*, Clueb , Bologna: 65 – 82.

Prandi M. (2002), *C'è un valore per il congiuntivo?*, w Schena L., Prandi M., Mazzoleni M., *Intorno al congiuntivo*, Clueb , Bologna: 29 – 44-

Puglielli, A. - Castelfranchi, C. (1976). «*Sul congiuntivo nelle frasi ipotetiche e il modo ipotetico*». *Rivista di Grammatica Generativa* I, 2. 79-100.

Renzi, L. - Salvi, G., a cura di (1991). *Grande grammatica italiana di consultazione II: I sintagmi verbale, aggettivale, avverbiale. La subordinazione*. Il Mulino, Bologna.

Salvi G. – Vanelli L. (2004), *Nuova grammatica italiana*, Il Mulino, Bologna.

Wandruszka, U. (1991). «*Frase subordinate al congiuntivo*» w Renzi, L. - Salvi, G., (pod red.), *Grande grammatica italiana di consultazione II*,. 415-481.

Summary:

Notes on Italian Subjunctive

The subjunctive mood, a Latin inheritance in Romance languages, is much more developed in Italian than in other languages of this group and is a part of the *irrealis* modality.

Italian grammatical tradition distinguishes the following subjunctive values: volitive (deontic), dubitative (epistemic) and factive - thematic .

The author applies Givón's scale of *irrealis* in world languages , which goes from ' low certainty' (corresponding to epistemic modality) to 'weak manipulation' (referring to deontic/valuative modality) sub-modes , to show how, in Italian, these modal-semantic values form a coherent *continuum* occupied by the subjunctive. This framework accounts also for the factive-thematic subjunctive which represents a sort of modal conflict: while the verb of the main clause has a valuative function present in deontic modality (hence *modus irrealis*) , the verb in subordinate clause refers to past presupposed events (hence *modus realis*).

The subjunctive in such subordinate presupposed clauses in Italian is a result of a reanalysis of the subjunctive as a general concomitant of non assertive complement clauses when the main verb exhibits a valuative meaning. Recent tendencies of spoken Italian show that such occurrences of the subjunctive tend to be replaced by the indicative.

Дејан Геговски

Соработник на ИЦАЛ од САД

dejanmanu@yahoo.com

Околу субјунктивните комплементарни реченици во дијалектите на македонскиот јазик

1. На друго место (сп. Геговски, 2007) ги претставивме основните модели на комплементарни реченични конструкции присутни во дијалектите на македонскиот јазик, почнувајќи од конструкциите со и без конектор, преку конструкциите со таканаречени зависни прашања, завршувајќи со конструкциите во кои пропозиционалниот аргумент е остварен како номинализирана трансформа. Во центарот на вниманието таму беше барањето корелација меѓу семантиката на предикатот во надредената реченица и површинската формализација на комплементарната реченица.

Предмет на анализа во овој труд е еден специфичен тип комплементација, каде што во функција на пропозиционален аргумент се јавува *да*-конструкцијата, т.е. субјунктивот со формантот *да*. Субјунктивните комплементарни реченици стојат наспрема останатите комплементарни, со тоа што овде имаме работа со суспендирана фактивност на пропозиционалните аргументи, меѓутоа за фактивноста и за другите специфики на овој тип комплементација ќе зборуваме повеќе на крајот на овој труд. Овде само ќе кажеме дека во пропозициите со глаголски предикати кои ги прифаќаат како аргументи субјунктивните *да*-конструкции појдовниот аргумент е обично 'човек', додека вториот аргумент за референт има цела подредена пропозиција. *Да*-конструкциите од овој тип се градени по ист модел: *да* + форма на презент од матичниот глагол.

Употребата на *да*-конструкциите, т.е. субјунктивот со формантот *да*, во комплементарните реченици е мошне фреквентна. Тие се јавуваат како аргументи на надредени глаголски предикати од повеќе семантички полиња. Овде се зацртуваат две принципиелно различни групи. Во едната од нив појдовниот аргумент на надредениот и појдовниот аргумент на подредениот предикат се задолжително кореферентни, а во другата таквата кореферентност е можна, но не и задолжителна. Во првата група како најфреквентни

се izdelуваат субјунктивните да-конструкции зависни од фазни и модални предикати, а во втората субјунктивните конструкции зависни од волитивни предикати. Сите тие задолжително имплицираат дополнување во вид на да конструкција, т.е. го бараат субјунктивното да, и како такви се маркирани по начин

Поради ограничениот простор овде ќе приведеме примери само со најрепрезентативните предикати-претставници на двете групи, без да се задржуваме на сите подгрупи и семантички гнезда. Повеќе примери може да се најдат во веќе споменатата Геговски, 2007.

2. Субјунктивни да-конструкции зависни од модални предикати. Во овој дел ќе ги разгледаме комплементарните конструкции од типот *може да...*, *мора да...*, *треба да...*, *сmee да...* *има да...* Се работи за две предикации од кои едната го именува дејството, односно настанот (процесот, состојбата...), а другата носи дополнителна информација за начинот на остварувањето на тоа дејство. Модалните глаголи претставуваат формализација на двоаргументни предикати. Во однос на селективните ограничувања што тие им ги наложуваат на своите аргументи, се забележува дека првиот аргумент во основа за референт има човек, додека вториот аргумент е задолжително пропозиционален. На семантички план, во нивната основна употреба, модалните предикати изразуваат деонтичка модалност, поретко и епистемска, пр.: *Може да е веќе дојден.*

Инвентарот на глаголските лексеми способни да се јават во овие конструкции го сочинуваат: *може, мора, треба, смее, има, сака*.

Субјунктивните да-конструкциите имплицирани од модалниот глагол *може* се мошне фреквентни во дијалектите на македонскиот јазик:

Зајмил мало паре ама не моел да ги врати (Слатина, Тетовско), *Пчелке брдимо а трмке не-можемо да-ги-изброимо* (Орашац, Кумановско), *Ја не-можу овако да-живу* (Цидимирци, Овчеполско), *И он јал, јал не-можел да-г-ујзеде* (Скопје), *Овија слуша ама не може да ги види* (Велес), *Не можи да вати арами: и заминва за 'Орит* (Дихово, Битолско), *Не-моеф да е најда и је запалиф шумата* (Збазди, Дебарско), *Не-могол да-је-фатит лицицата* (Волино, Струшко), *Полнош беше доба најсигурна, инаку*

можеја да не фатет (Охрид), *Мачиле, штуриле, не-можеле да-го-научат* (Кочани), *И он не-можел да-изварди ламјата* (Лешко, Благоевградско), *Не-можум да-видум к'ој ма-уждире* (Николич, Дојранско), *Туга шта-можаш да-разбираш изика на-жуотните* (Горно Броди, Драмско), *Ден'а ја-сечеја и не-можеја да-је-кутнат* (Буф, Леринско), *Татко-му не-можел да-преплива Морјето* (Костур).

Во најголемиот број примери *може* поседува парадигма по лице и број. Ретки се примерите во кои тој е сведен на неменлива, категоријално немаркирана форма за 3 лице еднина, нешто слично како глаголска модална партикула:

Ниа не-може да-се-погодимо (Џидимирци, Овчеполско), *Санто, сега мојт да умрам* (Охрид).

Она што го кажавме за субјунктивните *да-конструкциите* воведувани од модалниот глагол *може*, во голема мера важи и за *мора*, кој ја чува парадигмата по лице и број:

Мораш све да-го-заработиш (Добровница, Кривопаланечко), *Морам цефки да му свиткам* (Куново, Гостиварско), *Мора да го чува огнот да не угаснет* (Веле Брдо, Реканско), *Богатите деца книги не ми даваја, та мораф сфе да запишвам* (Охрид), *Морум да-му-кажум* (Николич, Дојранско), *Мор'ахме сичко да-туруваме уф-главата* (Чифлицик, Демирхисарско),

нешто почеста е употребата на неговата немаркирана форма:

Старци мора да-једат, не-можат ноќ да-преќарат (Горобинце, Овчеполско), *Мора некако да ти се 'одужим* (Кукуљане, Горанско), *Тија мора да ти врват* (Здуње, Порече), *Мора да-ми-кажеш што-се-насмеја* (Тајмишта, Кичевско), *Мора да-бегме пукрај-друга страна* (Морарци, Кукушко).

Субјунктивните *да-конструкции* имплицирани од модалниот глагол *треба* се разликуваат од претходните по тоа што тој редовно се јавува во 3 лице еднина, т.е. нема парадигма по лице и број:

Сваќа ми 'Ефка се мужеше и требаше да-је-доем на свадба (Теарце, Тетовско), *Там имало 'умрен човек и попот требало да-га-опое* (Крива Паланка), *Ја тебе да идам на пазар* (Велес), *Море чојку, треба да-го-жениме детево* (Српци, Битолско), *Требит едно врешче сол да изејш* (Струга), *'Утре тебе па цал-ден да-одам* (Радовиш), *Трепше до-искарме ут-селто* (Маловци, Кукушко), *Требува*

појке да јадиш (Корнишор, Еницевардарско), *Колку циза трибува да платам* (Струпино, Мегленско).

Среќаваме и примери со блокирана позиција на првиот аргумент, каде што се подразбира персонален агенс, но тој останува неопределен. Модалниот предикат на површината на текстот се јавува како едноаргументен, со единствениот, пропозиционален аргумент оформен како субјунктив, пр.:

Негде требало да се одит (Иванчишта, Кичевско), *Требало да се каже навреме* (Велес).

Субјунктивните да-конструкции зависни од *сmee* се доста поретки во дијалектниот јазик, модалниот глагол редовно има парадигма по лице и број:

Мори жено, не-смејем да ти кажем, 'ако ти кажем, ќе умрем (Вратница, Тетовско), *Одовде не смееш да мрдаш никаде* (Велес), *Никој не смејеше да им речет нешто* (Здуње, Порече), *Не смеа да-ти-отвора* (Делчево), *Знам синко ама не-смеа да-ти-кажа* (Смојмирово, Малешевско), *Сига не-смејах да-са-доближам* (Чифлицик, Демирхисарско).

Уште поретки се субјунктивните конструкции во кои како модален се јавува глаголот *има*: *Кољку имам да ти давам* (Слатина, Тетовско), *Татко има да му изгуби главу и на њега* (Лопате, Кумановско). Овој глагол поседува две семантички деривирани модални варијанти: менлива по лице и број – за изразување внатрешна обврска (како во првиот пример), и неменлива (како во вториот пример).

Од сите досега претставени примери, би можело да се каже дека нема некои поголеми разлики меѓу дијалектите на македонскиот јазик, впрочем тие во тој поглед се блиски и до состојбата во стандардниот јазик. Меѓутоа, првите поголеми отстапувања ни доаѓаат од југоисточните македонски говори, особено пиринските и егејските. Се работи за конструкции со модален глагол во функција на самостоен модализатор, без *да*: *Не-мога заспа цала нош* (Јакоруда, Разлошко), *Това не мож го напрае никој* (Банско, Разлошко), *Сја Гърците тук сѐ-блиску, ки-почне вујна, к-устанте виџ на̀долу, на-мош си-дојте сетне* (Кукушко). Историски развојот на ваквите конструкции со и без *да* одел паралелно со развојот на *velle*-футурот. Денес низ дијалектите на македонскиот јазик среќаваме две

футурски формули – со и без субјунктивното *да*. По загубата на инфинитивот и неговата замена со *да*-конструкцијата во футур сме ја добиле формулата *ќе да*. Така е и денес во кичевско-поречките говори, во Корчанско имаме *жа*, во Костурско и Лагадинско *за* (добиени по пат на контаминација од *ште да*, не без влијание на грчката футурска партикула *va* посебно во случајот на формата *за*), а во галичкиот дијалект наоѓаме *ка* (настанато од *ќе да*)⁴⁴. Оваа формула е присутна и во грчкиот, албанскиот и влашкиот⁴⁵. Во останатите дијалекти на македонскиот јазик ја среќаваме формулата без *да*, кое според Блаже Конески се елиминирало во тие состави бидејќи не вршело никаква суштествена разликувачка служба⁴⁶. Инфинитивот го загубил карактеристичниот формант *-ти*, а неговиот остаток бил преосмислен како форма за 3 лице еднина презент и претворен во соодветна категоријална парадигма. Овој процес во говорите во Разлошко и Кукушко ги зафатил и модалните глаголи, Зузана Тополињска⁴⁷ го регистрира и во југоисточните српски говори (сп. *Види поп да-с-овога не-може излезне на-крај, И не смеш-се пожалиш ти стара од млади, Мора појдемо па да успут одморимо во-лови*), а Петар Хр. Илиевски (1988) приведува ваков пример по *verba voluntatis (volo facias)* уште од вулгарнолатинскиот.

Следната група примери ни доаѓаат од Лагадинско и Драмско: *Ни можи за да стани тас рабута* (Сухо, Лагадинско), *'Аку ма устаи мога за да дојда* (Висока, Лагадинско), *Млого шт'ото гарм'еше, вејке не-можеше за-да-стои ластире от-срах* (Горно Броди, Драмско), *Сам сега отслабнал та не-мога за-да-ходем* (Горно Броди, Драмско). Во сите овие примери се јавува едно редувантно *за*, составот *за да* ја проширил својата функционална зона и на контексти каде што би се очекувала само *да*-конструкцијата, т.е. субјунктивот со формантот *да*. Примери со редувантно *за* (во составот *за да*) во функција на комплементарен оператор *ќе* среќаваме често во македонските ди-

⁴⁴ Видоески, Б., *Дијалектите на македонскиот јазик*, Т.1., Скопје 1999.

⁴⁵ Илиевски, Хр. П., *Балканолошки лингвистички студии*, Институт за македонски јазик "Крсте Мисирков", Скопје 1988.

⁴⁶ Конески, Б., *Историја на македонскиот јазик*, Скопје 1986.

⁴⁷ Тополињска, З., *Инфинитив VS да-субјунктив у формули velle-футура*, Зборник реферата са научног скупа Говори призренско-тимочке области и соседних дијалеката, Ниш 1993.

јалекти од Егејска Македонија, но тие се карактеристични (како што ќе видиме понатаму) пред сè за еден тип субјунктивни конструкции зависни од волитивни предикати, како и за еден тип инхоативи. Појавата на ова редувантно *за* покажува една општа тенденција во јужните македонски говори за изедначување на показателите на субјунктивната комплементација и на релацијата ‘цел’ (оваа тенденција е позната во повеќе јазици и се чини има универзален карактер, сп. ром. *să*, алб. *të*, грч. *vá* итн.). И во двата случаја како показател се јавува субјунктивната конструкција *да*+презент (како што е впрочем и во стандардниот јазик), но кај релацијата ‘цел’ ова конструкција се засилува по балкански модел со предлогот *за*. Составот *за да*, прилично добро сраснат, почнал да се шири надвор од финалните конструкции најпрво, како што рековме, кај субјунктивните конструкции зависни од волитивни предикати и кај некои инхоативни *да*-конструкции, а оттаму и во необични контексти како во горните примери.

Претставениот преглед на субјунктивните конструкции имплицирани од модални глаголи покажува дека пропозиционалниот аргумент оформен како субјунктив претставува задолжително дополнување на модалниот предикат. Тој по самата своја природа е семантички несамостоен и заедно со својот “втор” пропозиционален аргумент создава сложен предикат. Во врска со категоријалната карактеристика на модалниот предикатски израз по лице и број, видовме дека некои модални глаголи можат да се сведат на неменлива, категоријално немаркирана форма за 3 лице еднина, нешто како глаголска модална партикула. Токму ваков пат поминале партикулите *ќе* и *би* и тие се денеска потполно петрифицирани, додека модалните глаголи сè уште ги чуваат и своите темпорални и статусни форми (пр. *можеше*, *можело*). За модалниот глагол *треба* можеме да констатираме дека тој е веќе сведен на неменлива форма на 3 лице еднина, а од другите глаголи тој процес е најнапреднат кај *мора*, па кај *може* и на крајот *сме*. За *има* рековме дека има две семантички деривирани модални варијанти, од кои едната (почестата) е редовно неменлива по лице и број. Ова се однесува на сите дијалекти на македонскиот јазик.

Субјунктивните конструкциите зависни од модални предикати имаат идна темпорална перспектива, се однесуваат на настани (процеси, операции итн.) коишто би требало да се остварат во

иднина, нивната содржина не може да се оценува од гледна точка на вистинитоста.

3. Субјунктивни *да*-конструкции зависни од фазни предикати. Семантиката на фазните предикати е многу сиромашна, се сведува на определување на фазата на дејството, па меѓу нив разликуваме инхоативи, континуативи и терминативи. Носители на фазното значење се глаголите *почне, продолжи, заврши*, кои имплицираат по еден реченичен аргумент оформен како субјунктив. По самата своја природа тие се неавтономни, синсемантички, нивната употреба без да се определи процесот (дејството, операцијата) чија фаза тие ја именуваат е семантички некоректна. Доказ за нивната несамостојност е фактот дека соодветните предикати можат да се оформат и како глаголски префикси. Фазната семантика носи со себе ограничувања во однос на категоријата вид: основната видска форма на инхоативите и терминативите е свршената, додека глаголскиот предикат зависен од нив е со несвршен вид⁴⁸. Појдовниот аргумент кај фазните предикати, за разлика од модалните, а како што ќе видиме подолу, не мора како референт да има човек, тоа може да биде и настан (процес, ситуација и сл.).

Меѓу субјунктивните конструкции зависни од фазни предикати посебно се изделуваат инхоативните, кои се многу фреквентни во дијалектните текстови. Инвентарот на глаголските лексеми способни да се јават во овие конструкции го сочинуваат *почне, фати* и *зеде*. Пред да ја претставиме нивната географска распространетост и некои други нивни карактеристики, ќе приведеме повеќе примери:

Работата му-тргнала и почнал да печали паре (Једоарце, Тетовско), *После отпочнал да-га-превара* (Орашац, Кумановско), *Лутаеки така почнало да-мркнува* (Долни Стубол, Кратовско), пример кој покажува дека кога станува збор пред сè за метеоролошки појави фазните предикати на површината на текстот можат да се појават и како едноаргументни, со единствениот, пропозиционален аргумент оформен како *да*-конструкција, *Почнале петлите да-пеат* (Нова Брезница, Скопско), *Почна да-се-крстит и да-прајт метани: чојко* (Сапотница, Битолско), *Почнале да го дупет сидот*

⁴⁸ Миркуловска, М., *Почеток на дејство/состојба како семантичка и граматичка категорија (врз материјал од македонскиот и полскиот јазик)*, Studia Linguistica Polono-MeridianoSlavica, Том 10, МАНУ, Скопје 2000.

(Горенци, Дебарско), *Камбаната почнала да-дрнка* (Кочани) потврда дека појдовниот аргумент не мора задолжително да има човек како референт, тоа може да биде и неодушевен материјален предмет, *Почна мечката да реви* (Палчишта, Мариовско), *Почнале да падат и змеја и момата* (Хаџидимово, Гоцеделчевско), *Пучнале да-мајат су-камејна пу-негу* (Тресино, Мегленско), *Ки-почнат век'и да-изл'ават царфчина* (Кула, Серско).

Со зор зел'е да ги потурчујет (Брод, Горанско), *И они пораснале големе и узеле да-предев* (Куманово), *Насрадин-оца зе-да-пијат* (Дебреште, Прилепско), *Се-дигнала и-со-св'е-него зела да-бегат* (Жернаница, Реканско), *Зел после да-је-откопвит целата чешма* (Октиси, Струшко), *Седнале, вечерали и зели да го питат* (Железница, Благоевградско), *Зел да приказва* (Садово, Гоцеделчевско), *Две гаврајне зеле да-му-пејат на-глав'ата* (Зборцко, Мегленско).

Поп'ат ва'нал да-апе зељкуту (Одрено, Кумановско), *Фана да-плаче* (Велес), *Сиромаиот лејлек фати силно да мават со клунот* (Ростуше, Реканско). Во малешевско-пиринската група говори, како и во Ениџевардарско, речиси редовно се јавува *зафати/зафаќа*, каде што инхоативната семантика е зајакната со инхоативен префикс *Мачоро и лицицата зафа'нале да-јадат* (Штука, Струмичко), *Ка'го годостигнали, зафа'нале да-го-биат* (Мендово, Благоевградско), *Зафатил да си прај есап как да влезе*, (Крушаре, Ениџевардарско), *Фатил да-вике пу-него* (Ѓавато, Гевгелиско), *Фатиха да са биет* (Горно Броди, Драмско), *'Арно 'ама фати ногу да-студи* (Ошчима, Леринско), *Попо сени фати да дја'ли нафора* (Бобошчица, Корчанско).

Се забележува дека глаголите што се способни да се јават во овие конструкции се исти на целата опишувана територија: *почне* (кој е примарен инхоативен глагол, информацијата за почеток на нешто е вградена во неговиот корен), *фати* и *зеде* (кои се секундарни инхоативи, т.е. такви кои во голема мера го имаат ослабено своето основно значење, а го имаат генерализирано значењето 'почне'). Конструкциите со *почне* се присутни на цела територија, најфреквентни се во северните и дел од западните (скопските, велешките, гостиварските, кичевските и охридските) и источните (штипско-струмичките, тиквешко-мариовските, малешевските, Гоцеделчевско, Санданско) говори, а во јужните се најретки.

Конструкциите со *фати* се присутни на најголемиот ареал, најфреквентни се во јужните, а во дел од западните и источните говори функционираат паралелно со конструкциите со *почне* (ареалот каде што *почне* не е доминантен). Поретки се во Гостиварско, Кичевско, во Малешевијата. Од северните говори тие се покарактеристични за овчеполските, поретко можат да се сретнат и во кумановските. Се чини дека како што се оди на север нивната фреквенција опаѓа. Конструкциите со *зеде* се најретки во споредба со претходните и географски поограничени, ги нема или се многу ретки во Овчеполието, во Малешевијата, во Лагадинско, Серско и Воденско.

Интересна група примери ни доаѓаат од македонските дијалекти во Егејска Македонија: *Еден месец порану зафатаа да-сенајучаа* – Јакоруда, Разлошко, *Зела та: да-с-сублече* – Дојран, *Ка га најдех таа чеша, зимах да га измиум* – Кукушко, ... *Фатила да си облечи на мајшки дрехи* – Лагадинско. На почетокот рековме дека основната видска форма на инхоативите е свршената, додека зависниот од нив глаголски предикат е во несвршен вид. Меѓутоа горниве примери ни покажуваат дека не секогаш е така, овде се работи за примери во кои пропозиционалниот аргумент е формализиран во свршен вид. А бидејќи и инхоативноста содржи информација за почетокот на настанот (информација карактеристична за свршениот вид), се создава вишок на информација што се користи на експресивен план. Во ваквите примери свршениот вид во кој е претставено дејството во реченицата аргумент исклучува права инхоативност и не остава со еден вид антиципација, навестување на тоа дејство на експресивен план⁴⁹. Вакви примери без експонент на врската меѓу двата предикативни изрази или со копулативен сврзник како *та*, се уште почести (пр.: *Земе и купи тој чоја* – Крива Паланка, *Фати заплаче* – Тајмишта, Кичевско, *Фати невестата, та зготви ручек* – Палчишта, Мариовско, *После фатиха, го испадиха дјадото* – Сухо, Лагадинско, *Фатил а-пуслал удајта су-килме...* – Мегленско, *Јас зимах сите ги-исклаха...* – Дојранско).

Експресивните инхоативни конструкции со реченичен аргумент во свршен вид не им се туѓи и на другите словенски јазици, сп. во српскиот: *Узеде да се распита на све стране...*, во полскиот: *Wziął i*

⁴⁹ Тополињска, З., *Перифрастични инхоативни конструкции во јужномакедонските дијалекти*, Македонски јазик XXXV, Скопје 1984.

parisa!, во рускиот: *Взял да (и) сказал*, во украинскиот: *Взяв и написав* (примерите ги преземам откај Тополињска, 1985), а паралела има и во грчката употреба на паратактивни место субјунктивни споеви со ефект на потенцирање на двете предикации како одделни семантички единици⁵⁰.

Интересни се и примерите со инхоативи оформени во несвршен вид (пр.: *...И па почнува камбаната да-дрнка* – Кочани, *Поповите најпрво ја отпевале софрата и таке зафакале да пиет* – Галичник, Малорекански), а несвршениот вид всушност е јазична постапка со која се потенцира периодот на траењето на настанот, што би сугерирало почетокот на еден настан да биде сфатен како настан што трае. Сепак продлабочената анализа на несвршените инхоативи покажува дека тие немаат вистинско дуративно значење туку најчесто изразуваат повторливост, вообичаеност.

Овде го завршуваме прегледот на субјунктивните да-конструкции зависни од инхоативни глаголи. Лексичкото значење на овие глаголи се исцрпува токму во информацијата за почетната фаза на дејството чиј назив претставува конститутивен член на реченичниот аргумент, па тие и не можат да се појават во текстот без да биде експлицитно именувано дејството-аргумент. Субјунктивот со формантот *да* претставува задолжително дополнување на наредениот глаголски предикат.

4. Субјунктивни да-конструкции зависни од волитивни предикати. За разлика од конструкциите коишто ги разгледавме во претходната група, овде сме веќе соочени со хиерархија на два автосемантични предиката. Волитивните предикати се двоаргументни, со 'човек' како референт на појдовниот аргумент и 'настан (процес, операција...)' како референт на вториот аргумент. Се работи за наредени предикати кои ја содржат компонентата 'сака'. Оваа компонента ја содржат голем број предикати, почнувајќи од најексплицитните меѓу нив – оние со коренот *сак-/јџск-*, потоа од семантичкото гнездо: *се труди, се обидува, пробува*, па предикатите од типот *наредува, забранува, дозволува, порачува*, од семантичкото поле *натера, наговори, убеди*, потоа *кани/покани* и др. Кај сите субјунктивни да-конструкции од оваа група кореференцијата на

⁵⁰ Тополињска, З., *Македонските дијалекти во Егејска Македонија*, книга прва, Синтакса I дел, МАНУ, Скопје 1995.

појдовните аргументи на наредениот и подредениот предикат не е задолжителна. Примерите се мошне фреквентни:

Ќосевците сакав да-к'упив прл'ака (Руѓинце, Кумановско), *И сега царо сака да го жени детево* (Дихово, Битолско), *Сакае тие да го расипе братимството* (Пустец, Преспанско), *Сакам на-царо да-се-мол'ам* (Радовиш), *Имало кумити и искали да-го-фанат* (Лаки, Беровско), *Искам да разбирам на сичките животни езиците* (Раздол, Санданско), *Сакум да-ма-извозиш* (Дојран), *Пумалту брате не-сакале да-гу-зеват на-пичалба* (Тресино, Мегленско), *Сакам тирзија да-са-учам* (Ранци, Кајларско), *Он сака да-го-погуби* (Кула, Серско), *'Иштам да ми дадеш нас мома* (Сухо, Лагадинско), *Ишча Госпатого да ми да лјап* (Бобошчица, Корчанско), но во истиот текст од Бобошчица малку подолу наоѓаме и: *Ишча Госпатого за да ми да лјап*, со едно редувантно за. Ваква редуванција имаме и во следниот пример од Кајларско: *Деца́та колку ра́стеа толку са́каја за да на́учат оти татку-му беше шо такфо; Ке-гледам прстен да-најдем* (Диканце, Горанско), *Он са-трудил да-им-ги-замене рудитал'то* (Дојран), *Тиа гледат да-го-дадат детето* (Кула, Серско), Конструкциите од оваа група стојат на половина пат до финалните конструкции. Оттаму и примери како следниве: *Глеат г'арнето за-д-о-нап'алнит* (Цепишта, Дебарско), *Гледај за да го избереши поубавото* (Галичник, Малорекански), *Глеаме за да-крстиме 'ише на-неделата* (Елешница, Разлошко), *Са ма'чило за да поб'гн'а* (Крушово, Серско). Се чини дека овој тип конструкции (со парафраза 'се труди/прави напори со некаква цел'), заедно со инхоативните конструкции со глаголи на движење од типот *Двамата кинисахме за да идиме на панаѓур* (со парафраза 'тргна со намера да оди'), ја претставуваат клучната алка во деривацискиот процес која овозможила за да се шири надвор од финалните конструкции. *Ја не мислеф да се делуаме* (Зубофце, Гостиварско), *Мислиме да-са-ва́рниме пак долу* (Ниманци, Кукушко), *Не мисли да-ој во-чужина* (Кономлади, Костурско); *Сражароф им наредуе и ним да плукаа*. (Сиричино, Тетовско), *И му наредува на сурите да се врзи пашата* (Дихово, Битолско), *Заповедуа на офиц'еро да-му-даде три војника* (Кочани), *Му нардил на татко му гулем бакшиш да му даат* (Струпино, Мегленско), *Мајка не-му-дозвол'ава да-го-сечат детето* (Кула, Серско), *Татко не-ми-позволи да-бидам заменен* (Чифлицик, Демирхисарско); *Ја ке-ганат'ерам да-иск'очи царат на-балканат* (Цидимирци, Овчеполско), *Ја-натерал бабата да-донесит троа мас и троа брашно* (Прилеп); *Сите ја*

канеле да јајт (Охрид), *И покаџиа-не да-одиме у-дедото на-госке* (Радовиш); *С-иск'арале и р'ешиле да-се-делат* (Пожарани, Гостиварско), *Решиле да-одет да-о-прашат попот за-оваја-р'абота* (Цепишта, Дебарско)...

За сите субјунктивни конструкции со надреден волитивен предикат заедничко е дека волитивната семантичка компонента прави сите подредени пропозиции да имаат идна темпорална перспектива – се однесуваат на настани (процеси, операции итн.) коишто би требало да се остварат во иднина.

Овде го завршуваме прегледот на субјунктивните комплементарни реченици во дијалектите на македонскиот јазик и ќе се обидеме да ги формулираме заклучоците. Видовме дека *да* е способно да воведува пропозиционални аргументи имплицирани од предикати од различни семантички полиња, меѓу кои посебно се издвојуваат модалните, инхоативните и волитивните. Сите тие во старословенскиот јазик се јавувале со пропозиционални аргументи во инфинитив. Една од позициите во која тој рано излегувал од употреба е токму позицијата зад глаголи како *сака, заповеда, моли, треба* и сл.⁵¹, па низ историјата може да се следи развојот на овие конструкции. Во однос на семантиката на надредените предикати кои имплицираат комплементарни *да*-реченици во старословенскиот, црковнословенскиот од македонска редакција и Крнинскиот Дамаскин, Ѓуркова (сп. Ѓуркова 2002) констатира состојба којашто кореспондира со современата.

Систематската поставеност на горенаведените конструкции наведува на заклучок дека *да* не е комплементарен конектор, туку формант на посебен глаголски начин за граматичко подредување на еден предикатски израз на друг – субјунктив. Семантичката подреденост на субјунктивот се гледа во суспендирањето на опозицијата фактивност ~ нефактивност. Негова основна карактеристика е неспособноста за конкретна, актуализирана временска референција. Во поглед на неговата темпорална карактеристика тој се однесува како инфинитна глаголска форма, т.е. по самата своја суштина е нефактивен и може да се здобие со конкретна временска референција само преку надредениот глаголски предикат. Зависно од лексичката семантика на тој предикат,

⁵¹ Конески, Б., *Историја на македонскиот јазик*, Скопје 1986.

субјунктивната *да*-конструкцијата се појавува во текстот со идна, омнитемпорална или итеративна темпорална карактеристика.

Имајќи го ова предвид, првиот чекор при класификацијата на комплементарните реченици би бил изделувањето на таканаречените а) *дека*-реченици, кои зависно од други свои категоријални карактеристики, темпоралност, модалност, и сл. можат и мораат да бидат оценувани од гледна точка на својата фактивност, и б) субјунктивни реченици, термин кој не носи никаква алузија на семантиката на анализираните конструкции.

Користена литература

- Видоески, Б., *Дијалектите на македонскиот јазик*, Т. 1., Т. 2., Т. 3., Скопје 1999;
- Геговски, Д., *Комплементарните дел-реченици во дијалектите на македонскиот јазик*, Скопје 2007, докторска дисертација, необјавена;
- Ѓуркова, А., *Декларативните зависносложени реченици во Крнинскиот дамаскин*, Институт за македонски јазик "Крсте Мисирков", Скопје 2002;
- Илиевски, Хр. П., *Балканолошки лингвистички студии*, Институт за македонски јазик "Крсте Мисирков", Скопје 1988;
- Конески, Б., *Историја на македонскиот јазик*, Скопје 1986;
- Конески, Б., *Граматика на македонскиот литературен јазик*, Скопје 1987;
- Миркуловска, М., *Почеток на дејство/состојба како семантичка и граматичка категорија (врз материјал од македонскиот и полскиот јазик)*, *Studia Linguistica Polono-Meridianoslavica* 10, Скопје 2000;
- Тополињска, З., *Перифрастични инхоативни конструкции во јуж. мак. дијалекти*, *Македонски јазик XXXV*, Скопје 1984;
- Тополињска, З., *Инфинитив VS да-субјунктив у формули velle-футура*, *Говори призренско-тимочке области и суседних дијалеката*, *Зборник реферата са научног скупа*, Ниш 1993;
- Тополињска, З., *Македонските дијалекти во Егејска Македонија*, книга прва, *Синтакса дел I, II*, МАНУ, Скопје 1995, 1997;
- Фридман, В., *Типологија на употребата на да во балканските јазици*, *Прилози на МАНУ*, XII 1, Скопје 1987;
- Givón, T., *Irrealis and the Subjunctive*, *Studies in Language* 18-2, 1994;

- **Golaб, Z.**, *The problem of verbal mood in Slavic languages*, International Journal of Slavic Linguistics and Poetics 8, 1964;
- **Kiparsky, P., Kiparsky, C.**, *Fact*, In: Steinberg, D. D., Jakobovits, L. A. (eds.): *Semantics*, London 1971;
- **Kramer, E.C.**, *Analytic Modality in Macedonian*, Verlag OTTO SAGNER - MÜNCHEN 1986;
- **Lakoff, T. Robin**, *Abstract Syntax and Latin Complementation*, The M.I.T. Press, Cambridge, Massachusetts, 1968;
- **Noonan, M.**, *Complementation*, In T. Shopen (ed.) *Language typology and syntactic description. Vol 2: Complex constructions*. Cambridge: Cambridge University Press 1985;
- **Rudanko, J.**, *Prepositions and Complement Clauses*, A Syntactic and Semantic Study of Verbs Governing Prepositions and Complement Clauses in Present-Day English, State University of New York Press, Albany 1996;
- **Topolińska, Z.**, *Iz problematike slovenskih inhoativa*, Јужнословенски Филолог 41, Институт за српски језик САНУ, Београд 1985;
- **Topolińska, Z.**, *Factivity as a Grammatical Category in Balkan Slavic and Balkan Romance*, Slavia Meridionalis SOW, Warszawa 1994;
- **Topolińska, Z.**, *Co – sygnal komplementacji*, Onomastyka i Dialektologia, Prace Dedykowane Pani Profesor Ewie Rzetelskiej-Feleszko, Warszawa 1997;

Summary:

**Towards the subjunctive complement clauses
in the Macedonian dialects**

The object of analysis in this paper is one specific type of sentential complementation in the Macedonian dialects. The discussion concerns the clausal arguments introduced by *da*, or the so called subjunctive complement clauses. They are ex definitione non-factive, and they accommodate differently to the matrix sentence than the factive ones. The paper identifies the predicates that license/require subjunctive complementation in the Macedonian dialects, as well as the influences from the Balkan languages.

Елена Ю. Иванова

Санкт-Петербургский государственный университет, Россия
eli2403@yandex.ru

РУССКИЕ ПАРАЛЛЕЛИ БОЛГАРСКОЙ

ДА-КОНСТРУКЦИИ⁵²

Русский язык предлагает разнообразные средства для отражения специфики балкано-славянской *да*-конструкции. В этой статье будет представлен материал болгарского языка, в котором, как и в македонском, *да*-конструкция представлена в самых разных ипостасях.

Прежде чем перейти к рассмотрению функциональных эквивалентов болгарской *да*-конструкции (разделы 2 и 3), в разделе 1 кратко остановимся на том, какое место занимают в системе болгарского и русского языков *да*-конструкция и ее наиболее частотные русские аналоги – инфинитив и зависимые клаузы с союзом *чтобы*.

Раздел 4 носит вспомогательный характер. В нем будет дано в некоторой мере «зеркальное» отражение параллелей между *да*-конструкцией и русским инфинитивом, которое поможет вскрыть другие зоны не прямых соответствий и ответить на вопрос, есть ли такие значения русского инфинитива, которые не покрываются *да*-конструкцией или покрываются с ее частичным участием. Для этой цели будут взяты основные разновидности т.н. «независимого» инфинитива в русском языке и показаны их функциональные соответствия в болгарском языке. В конце раздела 4 продемонстрируем еще одну область использования русского инфинитива, которая не покрывается *да*-конструкцией, – это инфинитивные модификации сказуемого в двусоставном предложении (в двух вариантах: *А она сразу плакать!* и *Так ты драться!*).

РАЗДЕЛ 1. ВВЕДЕНИЕ

1.1. Болгарская *да*-конструкция

Если не учитывать различные связанные употребления, то болгарская частица/союз *да* участвует:

– в положительных и отрицательных формах будущего в прошедшем и будущего предварительного времени (*цях да отида, нямаше да отида, цяхте да сте отишли*), в формах отрицательного будущего времени (*няма да отида*), в их пересказывательных и конклюдивных соответствиях;

– в составном сказуемом;

– при формировании побудительных, оптативных, вопросительных предложений;

⁵² Благодарю коллектив Исследовательского центра по ареальной лингвистике при Македонской академии наук и лично акад. Зузану Тополинску за предложение участвовать в данной коллективной монографии.

– для выражения предположительного значения: *Оттук да селото да има два километра* - пример Р. Ницоловой (2000: 161);

– в зависимых клаузах.

В связи с вопросом о статусе *да*-конструкции широко обсуждается грамматическая характеристика элемента *да*, а именно: 1) представляет ли собой *да*-конструкция особое наклонение или особую грамматическую категорию, 2) если нет, то каков морфологический статус элемента *да*.

1.1.1. На первый вопрос современная болгарская лингвистика отвечает в целом отрицательно.

Настойчивое стремление рассматривать *да*-формы как особое наклонение – конъюнктив – приписывается известному русскому болгаристу Ю. С. Маслову. Действительно, в более ранних своих работах он последовательно проводил мысль о наличии в болгарском языке данного наклонения, см. резкую критику его концепции К. Поповым (1976). Все же в своей основной и последней болгарской грамматике 1981 г. Ю. С. Маслов не включает конъюнктив в число наклонений, рассматривая *да*-конструкцию отдельно от них (ср. Маслов 1981: 192-193 и 285-290), и говорит лишь о некоторых основаниях такого подхода к данному «тесному единству» служебной частицы *да* с формами настоящего времени, перфекта и пересказа. Более того, Ю. С. Маслов в этой грамматике уже выдвигает и ряд контраргументов в защиту идеи о том, что *да*-конструкция – все же не наклонение: она может сочетаться с пересказывательными формами (напр. *да тишел, да дойдел*), а граммы одной категории, как известно, не должны сочетаться в одной форме (Маслов 1981: 193).

Впрочем, хотя это утверждение о несовместимости граммем разных категорий бесспорно, оно не проясняет статус *да*-форм, поскольку формы для пересказа тоже неубедительны как граммы категории наклонения. Современные исследователи высказывают серьезные основания сомневаться в рядоположенности граммем изъявительного, повелительного, сослагательного наклонений, с одной стороны, и пересказывательного, – с другой. Можно считать уже доказанным, что пересказывательность – это отдельная (Куцаров 2007, а также более ранние его работы) или особая (Герджиков 1984; Молошная 1995: 138) грамматическая категория глагола. Но, повторим, для определения статуса *да*-форм возможность их совмещения мало что дает.

Итак, в более поздних своих работах Ю. С. Маслов, не настаивая на признании *да*-конструкции особым наклонением и вынося ее описание в отдельный раздел, все же активно применяет ко всем ее употреблениям термин *конъюнктив*, причем и при рассмотрении независимого типа *да*-

конструкции (в функции самостоятельного глагольного сказуемого: *Да вървим!*; *Да му кажеш ли?*), и зависимого в двух его вариантах – гомосубъектном: *Мога да дойда*; *Искам да чета* и гетеросубъектном: *Искам да дойдеш*.

К термину *конъюнктив* обращаются и другие зарубежные болгаристы. Так, К. Рудин, сравнивая возможности *че* и *да* как комплементизаторов, отказывает элементу *да* в этом статусе. Автор полагает, что модальные импликации перевешивают формальные признаки и определяет *да* как конъюнктивоподобную частицу (*subjunctive-like particle*) (цит. по: Тишева 2001: 168), поскольку с ее помощью выражается ирреальное, возможное или желаемое состояние/событие. М. Димитрова-Вълчанова также отмечает неясность статуса *да*, называя его «конъюнктивным (инфинитивным) комплементизатором», см. и сравнение *да* как конъюнктивной частицы с английским *to* у И. Кръповой⁵³.

Важно отметить, что в типологических исследованиях в понятие *конъюнктив* (либо *субъюнктив*) вкладывается разное значение. Как известно, наиболее грамматичным проявлением конъюнктива является специальная форма глагола, имеющая при этом синтаксический характер, когда маркирована синтаксическая роль этого глагола как зависимого элемента. При этом, как, например, во французском языке, «показатели неререферентных наклонений регулярно присоединяются к глаголам, синтаксически зависимым от глаголов желаний, предположения, приказа и т.п.» (Мельчук 1998: 153-154, 314)⁵⁴. В этом смысле *да*-конструкция, действительно, оказывается на многих близких конъюнктиву позициях и выполняет близкие функции. И хотя и другие болгарские союзы – *че*, *дали* и подобные – тоже присоединяются к глаголам указанной семантической группы, именно *да* является наиболее уместным средством указания на «неререферентное наклонение» и создания модальности придаточного. Это хорошо показывают и наблюдения самих болгаристов, к которым мы еще не раз вернемся.

⁵³ Отсылаем читателя к работе Й.Тишевой, посвященной комплементизаторам в болгарском языке, где представлен подробный обзор работ болгаристов генеративного направления (Тишева 2001: 164-173). В том же сборнике «Съвременни лингвистични теории» содержится и статья С. Коевой (2001: 149), в которой также высказываются сомнения в статусе *да* как комплементизатора и он определяется как подчинительный союз.

⁵⁴ Подобные же ограничения вводит для понятия *субъюнктив* З. Тополинска (Тополинска 2008: 56-57) по отношению к македонской *да*-конструкции.

Исключение синтаксических ограничений значительно затрудняет выявление форм, претендующих на статус конъюнктива. Тем не менее такая позиция в типологических исследованиях тоже нередка, см. напр. описание португальского конъюнктива как в главном, так и в придаточном предложении в (Мельчук 1998: 156). Заметим здесь же, что, применяя понятие субъюнктива/конъюнктива к русскому языку, И. А. Мельчук значительно расширяет его, противопоставляя конъюнктив как сослагательное наклонение с маркером *бы* двум другим – индикативу и императиву (Мельчук 1998: 158-159). Между тем конструкции с инфинитивом (один из главных в русском языке функциональных эквивалентов *да*-конструкции) в русский конъюнктив, таким образом, не вошли. Вернемся к болгарскому языку.

Если в применении к *да*-конструкции расширять понятие конъюнктива независимыми употреблениями, картина выглядит размытой. Значение конъюнктива в таких случаях сводится к способности выражать модальные оттенки, что свойственно (в менее разнообразных функциях) и частицам *нека*, *дано*, которые тоже тесно связаны с глаголом. Собственно, *да*, как *нека* и *дано*, близки к обычным модальным частицам, но, в отличие от них, *да* регулярно контактна с глаголом.

Таким образом, расширение понятия конъюнктива на независимые употребления *да*-конструкции видится нецелесообразным. Независимое *да* уж слишком многозначно, чтобы охватить все его значения термином *конъюнктив* даже в широком его понимании, не образует единой аналитической глагольной формы в этом своем употреблении, не может быть найдено и единое инвариантное значение независимой *да*-формы.

Более того, *да*-конструкция – это не только широкий модальный спектр, ср. замечание Ю. С. Маслова о том, что она «выполняет ряд специфических функций в языке ... как модальных (выражение пожелания, неуверенности, нереальности), так и иных (служит функциональным эквивалентом инфинитива других языков)» (1981: 193). В новейших болгаристических исследованиях тоже хорошо показано, что некоторые употребления связанной *да*-конструкции имеют и немодальное значение (Ласкова 2009; Ницолова 2008, см. и далее). Впрочем, в типологическом плане «немодальность» конъюнктивной формы не считается значимым аргументом для отрицания конъюнктивных функций. Отсутствие модальных наращений у синтаксически обусловленного конъюнктива (и косвенных наклонений в целом) не является обязательным, поскольку синтаксические ограничения часто автоматизируют, формализуют употребление наклонений (Мельчук 1998:154).

Итак, многофункциональность, разнообразная, но в то же время необязательная модальность и является той базой, на которую опираются противники идеи о наличии конъюнктива в болгарском языке.

1.1.2. Что же такое тогда *да*? Союз? Частица?

При том что в традиционной болгарской лингвистике *да*-конструкция (*да*-формы) изучены достаточно тщательно, статус элемента *да* не находит общего решения. Наименьшие дискуссии вызывает *да* как формообразующая частица (в формах времен будущего плана), поскольку это значение грамматикализовано (см. однако, позицию К. Викторова ниже). В придаточных предложениях, т.е. при введении зависимой клаузы, *да* признается подчинительным союзом⁵⁵. Единство мнений по этому вопросу не в последнюю очередь объясняется соотнесенностью с историческими процессами: *да*-конструкция вытесняла общеславянские инфинитивы и причастия прежде всего на уровне вторичной предикации.

Гораздо менее отчетливыми и бессознательно уклончивыми являются высказывания о статусе *да* в побудительных, оптативных, вопросительных предложениях, причем выражаемая ими семантика очень широкого спектра: «В болгарском языке модальность, выражаемая *да*, имеет императивно-оптативно-дубитативный характер – движется в рамках необходимости и возможности с различными их оттенками»: *Да вървим!*; *Момчето да дойде веднага!*; *Да бях млад!*; *Как да постъпня!*; *Да не си му давал пари!* (Генадиева-Мутафчиева 1976: 317 и далее).

Еще более усложняют картину разнообразные вопросительные *да*-конструкции, значение которых выходит за рамки «императивно-оптативно-дубитативной» парадигмы: *Да ми кажете колко е часът?*; *Да имате хляб?*; *Да вземем ли чадър?* Неодинаковость их функций имеет корни и в ином пути вхождения в язык: если типичные оптативные и побудительные функции частицы *да* являются наследниками подобных же значений общеславянского оптатива/императива, то вопросительные *да*-предложения – это инновация, связанная с распространением *да*-конструкций и расширением их функций на новом витке развития языка.

К. Викторова (2005), представив подробный обзор концепций основных болгарских исследований *да*-конструкций (*да*-форм, *да*-предложений), показывает, что нет оснований «отнимать» у союза *да* его синтаксические функции и сужать их лишь до сферы употребления в сложных предложениях. Особенно очевидна, как замечает К. Викторова,

⁵⁵ Другой вопрос – что считать зависимой клаузой, т.е. где проводить границу между сложным предложением и составным сказуемым, – вопрос, который неоднозначно решается как при традиционном, так и при генеративном (см. далее) подходе.

«странность» и противоречивость терминологической замены *да* как частицы в составном сказуемом с фазовым и модальным значением (*започвам да пиша*) на подчинительный союз (*отиде да купи*), – замена, которая имеет место во всех грамматиках. Недоумение автора вызывает и многократность «частицы» в сложном составном сказуемом: *трябва да продължавам да пиша*, и многообразие значений *да* в «независимом» употреблении, и контекстная зависимость *да*-конструкции.

В связи с этим К. Викторова предлагает кардинальное решение: функции *да* везде одинаковы – этот элемент является союзом во всех его употреблениях. Одни из них явились наследниками общеславянских форм, другие – развились в болгарском языке (во многом с опорой на имеющиеся в старославянском *да*-употребления) на месте инфинитива и причастий. Союзный статус, по К. Викторовой, имеет даже *да* в формах будущих времен: и потому, что оно исторически восходит к сочетаниям с глаголом желания, и потому, что и там, как и в других случаях, «съюзът *да* стои като своеобразна бариера пред глагола, готов *да* го включи в различни функции – самостоятни или подчинени» (Викторова 2005: 223).

Мнение К. Викторовой по конечному результату (т.е. охвату союзных реализаций *да*) наиболее приближено к позиции тех, кто работает в рамках формальных концепций, см. напр. статью (Симов, Колковска 2004). Также и Й. Пенчев, комментируя примеры *Трябва да кажа*; *Почна да говори*; *Може да е хубава*, отмечал: «тези модални и фазови глаголи не са непълнозначни и... затова всеки от тях е отделно сказуемо. В такъв случай не може да се говори за съставни и сложни съставни глаголни сказуеми, нито за сложни съставни именни. Само именните сказуеми са винаги съставни, ако не са сказуеми на малки изречения...» (Бояджиев, Куцаров, Пенчев 1998: 533).

1.1.3. Здесь мы в качестве рабочей гипотезы (поскольку иное требует серьезного отдельного анализа, а цель нашей статьи – прежде всего сопоставительная) принимаем следующую, скорее близкую к традиционной, точку зрения на морфологический статус болгарского *да*.

1). Результат процесса грамматикализации, которое демонстрирует болгарское будущее время и повелительное наклонение с *да*, мы не можем проигнорировать, так что принимаем, что:

а) имеется **формообразующая частица *да***, которая участвует в образовании будущих времен (как и в других глагольных формах, с ними связанных).

б) имеется **формообразующая частица *да*** для повелительных (с большими сомнениями – для оптативных) форм – благодаря оформленности парадигмы при достаточно едином значении,

2). *Да* можно рассматривать как **дискурсную частицу** (т.е. ту, значение которой толкуется исходя из контекста) в прочих самостоятельных употреблениях *да*-конструкции – вопросительных, «дубитативных», «апрехенсивных» и др.

3). *Да* как **модальная частица** выступает в ряде специфических контекстов – «предположительных» (типа *Кой ще да е това*), в некоторых видах придаточных.

4). В составных глагольных сказуемых статус *да* (частица или союз) еще можно обсуждать. В любом случае нет никаких сомнений, что нельзя отказывать типичным модальным и фазовым глаголам в статусе вспомогательного компонента, который не выражает отдельного действия, а лишь служит для фазово-модальных наращений.

Другое дело, что осложнение чистой модальности и фазовости другими значениями размывает границу между составным сказуемым и сложным предложением. Это особенно очевидно на примере глаголов желания, намерения и т.п. Та же проблема имеется и в русском языке, но еще в более выраженном виде, поскольку русская лингвистическая традиция допускает, вслед за А. М. Пешковским, т.н. вещественную связку, т.е. полнозначенный глагол в качестве первого компонента сказуемого, в результате чего круг составных сказуемых становится непомерно велик.

5). **Подчинительный союз *да*** в придаточных предложениях.

1.2. Инфинитив и зависимая клауза с союзом *чтобы* в системе русского синтаксиса

1.2.1. Русский инфинитив.

Важнейшим эквивалентом болгарских *да*-конструкций, несомненно, является инфинитив.

Традиционно⁵⁶ в русской грамматике выявляют инфинитив в следующих синтаксических позициях в предложении:

1) в составном глагольном сказуемом (в сочетании с фазисными, модальными глаголами, глаголами намерения и желания): *начал работать, могу уйти, можешь остаться; можно и мне прийти?; собрался погулять; хочу спать*. Кроме того, в качестве первого компонента составного сказуемого могут выступать предикативные

⁵⁶ Точка зрения, не разделяемая в новых исследованиях инфинитива, см. ниже.

прилагательные (краткие прилагательные со значением внутреннего состояния, склонности и т.п.): *В одиночестве способен жить не всякий*, а также существительные той же семантики: *Я не мастер рассказывать; Он любитель покушать* (Валгина 1987: 305-306);

2) в позиции целевого обстоятельства при глаголах движения: *пойдем погуляем; вернулся пообедать*, а также глаголах прекращения действия и отказа от перемещения: *остался переночевать* (Скобликова 2006: 109)⁵⁷;

3) в позиции дополнения при другом глаголе: *помоги мне перевести текст; прикажи ему вернуться*;

4) в позиции несогласованного определения при существительных речемыслительного, модального и ряда других значений: *приказ отступить, мысль жениться на ней, стремление взять верх, желание быть полезным, обычай ходить в баню*. А. М. Шелякин (2006: 44) такие случаи комментирует как определительный компонент, изъясняющий либо субъект предложения: *У него была мечта стать летчиком*, либо объект: *Они получили приказ отступить*, либо обстоятельство причины: *Он получил выговор за отказ ехать в командировку*.

В разговорной речи инфинитив возможен при предметных существительных для выражения определительно-целевого значения: *Это полотенце руки вытирать, а это – для ног*, но здесь очевиден пропуск целевого союза: *Это полотенце (для того, чтобы) руки вытирать, а это – для ног*;

5) в особых позициях в предложении:

а) инфинитив может замещать позицию подлежащего: *Читать за кофе – это моя непобедимая привычка* (А. Чехов) или именной части сказуемого: *Наша задача – учиться*, или того и другого: *Жизнь прожить – не поле перейти*;

б) инфинитив может быть «экспрессивно-фазовой модификацией» (Золотова 1998: 140) сказуемого в двусоставном предложении: *А он – сразу драться*, см. подробнее раздел 4.2.

Вместе с указанной классификацией, большинство лингвистов проводит и деление инфинитивов на **субъектные или объектные**, при этом на разных основаниях.

У А. М. Шелякина (2006: 43) субъектный и объектный инфинитив связывается с замещением инфинитивом синтаксических позиций

⁵⁷ Далее в разделе 3.3.1 будет показано, что: а) при целевом значении может быть употреблен как инфинитив, так и клауза со *чтобы*, б) первый глагол при инфинитиве не ограничен только указанными предикатами.

субъекта или объекта. Совершенно иное понимание (напр. Белошапкина 1989) связывает эти термины с одно- и разносубъектностью предикаций: при субъектном инфинитиве субъект действий один и тот же (*Он хотел учиться*), при объектном – разные (*Его заставили прийти*). Объектный инфинитив не включается в состав глагольного сказуемого, а рассматривается как второстепенный член предложения. При этом инфинитив цели может быть как субъектным, так и объектным (ср. *приехал учиться и послали узнать*).

Вообще-то стремление связать объектный и субъектный инфинитив (как гетеро- и гомосубъектный) с позицией замещаемого члена предложения мало что привносит в теорию инфинитива. Так, в синтаксической позиции объекта (дополнения) может находиться и гетеросубъектный, и гомосубъектный инфинитив, ср.: *Я прошу вас помочь мне* и *Я же предлагал помочь вам*.

Еще более рискованны попытки охватить понятием субъектного инфинитива типичные образцы составного сказуемого с фазисными и чисто модальными глаголами (*Он начал работать; Она не может прийти*). Они содержат явное противоречие: трактовка фазисных и модальных глаголов как компонента сказуемого, собственно, вся базируется на том, что «... ни модальные, ни фазисные глаголы в составе сказуемого не выражают собственно действия, отнесенного к субъекту...» (Лекант 2010: 92); первый компонент мыслится как неполнозначный глагол, не обозначающий никакого действия, а имеющий грамматическое значение (Лекант 2010: 93), он «выражает модальные, временные и аспектуальные характеристики действия, обозначенного инфинитивом» подобно аналитической форме (Белошапкина 1989: 612). При этом все равно остается неясным, как проводить границу между чисто фазисно-модальными глаголами и прочими «полузнаменательными» (*предполагал вернуться, не смел надеяться, умею плавать*).⁵⁸

В рамках рассмотрения структурных типов предложений инфинитив традиционно изучается прежде всего как:

а) «независимый инфинитив» – так называют группу односоставных предложений разной семантики, сказуемое которых имеет форму инфинитива (подробный их разбор в направлении от русского к болгарскому языку см. в разделе 4).

⁵⁸ Вообще принятая в классической русистике широкая трактовка первого компонента составного сказуемого, включающая «вещественные связки» (А. М. Пешковский), создает затруднения не только в данной области. Так, составным сказуемым признается даже сочетание полнозначного глагола с предикативным определением: *Он пришел усталым*.

б) инфинитив в составе безличных предложений со сказуемым, выраженным сочетанием безличного глагола или слов категории состояния с инфинитивом: *Пришлось ехать; Пора спокойно все обдумать.* Эту группу расширяют и другими сочетаниями предикативной оценочной лексики с инфинитивом: *Страшно (было, будет) туда идти; Стыдно грубить старшим.*

в) инфинитив в составе придаточных предложений: *Надо участвовать, чтобы победить; Вместо того чтобы работать, я лег спать.*

В современных исследованиях инфинитивных конструкций (см. обобщение в РКГ⁵⁹, там же и литература) выделяют 2 употребления инфинитива:

1) в качестве сказуемого главного предложения (*Мне сейчас выходить*). В ряде позиций независимый инфинитив сочетается с частицей *бы (б)*, что трактуется в современной русской лингвистике как несобственно сослагательное наклонение:⁶⁰ *Поспать бы!*

2) и его основную функцию – в зависимых клаузах (*Я хочу сегодня остаться дома*). Инфинитивы, формирующие зависимые клаузы,

⁵⁹ РКГ – Русская корпусная грамматика (<http://rusgram.ru/main>) – электронный ресурс, на котором располагаются пилотные материалы проекта по созданию новой грамматики русского языка, созданной с привлечением корпусных данных (рук. Е. В. Рахилина и В. А. Плунгян). Его задачей является создание грамматических описаний русского языка на базе Национального корпуса русского языка. Схема описания базируется на всех существующих академических грамматиках русского языка, в особенности последней — «Русской грамматике» 1980 года. Проверка грамматических правил с применением новых методик верифицируется корпусными данными, что позволяет подтверждать, корректировать или расширять основные положения главных русских грамматик.

⁶⁰ К **собственно сослагательному наклонению** относят сочетания частицы *бы (б)* с формами прошедшего времени глагола, в том числе в составе союза *чтоб(ы)*: *увидела бы, чтоб(ы) увидела*. К **несобственно сослагательному наклонению** относят сочетания частицы *бы (б)*:

- с инфинитивами, в том числе в составе союза *чтоб(ы)* (*унести бы, чтобы увидеть*);
- с предикативами (*надо бы, лучше бы*);
- с причастиями (редко, ненормативно: *показавшийся бы*);
- с деепричастиями (очень редко, ненормативно: *не достигнув бы цели*);
- в составе эллиптических конструкций с существительными в косвенных падежах (*пирожка бы; тебя б на мое место*), см. РКГ, с опорой на работы прежде всего Н. Р. Добрушиной (напр. Добрушина 2011, 2012, Dobrushina 2012).

выполняют по отношению к главным клаузам роль обстоятельства (*Я пришёл вам помочь*), актанта (*Я хочу вам помочь*) или определения при именной группе (*Это нож вскрывать банки*).

Зависимый инфинитив описывается в терминах контроля PRO – невыраженного подлежащего инфинитивного предложения.

PRO в инфинитивных сентенциальных актантах имеет⁶¹:

– субъектный контроль (в терминах традиционной лингвистики – случаи «общего подлежащего»), т.е. когда контроль PRO осуществляет агенс – подлежащее главного предложения: *Я хочу уйти; Мы не желаем оставаться; Он пошел купить билеты;*

– контроль со стороны пациенса: *Иван прислал слесаря починить трубу;*

– контроль со стороны адресата: *Он умолял ее вернуться;*

– контроль со стороны именной группы в другой семантической роли: *У меня есть причина ненавидеть этого человека;*

– имплицитный контроль: *Решено уходить; Рекомендуются не задавать лишних вопросов;*

– произвольный контроль: *Жаль бросать работу; Расставаться всегда тяжело.*

При этом, в соответствии с «иерархией Джэкендоффа», «если среди именных актантов матричного глагола есть пациенс, то именно он контролирует референцию PRO инфинитивного оборота, если же пациенса нет, то референцию контролирует адресат, а при его отсутствии – агенс» (Тестелец 2001: 292).

1.2.2. Русская *чтобы*-клауза.

В составе зависимых клауз инфинитив конкурирует или полностью вымещается зависимыми клаузами со *чтобы* и формой глагола на -л (т.е. собственно условным наклонением). Многие придаточные с союзом *чтобы* могут допускать не только форму на -л, но и инфинитив. Имеются придаточные, где после *чтобы* возможен только инфинитив либо, наоборот, только форма на -л.

Изучение русских обстоятельственных (только обстоятельственных!) предложений с точки зрения употребления в их придаточных финитных форм и инфинитива (по «шкале К. Хенгевельда») выявило типы предложений, для которых употребление инфинитива возможно / обязательно / недопустимо (см. подробнее РКГ).

1) Только финитные конструкции употребляются при типах придаточных, подразумевающих, что ситуация, выраженная в

⁶¹ См. на русском материале (Тестелец 2001: 288-293).

придаточном, предшествует ситуации в главном, одновременна с ней, и, тем самым, обладающих свойством фактивности: уступительных; причинных; временных со значением предшествования или одновременности.

2) Нефинитные (инфинитивные) конструкции жёстко ограничены случаями кореферентности субъектов (и даже при этом условии не обязательны) при придаточных, подразумевающих, что ситуация в придаточном следует во времени за ситуацией в главном предложении, а именно во временных придаточных со значением следования. В этом случае говорящий подразумевает, что ситуация в придаточном предложении должна иметь место, однако степень уверенности в её совершении в будущем ниже, чем в прошлом или настоящем.

Нефинитные конструкции преобладают и при кореферентности субъектов. Они практически обязательны в типах придаточных (некоторых условных и целевых), подразумевающих, что ситуация в придаточном ещё не имеет места и не обязательно будет иметь место, т.е. она ирреальна. Разумеется, существует и ряд менее предсказуемых случаев. К некоторым наблюдениям над распределением финитных и нефинитных форм в придаточных предложениях мы обратимся в разделе 3.

РАЗДЕЛ 2. ДА-КОНСТРУКЦИЯ В НЕЗАВИСИМОМ УПОТРЕБЛЕНИИ И ЕЕ РУССКИЕ ЭКВИВАЛЕНТЫ

Да-конструкция в независимом употреблении описана достаточно подробно (Генадиева-Мутафчиева 1976; Граматика 1983; Ницолова 2000; Ницолова 2008: 409-429 и др.). При описании независимой *да-конструкции* учитываются такие факторы, как вид предложения по цели высказывания, тип выражаемой модальности, временные формы. Какой бы из параметров ни был принят за основной, разнообразие значений, выражаемых *да-конструкцией*, и разная дефектность парадигмы в каждой конкретной разновидности вынуждает их описывать «форма по форма» (Ницолова 2008: 328).

Из всех возможных типов ситуаций, оцениваемых как реальные/нереальные, независимая *да-конструкция* предназначена прежде всего для выражения гипотетической ситуации, что связано со значительной зоной оптативно-императивных значений, свойственной этой конструкции в общеславянский период и нарастивших свой потенциал в последующие эпохи. Менее частотно контрафактивное значение. Таким образом, общее значение *да-форм* в независимом

употреблении можно охарактеризовать как «нефактивность» (Ницолова 2008: 328).

Что касается возможности выражения реальных ситуаций, то, как покажет материал, *да* работает в сообщениях о реальных событиях только как субъективно-модальная частица либо имеет транспозитивное употребление.

2.1. *Да*-конструкции, представляющие контрафактивные ситуации

Самостоятельно употребленные *да*-конструкции имеют контрафактивное значение в двух основных употреблениях – сожалении о неосуществленном действии и желании действия, которое не может быть реализовано.

1. Сожаление о неосуществленном действии (в том числе как упрек) выражается прежде всего формой *да* + *плюсquamперфект*: *Да беше ме почакала; Да бяхме се върнали тогава; Да беше ми казал по-рано.*

В русском языке это значение иногда передают инфинитивом с частицей *бы* или комплексом частиц *если бы*, ср. *Да бяхме се върнали тогава. – Эх, вернуться бы нам тогда / Если б нам тогда вернуться.*

Но наиболее универсальный функциональный эквивалент – конструкция *надо было* + *инфинитив*, способная в любых контекстах выразить и сожаление, и упрек: *Надо было меня подождать; Надо было нам вернуться; Надо было раньше мне сказать.*

Форма *да* + *перфект* при редком для себя контрафактивном значении имеет те же эквиваленты:

Да му е казал – защо не му е казал. – Надо было ему сказать – что ж не сказал;

Да си му помогнал, да не си го изоставял. - Надо (тебе) было ему помочь, надо было не оставлять его.

2. Второй основной сферой контрафактивности являются *да*-конструкции, выражающие желание действий, которые противоречат действительному положению дел⁶² (см. Ницолова 2008: 421 и некоторые примеры отсюда же):

а) с настоящим временем глагола: *Ех, да имам сега шапка-невидимка!;*

⁶² Ср., однако, возможность выражения желания, реализация которого не исключена (см. гипотетические ситуации).

б) с прошедшими временами: *Де да имах твоите възможности!*; *Ех, да имах сега тези пари!*; *Ех, всички да бяха като мене!* *Ех, да можех времето да върна...*

Наилучшим эквивалентом данной да-конструкции является русское сослагательное наклонение: *Ех, да имам сега шапка-невидимка!* – *Эх, была бы у меня шапка-невидимка!* *Де да имах твоите възможности!* – *Были бы у меня твои възможности!*, в том числе «несобственно» сослагательный маркер – составная оптативная частица *вот бы*: *Де да можех да пея като теб!* – *Вот бы мне петь, как ты!*

2.2. Да-конструкции, представляющие гипотетические ситуации

2.2.1. Императивно-оптативная семантическая зона.

• Выражение побуждения к действию/ запрета действия.

Да + наст. время 2 л. – центральная форма для выражения этих значений. Ее прагматические возможности велики, спектр выражаемых значений колеблется от приказа до просьбы в положительной форме, от категорического окрика до озабоченности в отрицательной форме. Соответственно и русские эквиваленты необходимо подбирать в зависимости от прагматики формы.

Функциональными эквивалентами приказа в русском языке будут как синтетический императив (*Молчи!*; *Не ешь!*) и другие формы запрета (*Прекрати есть!*; *Перестань жевать!*), так и побуждающий и запретительный инфинитив (*Молчать!*; *Не спать!*). При более мягком побуждении и совете перевод на русский язык осуществляется средствами смягчения побуждения – частицей *бы* при инфинитиве: *Одеться бы тебе теплее* или частицей *смотри* при императиве: *Смотри оденься теплее*⁶³, для мягкого убеждения не делать что-л. выбираются иные конструкции: *Да не се корите напрасно!* – *Не стоит себя винить!*; *Не надо себя винить!*

Побуждение к совместному действию (*да + настоящее время 1 л. мн.ч.*) передается на русский язык формами с частицей *давайте*: *Да возьмем кучето със нас.* – *Давайте возьмем с собой собаку.* Глаголы, которые допускают специфическую форму русского гортатива, могут использовать и ее: *Да отидем заедно!* – *Пойдемте вместе!*

Косвенное побуждение к действию третьего лица *да (нека да) + настоящее время 3 л.* передается, в основном, с участием частицы *пусть*:

⁶³ О превентиве см. подробнее ниже.

Да отиде той. – Пусть он пойдет; Да не чака. – Пусть не ждет; Да не казва нищо! – Пусть ничего не говорит!

Частица *давай* (обычно при положительных формах СВ) выражает это побуждение еще более скрыто, представляя ее как «удачную идею» говорящего: *Давай он пойдет в магазин, а мы тут закончим.*

Да + перфект 2 л. (в положительной и отрицательной форме только СВ) обозначает безапелляционный приказ по отношению к действию, отстоящему далее во времени. В этих формах указан требуемый результат действия, который должен быть предъявлен в определенный будущий момент, см. об этом (Ницолова 2008: 415), ее же примеры: *До утре да си почистила всичко!; Да сте си написали съчиненията до вторник!; Да сте измили прозорците до празника!*

В отрицательной форме это наиболее резкое, сильное средство запрета гипотетического будущего действия, не имеющее связи с моментом речи: *Да не си стъпил повече на прага ми!; Да не си посял още веднъж да направиш така!* Формы для 1 л. ед.ч. содержат имплицированный запрет: *Да не съм те чул втори път да приказваш така!; Да не съм те усетил, че пушиш!* (см. Ницолова 2000: 162-163; Ницолова 2008: 416).

В русском языке все подобные значения *да*-перфектных форм выражаются сочетанием союза *чтобы (чтоб)* с формой квази-прошедшего времени (формой на -л):

Да не си стъпил повече на прага ми! – Чтоб ноги твоей здесь не было!

Да не съм те чул втори път да приказваш така! – Чтоб я такого от тебя больше не слышал!

Формы *да + плюсквамперфект СВ (положительная форма)* выражают деликатное побуждение: *Да бяхме тръгнали вече; Да беше вече си легнал; Да беше побързал, а?; Да бяхме отишли да видиш къде правя къща* (Д. Галев), последние примеры из (Чакърова 2009: 37). В этой функции в русском языке используются варианты сослагательного наклонения – либо собственно сослагательное, либо инфинитив с частицей *бы*. Здесь и в болгарском, и в русском языках мы имеем дело со способами смягчения иллокутивной силы высказывания:

Да бяхме тръгнали вече. – Пойти бы нам уже.

Да беше вече си легнал. – Лег бы ты уже. / Лечь бы тебе уже.

• **Выражение предостережения** (превентивное, адмонитивное значение⁶⁴).

Формы с превентивным значением использует говорящий для того, чтобы предостеречь от нежелательной ситуации.

В болгарском языке превентивное значение последовательно выражается да-конструкцией с отрицанием (глагол в настоящем времени СВ): *Да не паднеш!*; *Да не забравиш ключовете!* Большинство превентивных употреблений включают глаголы неконтролируемых действий, но семантика превентива несколько сложнее и распространяется на построения с глаголами контролируемого действия (*Да не купиш корав хляб!*). В последнем случае встает вопрос, как можно сформулировать различие между превентивом (*Да не купиш корав хляб!*), запретом (прохибитивом, напр. *Да не се откажеш от проекта!*), но также и апрехенсивом (*Да не се откаже от проекта!*). Ответы на эти вопросы мы попробуем здесь дать.

Как решается этот вопрос в русской лингвистике?

В русском языке для выражения превентивного значения используются императивные формы от глаголов неконтролируемого, но иногда и контролируемого действия СВ с отрицанием⁶⁵.

1) с глаголами неконтролируемого действия как призыв предотвратить нежелательный результат: *Не упади!*; *Не забудь ключи!*; *Не обожгись!*; *Не промахнись!* Здесь участвуют, в основном, глаголы «происшествий» – ошибочных, неудачных, непредсказуемых событий. При этом императивная реплика оказывается обращена не к последствию, а к предваряющим его действиям, которые еще находятся под контролем адресата, т.е. за ней скрывается призыв предпринять ряд контролируемых действий, напр. *Не поскользнись!* = 'Смотри под ноги, не смотри по сторонам, одень подходящую; *Не задень прохожих доской* = 'Неси доску ровнее' (Бирюлин, Храковский 1992: 39).

2) с глаголами контролируемого действия, но лишь при сопровождении контекстуальных маркеров превентивности, т.е. с выделительно-ограничительной частицей *только* и/или формой *смотри*, с обстоятельствами «неконтролируемости» *случайно, ненароком*: ***Смотри не съешь все варенье!***; ***Только не вылей воду из ведра!***; ***Не возьми случайно мои ключи!*** Обычной при этом является экспликация местоименного

⁶⁴ Превентивное значение иногда понимают очень широко. Здесь под превентивным будет пониматься только значение предостережения.

⁶⁵ В отличие от болгарского языка, в русском запрет на отрицание при императиве СВ не носит категорического характера. Именно такое сочетание (*не + императив СВ*) и используется в превентивном значении.

подлежащего: **Ты только не выйди замуж в мое отсутствие!**; **Ты смотри у меня, замуж-то не выйди!** (ТФГ 1990: 216; Бирюлин, Храковский 1992: 39).

К этой же группе можно отнести и императивы от глаголов произвольных физиологических реакций организма, которые можно частично контролировать, т.е. хотя бы временно попытаться сдержать волевым усилием. Они требуют той же лексической поддержки, что и глаголы контролируемого действия: **Смотри не чихни на ребенка!**; **Ты там не расплачься**. (Ср. с простым запретом при глаголе НСВ: *Не чихай на ребенка!*; *Не плачь!*).

Исходя из этого, превентив можно более развернуто определить как форму, которой говорящий побуждает собеседника к совершению или несовершению каких-то действий, способных предотвратить нежелательную ситуацию (Добрушина 2006).

Это развернутое определение хорошо помогает выделить болгарский превентив с глаголами контролируемого действия от других да-употреблений. Превентив предполагает призыв к другим действиям, предвещающим нежелательную ситуацию.

Например, ситуация, в которой произносится реплика *Да не се откажеш от проекта!*, не предполагает побуждение к ряду действий, способных предотвратить данную нежелательную ситуацию, поэтому сомнительно видеть здесь наличие превентива, как это представлено у некоторых исследователей. В данной форме (2 л. ед.ч.) это звучит как запрет (прохибитивное значение), а в форме 3 л. (*Да не се откаже от проекта*) – как выражение беспокойства по поводу нежелательной ситуации (апрехенсивное значение⁶⁶, см. и далее).

- **Выражение пожелания.**

Да-конструкция не является основным средством выражения желательности (как, напр. *дано*), но может быть использована для этого, сопровождая частицы *дано* и *нека*.

⁶⁶ Апрухенсив сообщает о том, что может произойти некоторая нежелательная ситуация, которая вызывает опасения говорящего. «Косвенным перлокутивным эффектом может быть и предотвращение этого события, но целью речевого акта предотвращение не является» (Добрушина 2006: 29). Так что превентив – это предостережение, а апрехенсив – это сообщение.

Самостоятельно употребленная да-конструкция – это, в основном, пожелания и проклятья: *Да си жива и здрава!*; *Голям да пораснеш!*; *Да не ти дава господ!* и др. (напр., Чакърова 2009: 38). Поскольку это единицы национально-языковой специфики, стоит говорить не об эквивалентах, а о наборе форм выражения подобных формул в русском языке. Они используют весь арсенал императивной парадигмы, например: *Будь здорова и счастлива!*; *Расти большой!*; *Пусть у тебя все будет хорошо!*; *Чтоб ты подавился* и др.

Что касается употреблений типа *Ех, да го видя само!*; *Ех, да дойдеше само!*, несомненно, тоже выражающих желание говорящего, то их, в принципе, можно рассматривать так, как предлагала З. Геннадиева-Мутафчиева – как «съкратени условни изречения, съдържащи условието за нешто, което не е изказано» (1976: 316). В таких употреблениях имплицитный «альтернативный» мир, с который соотносено условие, предстает как тот, который бы идеально соответствовал потребностям говорящего.

В русском языке это пожелание выражается, в основном, частицами сослагательности *вот бы, хорошо бы, если б только*:

Ех, да го видя само! – *Вот бы мне его увидеть / Хорошо бы мне его увидеть*;

Ех, да дойдеше само! – *Вот бы он пришел / Хорошо бы он пришел / Если бы только он пришел!*

2.2.2. Зона возможности / необходимости.

Значения возможного (реже – необходимого) действия реализуются прежде всего в вопросительных предложениях, см. об этом (Ницолова 2008: 423-425), также (Ницолова 2000), где зона возможности представлена гораздо более расширенно. Отсылая читателя к этому подробному обзору, сделаем комментарии лишь по поводу некоторых из семантико-прагматических разновидностей вопросов с *да*.

1. *Да+ настоящее время НСВ* оформляет вопрос о необходимой или желаемой ситуации как запрос о позволении (пермиссив): «говорещият иска да узнае дали слушателят би го подканил да извърши въпросното действие» (Ницолова 2008: 413): *Да отида за вестник?*; *Да откrexна ли прозореца?* (А. Каралийчев). Это значение полностью соответствует семантике русских инфинитивных запросов типа *Сходить за газетой?*, но последние ограничены агенсом – 1 л. ед. ч., поэтому для формы 1 л. мн. ч. в рус. яз. будут использованы другие средства: *Да заминем пък за Пловдив?* – *Не поехать ли нам в Пловдив?*

2. Да+ настоящее время НСВ или перфект оформляют вопрос-предположение: *Някой от вас да знае японски език?*; *Някой от вас случайно да е гледал този филм?* (примеры Р. Ницоловой); *Да имате пълнозърнест хляб?* Элемент *случайно* (который часто имеется и в русских эквивалентах) хорошо показывает семантику вопроса – это надежда на положительный ответ⁶⁷.

Показательно, что основным эквивалентом общего да-вопроса будет русское вопросительно-отрицательное предложение, также ориентированное на положительный ответ: *А зернового хлеба у вас нет?*; *Никто⁶⁸ из вас этот фильм случайно не смотрел?*

Отрицательные формы да-вопросов имеют еще более выразительную семантику «догадки»: говорящий делает неожиданный для себя предположительный вывод на основании каких-то фактов (напр. собеседница хорошо говорит по-болгарски / по-русски) и, задавая вопрос, ждет подтверждения своему умозаключению: *Да не сте от България?*; *Вие да не сте руския?*

Показательно, что именно эти формы отрицательных вопросов используются при неожиданной идентификации – а это типичный контекст догадки, контекст конклюдизма: *Вие да не сте Марин?* (В. Голев); *Ти да не си Ивановият син?*; *Лежа си аз, дремя, и по едно време чувам: скръц-ц, спирачки.... Откъде се изсулиха пък тия?* *Да не е Грозданов от Булгарплод, не е; Грозданов в празнични дни не минава* (Р. Михайлов). Так что запрос в подобных отрицательных да-вопросах можно определить как конклюдивный.

Другое значение отрицательных да-вопросов – апрехенсивное (беспокойство о возможности нежелательной ситуации). При этом сама ситуация, о которой беспокоится говорящий, может, уже и произошла (*Да не съм ви обидила?*), но вопрос переводит ее в статус лишь только возможной.

В русском языке, как считает Н. Р. Добрушина (2006), регулярными средствами для апрехенсива являются конструкции *Как бы не...* и *Чего доброго*. Список неспециализированных средств с частой апрехенсивной семантикой, думается, можно продолжить сослагательным наклонением, в том числе с инфинитивом: *Не заболел бы / Не заболеть бы*. В вопросах, включая косвенные, найдем формы с *Уж не...*, лексические

⁶⁷ См. противоположное мнение Р. Ницоловой (2008: 424).

⁶⁸ В русском языке требуется либо двойное отрицание, либо положительная форма (ср. невозможное **Кто-нибудь не смотрел?*). Более того, при введении элемента *случайно* мы обязаны воспользоваться отрицательной формой вопроса: рус. *случайно* не сочетается с положительной формой вопроса.

средства (часом, случайно): *Уж не заболел ли ты?; Уж не вздумал ли ты ревновать?; Да ты, часом, не ревнуешь?*

В болгарском языке, конечно, сама по себе да-конструкция даже с отрицательной частицей не имеет апрехенсивной семантики. Это лишь одно из прагматических значений вопросительной да не- конструкции. Но вот комплекс *да не би да*, по-видимому, вполне претендует на статус **маркера апрехенсива**, хотя бы в области вопросительных предложений и зависимых клауз. Именно *да не би да* выражает типичное апрехенсивное значение: говорящий сообщает о возможном нежелательном событии и о том, что он ее опасается: *Да не би да съм се пак объркал!; Да не би да изглеждам странно; Да не би да ме е забравил?; Да не би да съм ви подвела?*

Большую группу вопросительных предложений составляют **эхо-вопросы**, в том числе с *ли* в заключающей вопрос позиции. Некоторые из них не отличаются от таковых без *ли* (ср. *Трябва да позвъниш на техника! – Да позвъня на техника? / Да позвъня на техника ли?*), в других привносятся некоторые семантические или прагматические трансформации. При этом даже в тех случаях, когда невопросительное предложение (реплика-повод) указывает на реальную ситуацию, вопросительное да-предложение не содержит такого указания. Повторяя в вопросительной форме сообщение о реальной ситуации, говорящий оформляет ее как возможную, показывая «что не принимает сообщение как факт» (Ницолова 2000: 165) и таким образом выражает свое эмоциональное неприятие данного факта: – *Иванов е техният нов директор. – Иванов да им е директор?*

2.2.3. Прагматические зоны.

Несколько слов еще о двух прагматических значениях, которые связывают с да-формами.

Просьбу о согласии (пермиссив) можно выделять как отдельную семантическую зону, извлекая все употребления с данным прагматическим значением из указанных выше форм, напр. формы с настоящим временем (с превалирующим употреблением *нека*): *Нека да дойда и аз с вас; Татко, нека да отидем с Иван на дискотека; Мамо, нека Асен да отиде за хляб, а не аз* или спорное пермиссивное значение форм с плюсквамперфектом: – *Бате, да бях ти помогнал малко* (А. Каралийчев), см. (Ницолова 2008: 416-417).

На русский язык такие пермиссивы передаются вопросами с модальными предикатами (если говорящий является участником действия): *Можно я пойду с вами?; Папа, можно мы пойдем с Иваном на*

дискотеку? или средствами из арсенала императивных форм: *Мама, пусть Асен сходит за хлебом, а не я.*

Пермиссивное значение легко может быть обнаружено в многочисленных вопросительных предложениях с *да*-формами.

Выражение согласия и несогласия, – значение, которое иногда включают в пермиссивы или выделяют как самостоятельное значение, – представляет собой еще более расплывчатую область употреблений *да*-форм. Это значение тесно связано с формами повторов (частичных, полных, ситуативных, фразеологизированного типа), где предусмотрено участие *да*-конструкции:

Искам, как да не искам!; Защо да не отида! – ср. рус. повторы с инфинитивом *Хочу, как не хотеть!; Почему бы не пойти!*

□ *Селяните товареха и си говореха, че тия зайци отиват за Италия и че италианецът яде не само зайци, ами и жаби.* □ – *Да яде!* (Й. Радичков), пример из (Ницолова 2008: 418), ср. рус. *Ну и пусть ест!*

Все подобные прагматические употребления вытекают из основных функций *да*-форм, которые, вообще говоря, могут дробиться в их прагматических употреблениях еще и далее.

2.3. *Да* в предложениях, обозначающих реальную ситуацию.

Предложения, в которых употреблено сказуемое с *да*, могут выражать ситуацию, имеющую место в реальном мире.

2.3.1. *Да* как частица эпистемической модальности.

Условия, в которых появляется эпистемическая частица *да*, довольно специфические.

Как правило, это предложения о количественной характеристике. Поскольку количественное значение является основным содержанием предложения, частица *да*, по сути, оформляет выражение количественной приблизительности: *Оттук до селото да има два километра; Той да е бил тогава най-много на 30 години* – примеры Р. Ницоловой (2008: 426-427), которая рассматривает их как «*да*-формы за възможност».

Примечательно, что это контексты, свойственные связанному комплексу *да има, да няма* в том же значении, ср. примеры из Интернета: *Започна и кръвно да вдига, а е станала да има да няма 50 кг; Дебел един тел, да има, да няма дължина 7 – 8 метра, захвърлен от хазаина зад курника...*

Ср. и дублирование: комплекс *да има, да няма + да*: *Аз съм много лаконичен по телефона. Да има да няма, да съм говорил 20 минути днес.*

Независимо от того, что такое *да* предшествует глагольной форме, предположительность затрагивает только количественный компонент.

Другой тип предложений, где участвует *да*, – это предположительная идентификация. Здесь используется *ще да* или только *ще*. *Да* здесь играет ту же роль, что и при модальных глаголах *трябва да / може да*.

Цель таких предложений – сообщение о тождестве двух объектов (биноминативные структуры): *Гледам те, очите те шарят по плочата. Рекох си, Марин ще да е това...* (В. Голев) или о носителе предикативного признака (субъектно-предикатные структуры): *Не вярвам милият ми отец да го е измислил това чудо, майстор Дедал ще да го е измислил* (Л. Дилов).

Представляется полезным исследование и других контекстов с подобной модальной частицей *да*.

2.3.2. Транспозитивное употребление да-конструкции.

Да-конструкция в транспозитивном употреблении обозначает реальное прошедшее действие, «което влиза в остър контраст с други действия, тъй като е нарушена нормалната връзка между събитията според говорещия» (Ницолова 2008: 428). Выражаемое *да*-конструкцией событие оценивается говорящим как странное, необычное, противоречащее нормальному ходу событий: *Бе оня, даскалът от Сърнено, Баташки ли е, какъв е, да вземе да застреля дъщерята на Сарандовица, че след туй пък убил и себе си* (Й. Йовков); *Аз да му правя попара всеки ден и млин да му точка, а той да ми стои като пукал насреца* (Чудомир); – *Хубава работа! – натяква ми с престорено недоволство. – Да криеш и от мене, та сега от други да се науча* (Т. Г. Влайков), примеры из (Ницолова: 2000: 162).

Хотя приводимые примеры представляют разные варианты данного значения, их семантическое толкование очень близко двум видам русских конструкций:

а) «драматическому императиву», ср.: ... *а он возьми и застрели ее; Я ему готовь обед каждый день, а он будет себе лежать*;

б) самостоятельному инфинитиву – особенно когда действие однократно и когда связанное с ним последствие («второе событие») не выражено эксплицитно: – *Тъй ли? Хо-о! ... Пък да не ми доложи своевременно нашият разсилен, гаргата му с гарга!* (Чудомир) – ср. *Как! Не доложитъ мне своевременно!*

В данной статье мы не касаемся процесса трансформации *да*-конструкций в **речевые обороты**, в основе которых лежат основные из существующих в языке значений этих форм. Часть этих оборотов

являются свободными: например, *да* при обращении с просьбой или извинением: *Да ме извините, но не знаех за това*; часть – устойчивыми, хотя и разными по стилистической окраске и дискурсным функциям: *да ти кажа*; *да кажем*; *да ѝ се не нагледаш!* и др.

РАЗДЕЛ 3. ДА-КОНСТРУКЦИЯ В ЗАВИСИМЫХ КЛАУЗАХ И ЕЕ РУССКИЕ ЭКВИВАЛЕНТЫ

3.1. Да в изъяснительных придаточных

Русские эквиваленты болгарских изъяснительных *да*-предложений – это:

- 1) финитные или инфинитивные формы с союзом *чтобы*,
- 2) бессоюзный инфинитив (без *чтобы*),
- 3) реже – финитные формы с союзом *что*.

Вечным дискуссионным вопросом лингвистики остается дистрибуция союзов, присоединяющих изъяснительное (прежде всего дополнительное) придаточное. В рамках одной работы невозможно даже осветить спектр мнений в болгаристике и русистике по этой проблеме, как и нельзя провести убедительных межъязыковых сопоставлений: каждая семантическая подгруппа предикатов, присоединяющих изъяснительное придаточное, обладает своей спецификой, а многие предикаты должны описываться отдельно с учетом всех данных каждого языка.

Здесь приведем лишь более новые трактовки, которые могут представлять интерес в качестве основы для межъязыковых наблюдений.

3.1.1. Болгарские *да*- и *че*-предложения.

В связи с участием *да* как союза в изъяснительных предложениях широко обсуждается вопрос его конкуренции с *че*: какой из союзов маркирован по признаку фактивность/нефактивность? Чаще говорится о нефактивности *да*-предложений. При том что это не вызывает сомнений как общее положение, обратим внимание на наблюдения тех лингвистов, которые предлагают считать маркированными *че*-предложения, т.к. они вводят подчеркнута фактивную информацию, в то время как *да*-предложения могут быть как ирреальными, так и модально нейтральными, т.е. не несут информации по данному признаку, см. аргументацию и обзор у Л. Ласковой (2009), ее же примеры ниже.

По Л.Ласковой, фактивно немаркированной является подчиненная *да*-клауза при имплицативных глаголах в положительной форме (*смогвам*,

омрзва ми): «Литекс» уся да земе Караджинов. При отрицательном имплицативном глаголе ситуация контрафактивная: *Литекс не уся да земе Караджинов*. Ср. и обратную ситуацию при негативно-имплицативных глаголах (*отказвам, пропускам, забравям*): *Нововремени забравиха да публикуват имотите си в интернет* (контрафактивное действие); *Нововремени не забравиха да публикуват имотите си в интернет* (фактивный логический вывод). Да-предложения могут означать также действия, онтологический статус которых не может быть определен без дополнительной информации, ср. *Опитах се да изравня (и усях / но не усях)*.

Автор интерпретирует *да* как союз, который, наподобие *ако*, накладывает определенные ограничения на вводимое им предложение. В изъянительных предложениях, как отметила Л. Ласкова (это отмечается и другими лингвистами), «макар глаголите в *да*-изреченията да имат “облика” на сегашно или минало неопределено време (а както ще видим и дори минало несвършено или минало предварително), тези облици не изразяват темпорално значение, а самите подчинени изречения не представляват актуализирани пропозиции» (2009: 169). Именно то, что *да*-предложения не выражают актуализованных пропозиций, объясняет употребление в них абсолютного презенса или перфекта, которые не содержат темпоральной информации: в них лишь релевантно противопоставления СВ-НСВ, результативность – нерезультативность.

Рассматривая редкое употребление после *да* форм имперфекта и плюсквамперфекта в контексте предикатов перцепции, Л. Ласкова объясняет это стремлением говорящего снять многозначность *да*-предложений, но это происходит с участием свидетельских форм в главной части, ср. аорист перцептивных глаголов в следующих примерах: *Третата доза я поисках в 3.30 някъде. Втората и третата изобицо не усетих да имаха ефект; Има и нещо друго – изчетох доста чужди форуми, а никои не видях да беше писал, че го е дръпнал, инсталирал и си е решил проблема* (Ласкова 2009: 171).

3.1.2. Русские *чтобы*- и *что*-предложения и некоторые болгарско-русские параллели.

Условия использования форм со *чтобы* (на фоне *что*) для русских синтаксических дополнений на обширном корпусном материале определены Н. Р. Добрушиной (2012: 52-54). Она показала, что союзом

чтобы вводятся две группы синтаксических дополнений – целевого типа⁶⁹ и эпистемического типа⁷⁰.

Придаточными **целевого типа** названы актанты с семантикой:

– желание: *хотеть, хотеться, желать, пожелать, предпочитать, стремиться, (не) дай бог* (у них – 100% употребление *чтобы*⁷¹), *выгодно, бояться* и др.

– манипуляция: *требовать, приказать, просить, заставлять, возражать* (100% употребление *чтобы*), *кричать, напоминать* и др.

– деонтическая возможность и необходимость: *надо, необходимо, можно, нельзя* (100% употребление *чтобы*), *важно*;

– достижение, цель, результат: *стараться* (100% употребление *чтобы*), *следить, голосовать, добиваться, заботиться, настаивать, способствовать* и др.

– генерические и хабитуальные ситуации: *быть равносильным, быть принятым, привыкать*;

– «пустые» глаголы (предикаты тождества) и существительные цели: *состоять, сводиться, заключаться, задача, цель*.

При этих предикатах, как показано Н. Р. Добрушиной (2012: 56-58), синтаксические актанты обнаруживают ряд характерных особенностей. Во-первых, они, за единичными исключениями, имеют зависимую временную референцию, их время определено матричным предикатом. Во-вторых, они не охарактеризованы по параметру истинности. Глаголы, в семантику которых входит утверждение об истинности подчиненных им пропозиций (*добиться, заставить*), этому правилу не подчиняются. Кроме того, они обозначают ситуацию, осуществление которой связано с субъектом главного предложения (зависит от него или является его желанием или потребностью).

Как видим, специфика таких придаточных со *чтобы* (на фоне индикатива с *что*), близка к той, которую демонстрируют *да*-конструкции (на фоне *че*-предложений): немаркированность *чтобы*-предложений

⁶⁹ Такое название автор предложила по результатам сопоставления с предикатами в истинных целевых конструкциях, которые имеют ряд близких черт.

⁷⁰ Разумеется, это не все группы предикатов, присоединяющих дополнительные придаточные в русском языке. Не включались в исследование те, которые вообще не присоединяют *чтобы*-актанты ни при каких условиях, см. критерии отбора в (Добрушина 2012: 51).

⁷¹ При подсчете исключались употребления с инфинитивом, о них см. ниже.

относительно фактивности ситуации и непрямая временная референция, ср. и пары:

Исках той да го направи веднага. – Я хотел, чтобы он сразу это сделал.

Предпочитам да го направим заедно. – Я предпочитаю (предпочел бы), чтобы мы это сделали вместе.

Для каждой из указанных групп параллели с болгарскими предложениями все же требуется проводить отдельно.

С одной стороны, обнаружится много близких закономерностей, связанных со групповой семантической спецификой. Так, глаголы речевого действия «присоединяют придаточное с сослагательным наклонением тогда, когда содержат в своем значении каузативный компонент», лишь в этом случае придаточное обладает свойством зависимой временной референции», ср. пример Н. Р. Добрушиной с *кричать*:

... мама стала кричать, чтобы Алешка шел домой одеваться;

Отец распаялся, кричал, что за себя не отвечает, снимает с себя ответственность... (Добрушина 2012: 55).

Это явление хорошо известно и описано (пусть в иных формулировках) и для других языков, в частности для болгарского:

Той ми каза да му върна парите. – Той ми каза, че не иска нищо от мен.

С другой стороны, русский глагол *ждать* «присоединяет клаузу с сослагательным наклонением тогда, когда означает 'хотеть, чтобы нечто произошло'.... и с изъявительным, когда означает 'думать, что нечто произойдет'», т.е. при большей выраженности эпистемического компонента, ср.:

Переключая в летнюю жару телевизионные каналы, зритель ждет, чтобы его рассмешили;

Жена встретила его, как обычно, он ни о чем ее не спрашивал, ждал, что сама скажет о своем свидании у водоразборной колонки (Добрушина 2012: 55).

Возможно, формулировка второго значения Н. Р. Добрушиной может вызывать несогласие, но нам сейчас важнее другое: болгарский язык позволяет выбрать *да*-предложение во всех возможных значениях глагола *чакам* (где-то при конкуренции с *че*):

Но тогава ѝ стана ясно, че тя чакаше да дойде в тоя запусиял дом нов достоен господар (Д.Талев);

Професор Хмелински чакаше да дойде влакът;

Наострил очи нос и уши, чаках тя да дойде и да започнем една неповторима вечер;

За юбилея се чакаше да дойде и професор Събев,
ср. и с че:

От сутрин до вечер чаках, че ще дойде и ще ме вземе;

Аз все чаках, че ще се събудя и всичко това ще бъде сън.

Русские сентенциальные дополнения **эпистемического типа** в большинстве своем блокируют постройку *чтобы*, кроме предикатов пропозициональной установки и восприятия: *сомневаться, представлять, вообразить, верить/поверить, припомнить, находить, маловероятно, не думать, не знать, невероятно*. Однако, как показывает Н. Р. Добрушина, этот тип эпистемических актантов с союзом *чтобы* является немногочисленным и частотность использования при нем *чтобы* количественно существенно ниже, чем при рассмотренных ею «целевых». Имеются и другие различия этой группы от предыдущих. «Во-первых, такие дополнительные придаточные не являются зависимыми с точки зрения своей временной референции: они могут относиться к прошлому, настоящему или будущему, вне зависимости от временной референции матричного предиката. Во-вторых, ситуация придаточного предложения имеет отчетливый истинностный статус... Все предикаты этой группы подразумевают отрицание вероятности встроеной ситуации» (Добрушина 2012: 56-57).

Итак, союз *чтобы* (маркер сослагательного наклонения) появляется в таких «эпистемических» придаточных под действием факторов, сигнализирующих о том, что истинностный статус ситуации не может быть установлен⁷²:

– отрицание: *Но не представляю, чтобы Никита Сергеевич мог так глупо и примитивно рассуждать,*

– вопросительность: *Вы можете себе представить, чтобы подобное случилось с Михаэлем?,*

– редкость или маловероятность ситуации: *Трудно себе представить, чтобы власть так легко отказалась от использования СМИ в своих целях* (Добрушина 2012: 57).

⁷² Исключение – глагол *сомневаться*, который способен присоединять придаточное со *чтобы* даже в положительной форме (Добрушина 2012: 57): *Сомневаюсь, чтобы не выданные Жанне деньги возвратились в казну*. При отрицательной форме он, наоборот, сочетается только с индикативом: *Не сомневаюсь, что она так и сделает*.

Сфера использования да-конструкции в предикациях «эпистемического» типа, несомненно, шире. Во-первых, больше круг глаголов, которые присоединяют не фактивное придаточное, во-вторых, они присоединяют его не только в трех перечисленных условиях.

Например, глагол *вярвам* может (в отличие от рус. *верить*) присоединять да-предложение и будучи в положительной форме:

Вярвам той да се обади все пак; Вярвам той вече да е пристигнал там.

В этих употреблениях *вярвам* имеет значение: 'мисля, допускам, възможно е'. «Говорещият изказва най-общо предвиждане за възможността да се осъществи или да е било реализирано действието от да-изречението» (Тишева 2000: 58).

Такой же способностью, как отмечено Й. Тишевой, обладают и предикаты *мисля, предполагам, предвиждам, допускам* и др.

Таковы же и различия в группе предикатов восприятия. Болгарские предикаты восприятия допускают да-предложения, прежде всего в функции предикативного определения (*Видях го да идва насам*), но также и как дополнительное придаточное – обычно при фокусировании субъекта подчиненной клаузы: *Когато ми свърши лекцията в 5 и слизах по стълбите, видях той да се качва.*

В русском языке ни в том, ни в другом случае *чтобы*-предложение не может быть употреблено:

Видях го да идва насам. – Я увидел, как/что он идет навстречу.

Видях той да се качва. – Я увидел, как/что он поднимается.

Ср. и другие традиционные способы поиска переводного эквивалента да-предложений в попытке передать временную одновременность сопутствующего действия:

Той намери жена си да глади в кухнята (Э. Станев). – Он застал/обнаружил жену за глажкой (в кухне).

Забелязах Цветана да влиза в блока. – Я заметил входившую в дом Цветану.

Видяхме ги да се целуват. – Мы увидели их целующимися.

Предложения в функции предикативного определения при неместоименном объекте действия могут быть переданы на русский язык относительным придаточным: *Забелязах Цветана да влиза в блока. – Я заметил Цветану, которая входила в дом.*

В любом случае эти способы переводы не передают специфику да-конструкции.

Показательны и болгарско-русские параллели в области предикатов знания. Да-предложения и здесь демонстрируют свою

исключительную способность подчеркивать, что « става дума само за ситуация от възможния свят на предположението, която би могла да намери място в актуалния свят...» (Ницолова 2001: 179). Русские предикаты знания не присоединяют *чтобы*-предложения:

*Не зная Асен да е бил някога в Япония. – *Не знаю, чтобы...,* хотя возможно: *Мне неизвестно, чтобы Асен когда-либо бывал в Японии.*

*Знаеш ли някой да пише / да е писал по този въпрос? – *Знаеш (Не знаеш) кого-нибудь, чтобы писал...,* хотя возможно: *Ты не знаешь кого-нибудь, кто бы писал об этом вопросе?*

Разумеется, общее различие болгарских и русских предложений определяется не столько свойствами конкретных предикатов в том или ином языке, сколько свойствами зависимой *да*-конструкции, отличными от русских *чтобы*-клауз, гораздо менее свободных синтаксически и функционально.

На месте болгарских изъяснительных *да*-конструкций возможен и бессоюзный **инфинитив**.

Вопрос выбора между инфинитивом и *чтобы*-предложениями не стоит при «общем подлежащем», которое всегда требует инфинитива. При гетеросубъектности возможны как *чтобы*-клауза, так и инфинитив. Последний должен удовлетворять требованиям контроля PRO: при инфинитивном PRO возможен контроль со стороны пациенса и адресата как партиципантов матричного глагола: *Он разрешил ей вернуться; Я приказываю вам молчать; Приказано подготовить все к понедельнику.*

Другой вопрос – конкуренция с *что*-предложениями. Если опереться на только что рассмотренную классификацию Н. Р. Добрушиной, «эпистемические» придаточные не принимают инфинитив, в то время как «целевые» (в ее терминологии) – могут, ср.: *Сомневаюсь, что она придет; Не представляю, что она хочет и Я разрешил ему войти; Ты даже не старался ему помочь; Нельзя было туда идти.*

3.2. *Да* в относительных (определятельных) придаточных

В данном типе предложений болгарского языка *да* используется в относительных придаточных с гипотетическим значением в сочетании с относительными союзными словами. Использование связующих средств с *да* создает модальное наращение и резко ограничивает временную

амплитуду сказуемого. В русском языке таким предложениям соответствуют относительные придаточные, содержащие форму сослагательного наклонения:

Няма жена на тоя свят, която поне веднъж през живота си да не направи нещо безумно и непоправимо. (П. Вежинов) – *Нет женщины, которая хоть раз в жизни не совершила бы чего-то безрассудного и непоправимого* (пер. М. Тарасова)⁷³.

И в нито един от тях (домовете) не намираха някаква вещь, която да докаже, че пеперудите водят разумно съществуване (П. Вежинов). – *И ни в одном из них не заметили они ни одной вещи, которая бы свидетельствовала, что бабочки ведут образ жизни разумных существ* (пер. Р. Белло).

И всред това щастие той съзна изведнъж, че ако имаше и един кон, с който да прекарва дърва в града, не би желал нищо повече (Д. Димов). – *И посреди этого счастья он вдруг осознал, что если б у него была лошадь, на которой он мог бы перевозить дрова в город, ему бы более ничего не нужно было.*

Нямаше човек, който да ме спаси. – *Не было человека, который мог бы меня спасти.*

Условия, в которых присутствует такое *да* в болгарском языке и сослагательное наклонение в русском⁷⁴, схожи и определяются спецификой гипотетического относительного придаточного – оно определяет несуществующие объекты или такие, о существовании которых ничего не известно (Добрушина 2011; Dobrushina 2012).

Эта семантика достигается одинаковыми способами в болгарском и русском языках. В большинстве случаев в главном предложении содержится сообщение о несуществовании характеризуемого объекта; обычно вводится отрицание, что демонстрируют примеры выше. Отрицание может быть и имплицитным: *Липсвала здрава ръка, която да стегне всичко* (Д. Димов). Сомнение в существовании объекта может быть имплицировано в риторическом вопросе: *Има ли човек, който да го надприказва?; Всъщност не знам дали има държава, която да уважавам*

⁷³ Примеры с указанием авторов перевода взяты из русско-болгарских параллельных корпусов, см. http://rbcorpus.com/search_form.php.

⁷⁴ Конечно, ряд подобных примеров допускает обычное, немодальное оформление (индикатив в русском, отсутствие *да* в болгарском), ср.: *Мисля, че вече няма човек в държавата, който (да) не е чувал за това име.* – *Думаю, что уже нет ни одного человека в нашей стране, который ни разу не слышал (бы) его имени.* Выявление возможностей такой замены не входит в задачи этой работы.

повече! (ср. и рус. *Есть ли на свете город, судьба которого была бы столь поразительна, как судьба Иерусалима?*).

Модальные глаголы указывают на необходимость появления нового объекта: *Все трябва да има някой, който да върши черната работа* (П. Вежинов); *И надо взять такую жену, которая хорошо держала бы тебя в руках* (А. Львов).

Другой вариант – введение нереперентного объекта при некоторых семантических группах предикатах. По наблюдениям Н. Р. Добрушиной, это предикаты с семантикой создания нового объекта (*организовать, подготовить, разработать, сочинить*) или введения нового объекта в личную сферу (*искать, ждать, назначить, пригласить, представить себе*), а также существительные с тем же значением:

Я всю жизнь ждал человека, который мог бы понять меня (Ю. Азаров).

В Англии искали компанию, которая взялась бы за прокладку туннеля под Ла-Маншем.

Потом в троллейбусе я живо представил себе обстоятельства, при которых мог бы познакомиться с ней... (К. Шахназаров).

Нетрудно увидеть, что в болгарском языке соответствующих контекстах будет выбрано *да*-наращение.

3.3. Да в обстоятельственных придаточных

Из всех типов обстоятельственных придаточных будет кратко освещено целевое придаточное как основное обстоятельственное употребление *да*-конструкции. По поводу остальных типов обстоятельственных предложений, включающих *да*, сделаем далее лишь некоторые заметки.

3.3.1. Целевое да-предложение.

Да-конструкция в качестве целевого союза используется после глаголов движения, глаголов целенаправленного действия, некоторых качественных прилагательных и страдательных причастий типа *готов, подготвен, роден* и под. (Грамматика 1983: 384-385). При этом у целевых *да*-предложений имеется значительная конкуренция со стороны других целевых союзов – специализированного *за да* и группы составных союзов с элементом *да* в составе, имеющих осложненную целевую семантику (*та да, че да, дано да* и др.). Таким образом, набор средств выражения цели в болгарском сложном предложении гораздо шире, чем в русском, где для этого используются все те же инфинитив и *чтобы*-предложения, а в

качестве более отчетливой целевой семантики – местоименно-союзные комплексы *для того, чтобы* и *с той целью, чтобы*.

Русские параллели болгарским целевым предложениям исчерпывающе освещены в работе А. А. Градинаровой (2010: 97-120) с привлечением данных параллельных корпусов. Здесь лишь кратко представим некоторые наблюдения автора, полезные для задач нашего исследования⁷⁵.

Как показала А. А. Градинарова, с болгарским целевым да-предложением в современном русском языке функционально соотносятся несколько конструкций, в частности бессоюзный инфинитивный оборот, инфинитивный оборот с союзом *чтобы*, финитная клауза с союзом *чтобы*, клауза с глагольной формой, дублирующей личную форму матричного глагола движения или положения в пространстве⁷⁶:

Одевшись таким образом, он вышел прогуляться, подышать свежим воздухом... (В. А. Соллогуб), ср. болг. *излезе да се поразходи, да подиша чист въздух*;

С болезненным выражением лица затыкал он уши, чтобы не слышать уличного крика и хохота (Д. С. Мережковский), ср. болг. *запушваше си ушите да не чува виковете и смеха от улицата*;

Из магазина говорящих и играющих аппаратов раздалась зыбкая музыка, и кто-то прикрыл дверь, чтобы музыка не простудилась (В. Набоков), ср. болг. *някой затвори вратата да не настине музиката*;

«Встань скорее, нетяг ленивый, – иди посмотри, что нам немец сделал» (Н. С. Лесков), ср. болг. *върви да видиш какво ни е сторил немецът*.

При выборе инфинитивных бессоюзных и союзных целевых оборотов важно иметь в виду, что правила контроля PRO для них различаются. При бессоюзном инфинитиве нулевое подлежащее зависимой инфинитивной клаузы контролируется либо агенсом матричного глагола (*Я иду покупать билеты*), либо дополнением (пациенсом, адресатом). Так, в русских конструкциях с каузативными матричными глаголами типа *отправил его встречать гостей, оставил его*

⁷⁵ Благодарю доц. А. А. Градинарову за любезное согласие использовать здесь выводы и материалы из ее книги «Фрагменты болгарско-русского сопоставительного синтаксиса» (София, 2010).

⁷⁶ В книге А. А. Градинаровой читатель найдет также ценную информацию и подробный иллюстративный материал о других способах передачи целевой да-конструкции, а также о русских функциональных соответствиях болгарским конструкциям с союзами *дано (да)*, *(за) да не би да*, *колкото да*, *че да*, *та да* – союзами, не имеющими аналогов в русском языке.

у себя ночевать, усадил его обедать нулевое подлежащее зависимой инфинитивной клаузы контролируется пациенсом (дополнением) главной. Референция PRO целевого инфинитивного оборота с союзом *чтобы*, по общему правилу, контролируется только подлежащим главной клаузы (Тестелец 2001: 294), поэтому в примерах выше замена бессоюзного инфинитивного оборота союзным невозможна.

Но даже если учитывать только предложения с контролирующим агенсом, встает вопрос о возможности замены бессоюзного варианта на союзный.

Использование бессоюзного целевого инфинитива является нормой в русском языке при матричных глаголах целенаправленного перемещения, прекращения движения или отказа от него, каузации отказа от движения, глаголах размещения, изменения положения в пространстве, каузации перемещения кого- или чего-л.: *вышел размяться, подошел спросить; задержался узнать; оставил его у себя ужинать; расположился у ручья отдыхать; прилег отдохнуть; поставил чайник кипятиваться; усадил его обедать; послал его встречать гостей* и под.

В. Ю. Гусев (2004) высказал предположение, что при глаголах направленного движения бессоюзный инфинитив заполняет валентность Конечной точки. Союзный такой способностью не обладает. Ср.: *Я иду покупать билеты* и *Я иду, чтобы купить билеты*. Бессоюзный целевой инфинитив в русском языке невозможен, «если действие, ради которого совершается движение, не локализуется в его конечной точке, ср. **Он ушел пораньше не встречаться с братом* – возможно только ...*чтобы не встречаться с братом*» (Гусев 2004: 150).

Русские конструкции с целевым бессоюзным инфинитивом при глаголах, не являющихся глаголами движения, квалифицируются В. Ю. Гусевым как разговорные (*купил фотоаппарат выслеживать глухарей*), но на самом деле далеко не все подобные случаи действительно стилистически окрашены, ср. примеры А. А. Градинаровой с матричными глаголами приобретения и давания: *одолжил приятелю книгу почитать; купил приемник слушать классическую музыку; дал нам спички зажечь свечку* и под. Как объяснить при них бессоюзный инфинитив? Градинарова отмечает, что, за редким исключением, эти глаголы невалентны на латив, но все они имеют семы перемещения предмета в локус, в данном случае в локус посессора (субъектную сферу посессивности).

Отмеченную В. Ю. Гусевым закономерность употребления бессоюзного целевого Градинарова предлагает переформулировать в более общем виде, чтобы учесть и описанные выше употребления:

«бессоюзный целевой инфинитив может использоваться в тех случаях, когда осуществление названного им действия или состояния предполагается в конечной точке перемещения субъекта или объекта матричного глагола, причем нулевое подлежащее целевого оборота должно контролироваться подлежащим или дополнением (пациенсом/ адресатом) главной клаузы» (Градинарова 2010: 100).

Что касается болгарского языка, то употребление целевой да-конструкции, как показывает А. А. Градинарова, не подчиняется этому правилу. Так, например, в предложениях *Петър отиде на срещата да му предадат необходимите сведения*, *Иван излезе от тълпата да го видят* нулевое подлежащее зависимой клаузы не кореферентно подлежащему главной.

Каков русский эквивалент этого предложения? Целевая часть не может быть оформлена ни как бессоюзный инфинитивный оборот (это нарушило бы сформулированное выше правило), ни как инфинитивный оборот с союзом *чтобы* (PRO такого оборота контролируется подлежащим главной клаузы). Функциональными соответствиями подобных болгарских конструкций являются русские предложения с целевой финитной клаузой: *Иван вышел из толпы, чтобы его увидели*; *Петр пошел на встречу, чтобы ему передали необходимые сведения* (ср. с не нарушающей правила контроля зависимой частью-конверсивом: *Петр пошел на встречу получить необходимые сведения*; *Петр пошел на встречу, чтобы получить необходимые сведения*).

В книге А. А. Градинаровой показаны также другие способы передачи целевой да-конструкции на русский язык, а также русские функциональные соответствия болгарским конструкциям с союзами *дано* (*да*), (*за*) *да не би да*, *колкото да*, *че да*, *та да* – союзами, не имеющими аналогов в русском языке. Материал показывает, что весь комплекс русских вариантов оформления целевого предложения покрывается да-конструкцией (если считать и составные союзы), при этом финитность целевой части в да-конструкции позволяет избегать ограничений, которые диктует русский инфинитив.

3.3.2. Да в других обстоятельственных придаточных.

Контрафактическое условие, вводимое союзом *да* в **условных** предложениях, обычно передается в русском языке сослагательным наклонением, но также и транспонированным императивом:

Да съм на негово място, аз не бих я оставил да живее самичка в Пловдив (А. Гуляшки). – Будь я на его месте, я не позволил бы ей жить одной в Пловдиве.

Да также является частью **составных союзов**: *че да, вместо да, освен да, без да, преди да, ако и да, макар да* и др. Не имея возможности разобрать все условия употребления каждого из типов предложений, приведем сейчас лишь единичные примеры, которые показывают близкие реакции русского языка на те контексты, где появляется такое *да*. В русском языке чаще всего мы видим на этом месте инфинитив либо – при наличии условно-уступительных оттенков – сослагательное наклонение (включая несобственно сослагательные маркеры), но есть и индикативные русские эквиваленты. Ср.:

– придаточные ограниченной цели: *Попита, колкото да каже нищо. – Спросил, лишь бы что-то сказать;*

– придаточные со значениями цели-следствия: *Седни така, че никой да не те вижда. – Сядь так, чтобы никто тебя не видел;*

– ограничительные придаточные: *Не ѝ оставаше нищо друго, освен да прибегне до помощта на пресата. – Ей не оставалось ничего другого, кроме как прибегнуть к помощи прессы;*

– заместительные придаточные: *Вместо да ме наградят, ме съдят. – Вместо того, чтобы меня наградить, меня судят/осуждают;*

– временные со значением предшествования: *Защо поне не ми се обади, преди да заминеи? – Почему ты мне не позвонила, перед тем как уехать?; Измина близо минута, преди да долети първата пеперуда* (П. Вежинов). – *Прошло около минуты, прежде чем прилетела первая бабочка.* В русском языке при кореферентных субъектах обычно используется инфинитив, при гетеросубъектных – времена изъявительного наклонения;

– уступительные придаточные с местоименно-союзными комплексами (*който и да..., където и да* и др.): *Колкото и да я разпитвах, нищо не ми каза повече. – Сколько бы я ни расспрашивал, она уже больше ничего не сказала, уступительные придаточные с дори да, макар да: Дори да остана съвсем сам, ще продължавам. – Даже если я останусь совсем один, я буду продолжать;*

– сравнительные придаточные: *Продължаваше да лежи с неподвижно лице и спуснати клепачи, като да не чуваше гласа ми* (А. Гуляшки). – *Он продолжал лежать с неподвижным лицом, сомкнув веки, как если бы / как будто не слышал моего голоса;*

– придаточные образа действия: *Тръгна си, без да ми се обади.* В русском языке выбирается вообще иная синтаксическая форма, наиболее

частотный эквивалент – деепричастие при гомосубъектности: *Ушел, (так и) не позвонив/ не предупредив*, при гетеросубъектности используются самые разные способы связи, напр. *Защо се намесваш, без да те питат? – Что ты вмешиваешься, когда/хотя/ведь тебя никто не спрашивает*.

Статус *да* в рамках сложных союзов, возможно, и не стоит напрямую соотносить с *да*-конструкцией, но, тем не менее, *да* диктует временную «сдержанность» форм сказуемого в придаточном предложении и ограничивает их немодальные возможности.

Совершенно иное употребление *да* – когда оно сопровождает **временные** союзные слова: *Когато да влезе в двора на къщата, изведнъж се сети, че е забравил да вземе документа*. Можно согласиться с Р. Ницоловой (2000), которая предлагает видеть здесь только модальное значение частицы. Ср. и важное наблюдение З. Генадиевой-Мутафчиевой о значении *да* в таких предложениях: включение частицы указывает на краткость «временного отстояния»: действие здесь характеризуется «като възможно, но неосъществено, което е предстояло току-що да стане» (1976: 316). В этом отношении показательно употребление с *да* не только *когато*, но и наречия *тъкмо*: *Лисицата хванала едно пиленце и тъкмо да го изяде, то казало: - Колко ще сеохраниш от мен!*

РАЗДЕЛ 4. РУССКИЕ ИНФИНИТИВНЫЕ ПРЕДЛОЖЕНИЯ И ИХ БОЛГАРСКИЕ ЭКВИВАЛЕНТЫ

В данном разделе будут рассмотрены основные инфинитивные модели русского языка и их болгарские эквиваленты. Это выявит те функциональные параллели, которые не были обнаружены подходом «от *да*-конструкции».

В качестве основы для описания русских инфинитивных предложений взят набор основных семантико-прагматических разновидностей инфинитивных моделей из работы [Иванова 2009: 303-312], где он выделен для иных целей⁷⁷, с учетом других исследований,

⁷⁷ В работе [Иванова 2009: 303-312] рассматриваются ограничения при порождении инфинитивных предложений, обусловленные признаком «контролируемость действия». Показывается, насколько различаются варианты инфинитивной структуры по «закрытости» для предикатов неконтролируемых действий. Обнаруживаются «строгие» («агентивные») инфинитивные модели, которые преимущественно связаны с планированным, намеченным действием; они не допускают никаких иных глаголов, кроме активных, либо заставляют прочитывать «неактивный» предикат как контролируемый. Нейтральные модели допускают предикаты и контролируемых, и неконтролируемых действий.

прежде всего [Русская грамматика 1980; Золотова 1998; Шелякин 2006]. Используются (с соответствующими ссылками) переводческие рекомендации из работ [Николова 1980, 1983, 2004; Градинарова 2010].

Наше внимание будет сосредоточено на функционально различных моделях инфинитива, которые даны здесь через речевые образцы. Но они могут быть соотнесены с типами модальных значений. Так, первые две модели – это предложения неизбежного действия, представленные в двух основных семантически близких вариантах. В первом варианте (*Мне завтра ехать*) потенциальное действие выступает как запланированное и вынужденное; во втором варианте (*Одним – радоваться, другим – страдать*) значение запланированности отсутствует, а неизбежность действия вытекает только из внешних обстоятельств и чаще всего предстает как вывод или предвидение говорящего.

Инфинитивные предложения со значением возможности действия – это третья модель – «запросы». Невозможность действия во всех ее разновидностях рассмотрена в четвертой модели. Остальные модели представляют палитру императивно-оптативной зоны.

В конце раздела покажем еще одну область использования русского инфинитива, которая тоже не покрывается *да*-конструкцией, – инфинитивные модификации сказуемого в двусоставном предложении.

4.1. Независимый инфинитив

Мне завтра ехать; Мне еще гладить.

В инфинитивных предложениях предстоящего неизбежного действия: *Мне завтра ехать; Мне еще обед готовить; Через два дня выходить на работу* действие предстает как запланированное и контролируемое агенсом, хотя и вынужденное. В болгарском языке это значение предпочтительнее передавать средствами, способными выражать неизбежность и обязательность, а именно сочетаниями с предикатами долженствования *трябва, имам*: *Через несколько дней мне ехать в Москву. – След няколко дни трябва да замина за Москва; Мне еще готовить. – Имам да готвя*, а также настоящим предстоящего действия: *След няколко дни заминавам за Москва*.

Использование последнего варианта перевода, однако, ограничено

Как представляется, агентивность/неагентивность инфинитивной модели оказывает существенное влияние и на выбор необходимого переводческого соответствия, поэтому некоторые наблюдения, касающиеся отбора предикатов в инфинитивные модели, здесь тоже будут приведены.

по двум причинам. Во-первых, инфинитивные предложения в связи с семой «вынужденности» (которая отсутствует в варианте с настоящим предстоящего действия) чаще встречаются в негативном контексте, напр. как обоснование отказа делать что-л., указание препятствующих обстоятельств: *Я не могу сейчас разговаривать, мне еще идти в магазин; Мне завтра ехать в Москву, поэтому надо пораньше вернуться домой; Не трогай его, ему еще доклад готовить.* Настоящее предстоящего действия, наоборот, чаще используется «позитивно» или нейтрально: *Не беспокойся, я иду в магазин и все куплю; Завтра я еду в Москву и там пошщу все, что нужно.*

Во-вторых, инфинитивные предложения способны выразить предстоящее длительное действие, представляя его как еще не выполненный «пункт плана» (лексический маркер *еще*): *Мне еще гладить / собирать ребенка в школу / мыться / посуду мыть.* Настоящее запланированное для выражения этого значения не подходит.

Одним – радоваться, другим – страдать

Рассмотренные выше предложения запланированного действия *Мне завтра ехать; Ему скоро в школу идти* часто объединяют в одну группу с инфинитивными предложениями типа *Одним – радоваться, другим – страдать.* Последние, однако, отличаются несколькими существенными характеристиками.

Предложения типа *Одним – радоваться, другим – страдать* всегда предстают как вывод о неизбежности наступления действия (и состояния), который субъект речи делает на основании своих наблюдений, размышлений и пр.: *Мне всю жизнь с ней мучиться; Хорошенько нашему городу!; Садам цвести!; Что же, мне теперь мерзнуть (голодать / умирать / скучать)?; Вижу я, быть ему холостяком; Одним – карать и каяться, другим – кончать Голгофой* (Б. Пастернак).

Эту же семантику имеют и бытийные предложения в инфинитивной форме: *Что войне быть, в этом Степан теперь не сомневался* (В. Шукшин); *Видимо, рассвету скоро быть* (Ю. Наумов); *Быть грозе; Быть беде; Быть голоду.*

Само действие предстает как неограниченное во времени, без указания на его завершение. Временные ограничители если и имеются, то они используются в противоположном значении: обозначают не ограниченность действия во времени, а, наоборот, выходящую за рамки нормы продолжительность: *И до рассвета бушевать огню...* (С. Щипачев); *Что же, мне до вечера тут сидеть?; Еще целых два часа ждать!*

Основная часть предикатов в таких предложениях сообщает о неконтролируемых ситуациях (с одушевленным и неодушевленным субъектом), а употребление предикатов контролируемых действий подчеркивает «обреченность» субъекта действия на их выполнение, вынужденный характер действия. Специфичен и семантический тип этих агентивных предикатов – это не однократные «разовые мероприятия» (как в запланированных *Мне завтра ехать; Ему завтра к врачу идти; Нам скоро переезжать; Ему еще с учеником заниматься*), а предикаты «занятий» (обобщенных деятельности) или «поведений»: *Одним – торговать, другим – покупать; Одним – наживаться, другим – вкалывать; Женщине – лукавить, Царю – править, Мне – славить Имя твое* (М. Цветаева) (см. и *карать* в строке из Б. Пастернака выше).

Учитывая все эти семантические особенности, перевод модели на болгарский язык с помощью модального глагола *трябва* не подходит. Приведем здесь наблюдения А. Николовой (2004: 49-51) о русских эквивалентах интересующих нас предложений (при этом автор использует иную классификацию инфинитивных моделей):

а) модальный глагол *имам* с *да*-конструкцией:

Я только верую, что вам еще долго жить (Ф. Достоевский). – *Аз само вярвам, че вие имате още дълго да живеете*. Это, по-видимому, наиболее точное переводческое решение в случае предикатов с нецелеполагающим агенсом, поскольку *имам*, обладая необходимой здесь семантикой «обреченности», может быть использован даже при глаголах данного семантического типа;

б) формой будущего времени, которая передает лишь предстояние, но вне необходимых модальных оттенков:

Ах, какого старика загубили! Всю жизнь мне терзаться! (К. Горбунов) – *Ах, какъв старец погубиха! Цял живот ще се измъчвам!*

Заметим, что именно будущее время выбирается и для перевода предложений с глаголами *быть*:

Быть завтра большому ветру! – *подумал дед* (А. Толстой). – *Утре ще има силен вятър!* – *помислил дядо*;

Быть в дороге какой-нибудь беде, не иначе... (М. Шолохов) – *Сигурно по пътя ще ми се случи нещо лошо*;

в) конструкциями со страдательными причастиями со значением предопределенности, обреченности (*писано ми е, съдено ми е, отредено ми е*):

Нам здесь жить, Анна (Г. Николаева). – *Съдено ни е тук да живеем, Ана*.

Как приготовить фаршированную утку?

«Запросы» – вопросительные инфинитивные предложения, являющиеся прямым запросом на получение конкретной информации и содержащие вопросительное местоимение или наречие: *Где купить фотоаппарат?*; *Какую рыбу давать ребенку?* Это предложения с имплицитной модальностью, соотносимые с эксплицитными: *Где можно купить фотоаппарат?*; *Какую рыбу нужно/можно давать ребенку?*

Запросы имеют регулярные параллели в виде болгарских да-конструкций: *Къде да купя евтини кухненски мебели?*; *Как да приготвя пьстърва?*

Там не проехать; Не бывать по-твоему.

Предложения невозможности осуществления действия надо рассматривать, как минимум, в двух основных вариантах (как в заголовочных образцах). Проанализируем их в одном подразделе ради более удобного сопоставления.

Они строятся с отрицательной частицей *не* и выражают убежденность в невозможности осуществления действия или наступления состояния. Тип модальности различен:

а) невозможность осуществления действия предстает как объективная, связанная с внешними обстоятельствами: *Там не проехать*; *С этой стороны не подойти*. Заполнение позиции экспериенцера здесь факультативно;

б) невозможность осуществления действия обусловлена способностями агенса: *С этой проблемой нам не справиться*; *Этот день мне не забыть*; *Такую задачу тебе не решить*. Часть подобных инфинитивных предложений функционируют как «оценочно-характеризующие» (Золотова 1998: 144): *Тебя не переспорить!* ('Ты настолько упрям/криклив, что с тобой невозможно спорить')

в) говорящий обещает создать собеседнику (реже – 3-му лицу) условия для невозможности осуществления им действия: *Не бывать по-твоему*; *Не видать тебе ее как своих ушей!*

Во втором и третьем вариантах позиция экспериенцера не факультативна, но тоже имеется не всегда. Употребляются глаголы СВ. Глаголы НСВ и двувидовые осмысляются как совершенновидовые: *Не*

видать ('увидать') тебе счастья! ; Войне не быть⁷⁸; Замужем ей не быть/бывать; Этому не бывать!; Не бывать по-твоему.

При переводе на болгарский язык инфинитивных предложений со значением невозможности, как показала А. Николова (1983: 5-15), используется весь арсенал средств, выражающих это значение в болгарском языке. Наиболее частотны, по ее наблюдениям, следующие 4 варианта:

а) отрицательный модальный глагол *не мога* или *не може* + да-конструкция или «сокращенный инфинитив»:

Не понять тебе этого. – Ти не можеш да разбереш това.

«Сокращенный инфинитив» придает фразе большую категоричность и разговорный характер: *Нет, это не страх, Марина. Это нечто большее, вам сразу не понять* (Л. Леонов). – *Не, Марина, това не е страх. То е нещо повече, не можете го **разбра** отведнъж; Туда теперь не проехать* (А. Чаковский). – *Дотам с кола не можете **стигна**.*

б) отрицательное будущее:

Этот день мне не забыть. – Няма да забравя този ден.

При этом в контекстах прошедшего временного плана эта форма не употребляется.

в) условное наклонение:

Век не забыть Андрею горького унижения! (М. Шолохов). – *Цял живот не би могъл да забрави Андрей горчивото унижение!* Перевод этой модели условным наклонением имеет важное ограничение: он возможен лишь при описании нереальной ситуации;

г) риторический вопрос:

Уж вы продайте [грибы], вам столько и не съесть! (Б. Полевой) – *Продайте ни малко, можете ли изаде толкова!*

В качестве отдельной группы инфинитивных предложений А. Николова выделяет предложения с оттенком «ненужности, ненеобходимости», которые обозначают, что субъекту «не придется совершать определенное действие» (2004: 51-52): '(X-у) не привыкать, (не)ждать, не занимать (ума, умения, терпения, мастерства)'. Как представляется, именно связанная лексико-синтаксическая структура таких предложений (объединенных, на наш взгляд, только специфической семантикой предиката), диктует иные возможности их передачи на болгарский язык, а именно: *не трябва / няма нужда* + да-конструкция либо формы реального наклонения, в которых модальность инфинитивных

⁷⁸ С глаголом *бывать* возможны только отрицательные инфинитивные предложения с событийным объектом *Войне – не бывать!* (**Войне – бывать!*).

предложений не передана (примеры А. Николовой):

По-твоему выходит, что раз ты со мной, лиха на не ждать (Ю. Герман). – *Според теб излиза, че щом сме заедно, не трябва да чакаме нищо лошо;*

К этому было не привыкать Григорию (М. Шолохов). – *Григорий бе свикнал вече с това;*

Серафиме Антоновне у нас с тобой ума не занимать (В. Кочетов). – *Серафима Антоновна е по-умна и от тебе, и от мене.*

Окно открыть?

Это вопросительные предложения, в которых «говорящий предлагает сам совершить названное действие, побуждая собеседника к речевому акту согласия, разрешения, подтверждения его необходимости» (Золотова 1998: 145)⁷⁹. Этот тип предложений последовательно передается на болгарский язык вопросительными да- конструкциями: *Да взема ли и речника?; Да отворя ли чадъра?*, см. и переводческие пары А. Николовой:

Барин! Ужин подавать? (М. Горький) – *Господарю, да слагам ли вечерята?;*

Вас проводить? (Ю. Бондарев). – *Да ви изпратя, другарю полковник?*

Оформление русского инфинитивного вопроса частицами *не... ли*, по наблюдению Г. А. Золотовой, формирует более деликатное предложение либо идею, внезапно пришедшую в голову. В реальном применении, особенно при введении адресатного дополнения во 2 л., это часто косвенный речевой акт, с помощью которого говорящий предлагает собеседнику взять на себя функции исполнителя действия: *Не сходить ли тебе самому?; Не взять ли тебе зонтик?; Не пригласить ли вам и других знакомых?*

В болгарском переводе, в отличие от русского инфинитива, не удается сохранить анонимность лица адресата, которому предлагается выполнить действие, ср. рус. фразу *Не открыть ли нам окно? Тут такая духота...* в ситуации, когда говорящий надеется, что исполнителем действия будет кто-н. помимо него. Таким образом, русская модель может иметь значение уклончивого побуждения по отношению к собеседнику или, точнее, ко всем присутствующим. Болгарская да-конструкция, в принципе допускающая безличное глагольное оформление, используется с глаголом в личной форме, причем в случае нашей модели – 1 л.

⁷⁹ Г. А. Золотова относит этот тип к волюнтивным предложениям.

Максимально возможным отстранением от исполнения действия в болгарском языке является *да*-конструкция в 1 л. мн.ч.: *Да отворим ли прозорците?*

Помимо вопросительной частицы *ли*, при переводе русских инфинитивных вопросов, особенно отрицательных, используются подчеркнуто вежливое *дали* и недоуменное *нима* – частицы позволяют придать такому вопросу «оттенки сомнения, колебания, нерешительности, неприятия, осуждения» (Николова 2004: 55): *Не послать ли в погоню, Сережа?* (Ф. Достоевский). – *Дали да не изпратя да го настигнат, Серьожа?* Но большая часть переводов показывает необходимость включения *да*-конструкции в связанные формы, в том числе модальные: *Разве тебе понять, что я чувствую?* (Д. Гранин). – *Нима можеш да разбереш какво чувствам?*; *Не перейти ли мне во флигель, Николай Петрович?* (И. Тургенев). – *Не е ли по-добре да се преместя в пристройката, Николай Петрович?*, см. также (Николова 1980).

Быть или не быть?

«Рефлексивные» (Золотова 1998: 141) инфинитивные вопросы отражают ситуацию выбора потенциального действия. Субъект речи обычно является и агенсом: *Пойти в кино или остаться дома?*

Часто выбор говорящего представлен как сомнение в целесообразности совершать указанное действие, то есть имеется выбор между совершением и несвершением действия: *Сын сопел у плеча, подхватил насморк, – идти гулять вечером или не идти?* (А. Иличевский). Инфинитивная конструкция может быть единичная, если говорящий уже склоняется к какому-то решению; характерное синтаксическое сопровождение такого употребления – частица *что ли*: *Пойти поспать, что ли?*; *Поехать и мне с тобой, что ли?* или вводно-модальные слова: *Может, поест?*

Действие здесь всегда планируемое и контролируемое, даже если выражено неактивными предикатами: *Забывать его? Ненавидеть? Или продолжать любить?* Глаголы физиологических реакций и неловких, ошибочных действий человека осмысляются как намеренно производимые: *Может, покашлять, чтобы меня заметили?*; *Уронить платочек, чтобы он поднял, или это будет неестественно?*; *Может, «потерять» это кольцо?*

В качестве эквивалентов в болгарском языке используется *да*-конструкция:

Быть или не быть? – Да бъдеш или да не бъдеш?

Забывать его? Ненавидеть? Или продолжать любить? – Да го

забравя? Да го мразя? Или да продължа да го обичам?

Може, покашлять, чтобы меня заметили? – Да се покашлям ли, за да ме забележат?

Уронить платочек, чтобы он поднял, или это будет неестественно? – Да си изпусна ли кърпичката, за да я вдигне той, или това ще изглежда неестествено?

Оформление этого вопроса частицами *не... ли* (*Не поехать ли и мне с тобой?*) устраняет рефлексивность и представляет идею, внезапно пришедшую в голову (см. модель выше). Это хорошо показывают и болгарские эквиваленты, которые содержат активный фазисный глагол быстрого начала действия *взема*: *Да взема и аз да дойда с тебе?*

Сначала – отдыхать.

Предложения «целесообразности» строятся как сообщения о наиболее уместном и своевременном действии. Действие здесь также всегда представлено как контролируемое.

На первый взгляд, это антиподы рефлексивных сообщений по иллокутивному предназначению, но в речи часто они оказываются функциональными синонимами, отличаясь лишь фактором «рефлексивности»: в предложениях целесообразности решение уже принято. В устной речи предложения целесообразности и рефлексивные предложения не всегда различимы, если произносятся с неопределенной по утвердительности/вопросительности интонацией: *Пойти поспать.../ Пойти поспать?* Такое сближение возможно только при единичной предикации, ср. четкую спланированность действий в цепочке: – *Какие у тебя планы? – Сначала – мыться, потом – спать, потом – разбирать чемоданы.*

Здесь, помимо да-конструкции, в болгарском языке можно ожидать цепочек с отглагольными именами: *Първо – почивка, после – спането....*

У предложений целесообразности есть антонимические варианты – инфинитивные предложения, подчеркивающие нецелесообразность какого-л. действия. Они включают в структуру обязательную частицу *же*: *Не + Inf. + же... Не спорить же с ним!; Не ночевать же здесь!; Не драться же мне с ним!*

Молчать!

Инфинитив, как известно, может взять на себя функции

императивной формы. **Волеизъявление** говорящего, обращенное к собеседнику, в инфинитивных предложениях, по сравнению с императивными, выражается более резко и категорично как акт приказа, не предполагающего возможности невыполнения: *Замолчать! Слушать команду!* Категорический характер несут и такие разновидности инфинитивного волеизъявления, как призывы-лозунги: *Добиться экономии средств!*; *Вырастить хороший урожай!* и «инструктивный» императив: *Вскрывать в темноте;* *Перед употреблением взбалтывать;* *Построить график температур воды.*

Понятно, что наиболее часто в этой модели употребляются глаголы контролируемых действий. Иные предикаты тоже возможны со своеобразными семантическими последствиями.

Так, при включении предикатов ментальных и эмоциональных состояний, не поддающихся контролю, инфинитив выражает попытку субъекта речи переключиться, заставить себя перейти из имеющегося «плохого» состояния в «хорошее», «привычное»: □*Девуц этих я, конечно, знаю. Ничего в них особенного, пустынькие девушки*□. *Забывать про них* (Ю. Трифонов); *Не нервничать!*; *Полюбить людей!*; *Не раздражаться на окружающих!* Этим прагматическим результатом – осуществляемым в момент произнесения актом «самоубеждения» – данные инфинитивы отличаются от «мечтательных» предложений типа *Поспать бы!* (см. ниже), совершенно не предполагающих какие-л. дальнейшие практические действия говорящего по осуществлению своего желания.

Особых комментариев требует отрицательная форма инфинитивного предложения со значением волеизъявления. Она оказывается двусмысленной, т.к. может быть использована не только превентивно или как требование выполнения потенциального действия (*Вперед, бойцы, и не отступать!*; *Когда войдем, не шуметь!*; *Завтра не проспать!* ('Принять все меры, чтобы не проспать'), но и как попытка изменить уже наступившее «неправильное» положение дел: *Не отступать, вперед, вперед!*; *Не паниковать!*; *Не суетиться!*

Предикаты, которые могут обозначать как контролируемое, так и неконтролируемое положение дел, в отрицательном инфинитивном предложении будут различаться соотносительностью с реальным или потенциальным событием: *Не спать!* / *Не засыпать!* (при обращении к засыпающему!) и *Завтра днем не спать!* (потенциальное действие). В первом случае выражается предостережение для неконтролируемого процесса, во втором – требование для контролируемого.

В болгарском языке эквивалентами императивного инфинитива являются все средства выражения побуждения, прежде всего:

а) да-конструкция с личной или безличной формой глагола: *Ссадить его на берег!* (Э.Казакевич) – *Да го свалим на брега!*; *Спалить этот дом!* – *Да се изгори тази къща!*,

б) форма повелительного наклонения: *Молчать!* – *Мълчи!* / *Мълчете!*,

в) для перевода отрицательных императивных инфинитивов обычно выбираются команды и запреты, не содержащие финитных форм глагола, см. далее примеры А. Николовой (2004: 53): *Ничего не пить сегодня!* – *Днес никакво пиене!*; *Не ссориться!* – *Без караници*; *Замолчать!* *Исполнять, что сказано!* (А. Бек). – *Без приказки!* *Да се изпълни, както е казано.*

Мне только подписать

В этих «просительных» предложениях выражается желание агенса совершить действие, причем действие это и целенаправленное, и вынужденное: *Вы зачем?* – *Мне поговорить*; *Вам что?* – *Мне только подписать*. Частица *бы* усиливает значение желательности, просительности, но не изменяет правил формирования модели: *Мне бы поговорить*; *Мне бы сына увидеть*.

Форма возможна и в отношении 3-го лица: *А это еще кто?* – *Да ему только подписать*. Частица *бы* и при 3-м лице не исключается (собственно, отражая переданную речь агенса) и подчеркивает сочувствие просителю: *Ей бы только сына одним глазком увидеть – и она уйдет*.

Перевод на болгарский язык осуществляется, как правило, да-конструкцией с ограничительным наречием *само, поне*:

Вам что? – *Мне только подписать*. – *Какво искате?* – *Само да подпиша*;

Мне бы сына увидеть. – *Само да видя сына си*.

См. также и варианты с целевым *за да* и с глаголом желания:

Вы зачем? – *Мне поговорить*. – *За какво сте дошли?* – *За да поговорим*. / *Да поговорим*.

Ей бы только сына одним глазком увидеть – и она уйдет. – *Тя иска само с едно око да зърне сына си – и ще си отиде*.

Поспать бы!; Не забыть бы!

Неотрицательные инфинитивные предложения с частицей *бы* выражают **желательность** для говорящего какого-н. действия, перехода в

какое-н. состояние, приобретения какого-н. качества: *Поспать бы!*; *Прийти бы домой пораньше!*; *Поработать бы!*; *Улизнуть бы!*; *Влюбиться бы!*; *Остаться бы с ним наедине!*; *Быть бы известной!*; *Быть бы принцессой!*; *Иметь бы много денег!*

Отрицательные формы допускают самые разнообразные группы предикатов агентивного типа. При контролируемых предикатах выражается совет другому лицу не совершать указываемое действие: *Не приходите бы тебе!*; *Не читать бы тебе при таком свете!* ('Лучше бы не приходите, не читать') или сожаление по поводу совершенного действия: *Не приходите бы мне / тебе!*; *Не говорить бы мне / тебе этого* ('Жаль, что я / ты пришел, сказал'), а при неконтролируемых предикатах – только последнее из значений: *Эх, не ронять бы мне тогда эту вазу!*; *Не знать бы мне тогда этого!*

Как и соответствующие императивные формы (*Не урони!*; *Не забудь!*), инфинитивы с отрицанием допускают глаголы СВ группы «происшествий» с личным субъектом, выражая предостережение, опасение: *Не уронить бы!*; *Не забыть бы!*; *Не ошибиться бы!*; *Не промахнуться бы!*; *Не поскользнуться бы!*; *Не чихнуть бы!* Подобные предостережения могут быть иногда обращены и к другим участникам ситуации, но, выбирая эту форму, говорящий принимает на себя ответственность за попытку контроля над ситуацией: *Не забыть бы!* («нам, и мне в том числе») или, по крайней мере, выражает свое беспокойство и причастность: *Не уронить бы!* Этой автороцентричностью (разворачиванием ситуации «на себя») инфинитивные предложения «предостережения» отличаются от подобных императивных типа *Не поскользлись!*; *Не урони!*

Инфинитивное предложение с *только бы не, лишь бы не...* предпочитает глаголы-происшествия: *Только бы не споткнуться!*; *Только бы не покраснеть!*; *Только бы не удариться!*; *Только бы не задеть его!*; *Только бы не опростоволоситься!*

Семантической разновидностью предложений желания являются инфинитивные предложения «заветной мечты»: ***Видеть ее, говорить с ней!*** Они строятся без частицы *бы* и обычно имеют цепочечное построение: *Видеть ее, слышать, говорить с ней, быть рядом с ней.* Обозначаемое предикатом действие или состояние представлено как объект интенсивного желания, стремления субъекта речи, в том числе чисто физиологической природы: *Пить! пить!* Усиление этого значения достигается употреблением частиц *только бы, лишь бы.*

Отрицательные формы выражают противоположные чувства: *Не видеть, не слышать, не знать о ней!*

Ограничений по признаку контролируемости здесь нет, выбор предикатов диктуется тематически: если объект «мечты» – человек, то предикаты – прежде всего перцептивные (*видеть, слышать, касаться, смотреть, находиться рядом*), а в отрицательных формах – и ментальные (чаще всего неконтролируемых проявлений). Если же объект мечты, например, – определенный образ жизни, то выбираются контролируемые действия, возможно и в ряду неконтролируемых, для отражения разных сторон той «обстановки», которую воображает себе говорящий: *Работать, помогать людям, любить и быть любимым...*

По наблюдениям А. Николовой над большим корпусом текстов (2004: 56), да-конструкция при переводе инфинитивов «желания» используется прежде всего по отношению к 1 л. (ед. и мн. ч.), в ином случае вводится глагол со значением желательности: *Отдохнуть бы Григорию, отоспаться!* (М. Шолохов). – *Как му се иска на Григорий да си почине, да се отспи!*; *Ему бы провалиться сейчас сквозь землю – вот был бы выход из положения* (Ю. Герман) – *Искаше му се в тоя момент да потъне в земята – това щеше да бъде изход от положението.*

При отрицательных формах при переводе включаются болгарские «апхренсивные» маркеры *да не, да не би да*: *Не пропустит бы!* – *Само да не го изпусна!*; *Не опозориться бы!* – *Да не се изложим!*

Рассмотренные предложения нужно отличать от инфинитивных конструкций с негативно-характеризующим значением: *Вам бы только болтать*; *Вам только бы сплетничать*; *Ему бы только музыку слушать* – из уст говорящего реплика звучит как осуждение характерных занятий адресата. Ср. и их перевод на болгарский язык:

Вам бы только болтать! – *Дай ви само да дрънкате!*

Вам только бы сплетничать! – *Дай ви само да клюкарствате!*

Ему бы только музыку слушать. – *Дай му само да слуша музика!*

В исследованиях русского инфинитива выделяются и другие модели инфинитивных предложений, см. напр. у М. А. Шелякина (2006: 56- 62). Многие из них являются фразеологизированными моделями, эхомоделями: *Кому как не ему об этом знать!*; *Знаю, как же мне не знать!*; *Пойду, почему бы не пойти?*

4.2. Инфинитивные модификации сказуемого

Теперь обратимся к двум конструкциям (в литературе обычно не различаемым), которые трактуются в современной русистике как

экспрессивно-фазисная модификация двусоставных предложений со спрягаемой формой глагола (Золотова 1998: 140).

А она – сразу плакать!

Инфинитивная модификация сказуемого используется для выражения значения **внезапного, интенсивного начала действия** (Булыгина 1982: 76-77), при этом начавшееся действие предстает как продолжительное или многократно повторяющееся: *И царица – хохотать, И плечами пожимать, И подмигивать глазами, И прищелкивать перстами, И вертеться подбочась, Гордо в зеркальце глядясь* (А. С. Пушкин). Впрочем, семантика длительности может прагматически эксплуатироваться для характеристики даже однократного действия агенса, представляя единичное событие как многократное: *Я ему пытался объяснить, а он сразу в милицию звонить / за ружье хвататься* (гиперболизированная множественность⁸⁰).

Понятно, что семантика конструкции («бурное начало», длительность) ограничивает круг предикатов, способных подвергаться этой трансформации. Главным требованием для включения того или иного предиката в эту инфинитивную конструкцию является его способность обозначать деятельность, интенсивность которой имеет внешнее выражение. Поэтому агентивные предикаты, не соотносимые с «бурными» действиями, здесь вряд ли могут быть употреблены: *И она давай (?) чертить / (?) гладить / *наблюдать / *ждать мужа домой / *слушать музыку*. Статичные предикаты, предикаты позиционирования, а также «события» здесь, естественно, тоже невозможны (*А он – *преподавать / *лежать / *приходить*).

Для неконтролируемых действий значение бурного и внезапного начала не может быть выражено этой конструкцией, для этого имеются другие средства: глаголы с фазисной семантикой, частицы «внезапной интенсивности»: *А она после этих таблеток как начала толстеть!; А снег как повалил!* (Ср. **А она – толстеть. *Снег – валить*). Однако

⁸⁰ М. А. Шелякин определяет типовое значение этой модификации следующим образом: «субъект приступает к интенсивному осуществлению разового (выделено мною – Е. И.) действия» (2006: 48). Его же примеры противоречат этому: *И новые друзья ну обниматься, Ну целоваться* (И. Крылов), но несомненно, что и «разовые» действия, наряду с многократными (как в примере из Крылова) и процессными (*А она – плакать*) могут быть представлены этой моделью, при этом их «разовость» переосмысливается как многократность: *Ка-а-к! Ты подкупать меня!* (М. Салтыков-Щедрин).

некоторые «бурные» неконтролируемые человеческие реакции могут быть переданы данной конструкцией: *Ну что же ты! Я тебе это по-хорошему сказал, а ты сразу плакать; Она увидела это и давай рыдать; Один пацаненок говорит другому: "У меня мать с отцом, как спать лягут, сразу храпеть"* (Э. Асар).

В современном разговорном языке рассматриваемая модель чаще всего встречается в противопоставительных контекстах, выражая неожиданность поведения агенса для субъекта речи, контраст с ожидаемой от него реакцией, поэтому конструкция обычно вводится союзом *а*: *Я ему кричу, а он сразу бежать; Я ему пытался объяснить, а он сразу драться*. Субъект речи часто является участником ситуации и всегда – ее интерпретатором, т.к. конструкция – ретроспективна, она сообщает об уже осуществившемся событии, даже если представляет его в настоящем времени (см. следующий пример). Субъект ответного «интенсивного» действия обычно обозначен 3-м л., но в актуально протекающем действии возможно и 2-е л.: *Да подожди! Я тебе пытаюсь объяснить, а ты сразу драться / бежать / кричать*. Разговорные частицы «внезапной начинательности» *давай* и (редко) *ну* употребляются только в неактуальном времени и только по отношению к 3 л.: *Я ему объясняю, а он давай драться!*. Наречия *сразу, вдруг* – частый элемент конструкции.

На болгарский язык это значение бурного начала передается лексическими средствами – с введением фазисных начинательных глаголов со значением быстрого начала действия : *Я ему кричу, а он сразу бежать*. – *Аз му викам, а той веднага се втурна да бяга*.

Перевод с участием обычных фазовых глаголов (как в примерах ниже) не передает ни интенсивности действия, ни экспрессивности русской модели:

Она увидела это и давай рыдать. – *Тя видя това и започна да плаче*.

Я ему пытался объяснить, а он сразу в милицию звонить. – *Аз се опитвах да му обясня, а той веднага почна да звъни на милицията*.

Так ты драться!

Структурно (и во многом – семантически) совпадает с рассмотренной выше конструкцией оценочно-экспрессивная

трансформация спрягаемого глагола в предложениях **неодобрительно-оценочной реакции** на действия другого лица: *Так ты драться!*; *Ах, так ты кусаться!* С предложениями типа *А он сразу бежать* их сближает реальность действия и значение неожиданности поступков характеризуемого лица для говорящего (эта семантика активно поддерживается лексически: *так*; *ах так*). Что касается интенсивности и повторяемости действия, то, в отличие от предыдущей конструкции, они не обязательны в данной ситуации. Наоборот, чаще всего такая реплика появляется как ответ на единичное действие осуждаемого субъекта, ср. например возможную реакцию на однократный поступок: *Это он-то – и мне замечания делать, вот еще!* Таким образом многократность создается самой формой как гиперболизация обвинительного смысла. Недаром чаще всего в нее включаются глаголы «поведения», которые обобщают единичный поступок субъекта как тип поведения: *Леся Дмитриевна, как стало ясно, пришла повиниться и признать, какая она плохая... и как ей важно, чтобы именно я ее понял. – А-а. Так ты каяться? – я вроде как засмеялся* (В. Маканин); *Биби она в самом деле, должно быть рассказала, потому что та была день или два очень суха с Виктором. Злоба в душе его забушевала. Поймав снова Иродиаду в коридоре, именно после описанного нами чтения, он остановил ее. – А, так ты ябедничать! – произнес он и так распорядился, что Иродиада, для спасения себя, сначала толкалась, а потом укусила ему плечо. – Ты еще кусаться! – проговорил Виктор и схватил ее за косу* (А. Писемский). Неактивные глаголы в этой форме невозможны.

Важным смысловым отличием от предыдущей инфинитивной конструкции является непременно осуждение и неприятие действий другого участника, недопустимость их с точки зрения субъекта речи. В этих предложениях всегда есть конфликт и его оценка. Именно эта специфика лежит в основе того факта, что, по наблюдению Г. А. Золотовой (1998: 140), конструкции типа *А он сразу бежать* принадлежат репродуктивному типу повествования, а рассматриваемые *Так ты драться!* представляют реактивный регистр речи.

Болгарские эквиваленты данных предложений включают глагол намерения *искал*:

- *Ах, так ты кусаться!* – *А, искаш да ме ухапеш!*
- *А, так ты ябедничать!* – *Искаш да ме натопиш!*

Еще раз подчеркнем особое положение конструкций *А он сразу бежать* и *Так ты драться!* в ряду других инфинитивных. В то время как независимые инфинитивные предложения (*Стоять!*; *Мне уйти?*; *Мне завтра ехать*) имеют ирреальное значение, здесь речь идет о действии

реальном. Иными являются и синтаксические характеристики: субъект действия выражен именительным падежом (занимает позицию подлежащего), в то время как в других инфинитивных предложениях субъект действия выражен (если выражен) дательным падежом.

Как показывают примеры, специфика русских инфинитивных предложений, во многих из которых соединены значения внутренней и внешней или «всеобщей» ('суждено') мотивированности действия (Гришина 1997: 9), не может быть передана на болгарский язык в том же цельном виде, как в русских независимых инфинитивах. Эти компоненты значения либо предстают в переводе отдельно, либо один из них остается не выражен (Николова 2004: 59). Семантической синкретичности русского независимого инфинитива способствует и невыраженность лица, в то время как в болгарском языке отнесенность действия к какому-л. лицу становится ясной обычно уже из самой грамматической формы.

В качестве заключения заметим следующее.

В области зависимых клауз имеются наиболее отчетливые зоны функциональных соответствий между *да*-конструкцией и *чтобы*-предложениями, между *да*-конструкцией и инфинитивом (в том числе в составном сказуемом, которое подробно здесь не рассматривалось). В области независимых употреблений отмечается значительная зона пересечения *да*-конструкции с инфинитивом, но каждое из явлений имеет и ряд непересекающихся функций, как, например, *да*-конструкция с императивно-оптативными значениями, которой соответствует императивно-оптативный «набор» в русском.

Сопоставление показывает, что русские эквиваленты *да*-конструкции, как правило, тоже выражают значение ирреальности (в самом широком понимании), хотя и без той общности синтаксического поведения, которое присуще *да*-форме во всех ее проявлениях.

Многообразие синтаксических функций *да*-конструкции и разнообразие выражаемых значений заставляют сдержанно относиться к идее о наличии в болгарском языке грамматически выраженного конъюнктива / субъюнктива. Тем не менее многие употребления *да*-конструкции, особенно в зависимых клаузах, являются носителями той семантики и синтактики, которую имеет грамматически маркированный субъюнктив других языков.

Представленные в данной работе межъязыковые параллели, будучи сопоставлены с данными других языков (см. настоящий сборник), позволят, надеемся, продвинуться в решении вопроса о том, что такое балкано-славянская *да*-конструкция.

ЛИТЕРАТУРА:

- Белошапкива В.А. Синтаксис // Современный русский язык. Учеб. для филол. спец. ун-тов / Под ред. В.А.Белошапкивой. – 2-е изд., испр. и доп. М.: Высшая школа, 1989.
- Бирюлин Л.А., Храковский В.С. Повелительные предложения: Проблемы теории // Типология императивных конструкций / Отв. ред. В.С. Храковский. СПб., 1992.
- Бояджиев Т., Куцаров И., Пенчев Й. Съвременен български език (фонетика, лексикология, морфология, синтаксис). С., 1998.
- Булыгина Т.В. К построению типологии предикатов в русском языке // Семантические типы предикатов. М., 1982.
- Валгина Н.С. и др. Современный русский язык: Синтаксис: Учебник. М.: Высшая школа, 1987.
- Викторова К. Функционален развой на *да*-конструкцията в съвременния български език // Аргументна структура. Проблеми на простото и сложното изречение / Съст. С. Коева. С., 2005.
- Викторова К. *Да* като компонент в сложни глаголни форми // Езиковедски изследвания в чест на 75-годишнината от рождението на Й. Пенчев. С., 2006.
- Генадиева-Мутафчиева З. Модалната частица *да* в съвременния български език // Български език. 1976. № 4.
- Герджиков Г. Преизказването на глаголното действие в българския език. С., 1984.
- Градинарова А.А. Фрагменты болгарско-русского сопоставительного синтаксиса: Учебное пособие. Sofia: Eurasia Academic Publishers, 2010.
- Грамматика на съвременния български книжовен език. Т. 3: Синтаксис. С., 1983.
- Гришина Н.И. Дативные предложения как синтаксический способ представления провиденциальной составляющей русской языковой картины мира // Теория и практика русистики в мировом контексте: Симпозиум «Теоретическая лингвистика и преподавание русского языка как иностранного». М., 1997.
- Гусев В.Ю. Целевые конструкции при глаголах движения: актанты или сирконстанты? // International symposium on typology of the argument structure and grammatical relations in languages spoken in Europe and North and Central Asia. Kazan State University, May 11-14, 2004.

Добрушина Н.Р. Грамматические формы и конструкции со значением опасения и предостережения // Вопросы языкознания. 2006. № 2.

Добрушина Н.Р. Сослагательное наклонение в относительных придаточных с союзом *который* // Вестник Московского университета. Серия 9: Филология. 2011. № 6.

Добрушина Н.Р. Сентенциальные дополнения с союзом *чтобы* // Компьютерная лингвистика и интеллектуальные технологии: По материалам ежегодной Международной конференции «Диалог» (Беласово, 30 мая–3 июня 2012 г.). В 2 томах. Москва: Российский государственный гуманитарный университет, 2012.

Золотова Г.А., Онипенко Н.К., Сидорова М.Ю. Коммуникативная грамматика русского языка / Под ред. Г.А.Золотовой. М., 1998.

Иванова Е.Ю. Сопоставительная болгарско-русская грамматика. Т.2: Синтаксис / Под научной редакцией проф. Стефаны Димитровой. София, 2009.

Коева С. Типология на подчинените изречения // Съвременни лингвистични теории: Помагало по синтаксис. Пловдив, 2001.

Кущаров И. Теоретична граматика на българския език: Морфология. Пловдив: Ун-ско изд-во „Паисий Хилендарски“, 2007.

Ласкова Л. Имперфект и плусквамперфект в подчинени *да*-изречения след глаголи за възприятие // Български език. 2009 (Приложение).

Лекант П.А. Современный русский язык. Синтаксис: учебное пособие для студентов высших учебных заведений. М.: Академия, 2010.

Маслов Ю.С. Грамматика болгарского языка. М., 1981.

Мельчук И.А. Курс общей морфологии. Том II. Часть вторая: Морфологические значения. Москва-Вена, 1998.

Молошная Т.Н. Синтаксические способы выражения косвенных наклонений в современных славянских языках // Этюды по типологии грамматических категорий в славянских и балканских языках. М.: Индрик, 1995.

Николова А. О передаче русских вопросительных предложений с инфинитивом на болгарский язык // Болгарская русистика. 1980. № 1.

Николова А. Български еквиваленти на руските инфинитивни конструкции, означаващи невъзможност // Съпоставително езикознание. 1983. №6.

Николова А. О сопоставительном описании систем простых предложений в русском и болгарском языках // Аспекты контрастивного описания русского и болгарского языков. 2004. Вып.1.

Николова Р. За състава на *да*-изреченията в български // Едно поколение български езиковеди. С., 2000.

Ницолова Р. Значение и граматични особености на сложните изречения с предикати за знание в българския език // Съвременни лингвистични теории: Помагало по синтаксис. Пловдив, 2001.

Ницолова Р. Българска граматика. Морфология. С., 2008.

Плунгян В.А. Общая морфология. Введение в проблематику. М. 2000.

Попов К. По въпроса за «българския конюнктив» // Помагало по българска морфология. Глагол. С., 1976.

РКГ – Русская корпусная грамматика (<http://rusgram.ru/main>)

Русская грамматика. Т. 2: Синтаксис. М., 1980.

Симов К., Колковска С. Интерпретация на *да*-конструкциите в опорната фразова граматика // Славистиката в началото на XXI век – традиции и очаквания. С., 2004.

Скобликова Е.С. Современный русский язык. Синтаксис простого предложения (теоретический курс): Учебное пособие. 3-е изд. М., 2006.

Тестелец Я.Г. Введение в общий синтаксис. М., 2001.

Тишева Й. Модели за интерпретация на сложното изречение в българския език. С., 2000.

Тишева Й. Подчинително свързване в сложното изречение. Комплементизаторите в българския език // Съвременни лингвистични теории: Помагало по синтаксис. Пловдив, 2001.

Тополинска З. Вовед // Перифрастични конструкции со "ESSE" и "HABERE" во словенските и во балканските јазици / Уредник: акад. Зузана Тополинска. Скопје: Македонска академија на науките и уметностите, 2011.

ТФГ – Теория функциональной грамматики: Темпоральность. Модальность. Л., 1990.

Чакърова К. Императивът в съвременния български език. Пловдив, 2009.

Шелякин М.А. Русский инфинитив (морфология и функции). М., 2006.

Dobrushina N.R. Subjunctive complement clauses in Russian // Russian linguistics, 2012. Т. 36. № 2.

Summary:

The paper details the functions of the *DA*-construction in modern Bulgarian, dwelling on its Russian equivalents. The functions of the *DA*-construction are confronted with those of its most frequent Russian counterparts, the infinitives and the dependent *ЧТОБЫ*-clauses.

Елка Јачева-Улчар

Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје

elka_jacevaulcar@yahoo.com

ДА-КОНСТРУКЦИИТЕ ВО ЦРКОВНОСЛОВЕНСКИТЕ РАКОПИСИ ОД МАКЕДОНСКА РЕДАКЦИЈА

0. Како што е познато во нашиот стар јазик постоела инфинитивна глаголска форма, која во текот на развојот на јазикот ја изгубила својата форма и била заменета со *да*-конструкција. Лингвистите што се занимаваат со прашања кои се однесуваат на јазиците на Балканскиот јазичен сојуз, повеќе се склони да прифатат дека не се работи за замена на инфинитивот со *да*-конструкција, ами за надвалдување или потиснување на инфинитивот од страна на *да*-конструкцијата (Асенова, 143), ако се има предвид дека писмените потврди што ги наоѓаме во најстарите глаголски споменици упатуваат на тоа дека инфинитивот и *да*-конструкциите уште во најстариот писмен словенски јазик (старословенскиот) егзистирале паралелно, при што не се забележува некоја јасна граница во сферата на употреба на инфинитивот, од една страна, и на *да*-конструкцијата од друга. Како илустрација на претходно кажаното ги наведуваме примерите од кои се гледа како во еден ист стих од Евангелието, нотирани во глаголските ракописи настанати, речиси, во исто време егзистираат и двете форми. Сп: **семоу *зѡдѣша* *да* понесетъ** крѣсть его Мт 27, 32 Ас (τοῦτον ἠγγάρευσαν ἵνα ἄρῃ τὸν σταυρὸν αὐτοῦ.) : **семоу *зѡдѣша* *понесити*** крѣсть его Зоґр, Мар; **емоу же азъ нѣсмь достоинъ. *да* *отрѣшж*** ремень сапоґоу его J 1, 27 Зоґр Мар: **отрѣшити** Ас (οὐ οὐκ εἰμι [ἐγὼ] ἄξιος ἵνα λύσω αὐτοῦ τὸν ἱμάντα τοῦ ὑποδήματος.) Како што може да се види од примерите, во грчките паралели ни во првиот, ни во вториот случај не е нотирани инфинитив, ами само *ἵνα* -конструкција која соодветствува на нашата *да*-конструкција.

Со прашањето за инфинитивот, со неговиот статус и ерозија во балканските јазици поподробно се занимавале низа балканисти (Џозеф, 1983, Асенова 1989 и др.), а во нашата средина Г. Георгиевски (Георгиевски, 1990; Георгиевски 2009).

Во продолжение, нашето внимание го фокусираме врз примерите, кои ги среќаваме во македонските средновековни споменици, во кои

партиципира двофонемската лексема *да*, во функција на партикула, која, често, се јавува и во улога на сврзник.

1. Да-конструкциите во македонските средновековни ракописи од формален аспект ги класифициравме во три групи според тоа какви глаголски форми следуваат по партикулата *да*, и тоа:

а) *да* + инфинитив (поретко);

б) *да* + презент; и

в) *да* + потенцијал.

1. а Блаже Конески во *Историјата на македонскиот јазик* упатува на еден ист пример во Македонското евангелие, кој го среќаваме во две варијанти: *яко да оубити н* од една страна, *яко оубити н*, од друга.

Првиот пример Б. Конески го толкува како контракција меѓу инфинитивот и конструкција со *да*, при што инфинитивот овде е употребен во финална функција. Овој тип примери, како и оние во кои инфинитивот идеал во служба на објект зад глаголи како „сака, заповеда, моли“ (Конески 1986, 177) (в.т. 1 б), го дале првичниот поттик за истиснување на инфинитивните форми и нивна замена со да-конструкциите и во сите други позиции во кои се јавува инфинитивот. До истиов заклучок, доаѓа и Г. Георгиевски кој во овој контекст вели: „Фактите од црковнословенскиот материјал покажуваат дека инфинитивот во својата долга еволуција во писмениот јазик бавно, но сигурно, уште во најстарите текстови почнал да се заменува со да-конструкција пред сè во финалните и објектните значења, додека во другите семантички сфери, како што е на пример употребата на инфинитивот во сложениот предикат, нема замена на инфинитивот со да-конструкцијата.“ (Г. Георгиевски, 107). Од анализата на употребата на инфинитивот во балканските јазици инфинитивот најдолго се чува по глаголи со значење *може* (Асенова, 198), како и во перифрастични конструкции со глаголи како *нмамъ*, *начънж* и др.

И Конески и Илчев се еднодушни во приказот на механизмот како дошло до губењето на формата на инфинитивот: најпрво крајното *-и* од наставката како неакцентирано се скратувало во редуциран вокал од преден ред, кој наоѓајќи се во финална слаба позиција се губел, по што отпаѓало и *-т-*, со што практично дошло до елиминирање на инфинитивната наставка *-ти*, и сведување на инфинитивот на својата основа (Конески 1986, 177; Илчев, СТБ, 309), која, често, во негираните инфинитивни форми се сфаќала како императив (сп.: *немој викај*) (Б. Конески 1986, 178). „Се разбира, ова скратување на инфинитивот ја засеѓало неговата изразност и самото по себе сведочи дека инфинитивната форма и не била толку нужна во конструкции што со други белези го

обезбедувале разбирањето.“ (Б. Конески 1986, 178). Од ова произлегува дека инфинитивната форма својата изразност ја обезбедил со помош на партикулата *да*. Сепак, горенаведениот пример *нако да оубити н* во кој инфинитивот ја чува својата целосна форма (нема загуба на наставката -ти), не укажува на негова неизразност поради што би требало да се употреби партикулата *да* пред инфинитивната форма. Според нас, ваквиот пример укажува дека формата *да + инфинитив* претставува преодна фаза кон формата *да + инфинитивна основа*, при што партикулата *да* послужила да ја потенцира модалноста на изразот, кој целосната инфинитивна форма, како што беше наведено претходно инфинитивот не ја поседува сам по себе.

1.б. Во црковнословенските текстови од македонска провениенција најголемиот број примери во кои се јавува партикулата *да* се однесува на конструкцијата *да+ презентска форма од глаголот*⁸¹. Како што може да се види од нив, конструкцијата *да + презент* претставува преводен еквивалент на грчките: *ινα* -конструкции, *ὅπως* -конструкции, како и на грчкиот инфинитив.

1. б. 1. Следниве примери претставуваат преводни еквиваленти на грч. конструкции *ινα + презент*: *н прѣднтекъ възлѣзе на ѿгоднѹнж да н видѣтъ* Л 19, 4 Рад Јов Добрј Крат Макед Мар Зоґр (καὶ προδραμὼν εἰς τὸ ἔμπροσθεν ἀνέβη ἐπὶ συκομορέαν *ινα* ἴδῃ αὐτὸν); *нюда... нде кь архереомь. да нако да н прѣдасть нмь* Мр 14,10 Добром Рад Добрј Крат Мар Зоґр Асем (τοῦδαςἀπῆλθεν πρὸς τοὺς ἀρχιερεῖς *ινα* αὐτὸν παραδοῖ αὐτοῖς.); *н ндн въ нудеж. да н оуґеннцн твон видѣтъ дѣла твоѣ ѣже творншн* Ј 7,3 Добром Рад Добрј Крат Мар Зоґр Асем (καὶ ὑπαγε εἰς τὴν Τουδαίαν, *ινα* καὶ οἱ μαθηταὶ σου θεωρήσουσιν σοῦ τὰ ἔργα ἃ ποιεῖς).

1.б.2 Примерите како: *тебѣ же самон душж проудет оржжѣ да отъкрыеть сѧ отъ много срьдць помышленѣ* Л 2, 35 Зоґр (-καὶ σοῦ [δὲ] αὐτῆς τὴν ψυχὴν διελεύσεται ῥομφαία - *ὅπως* ἂν ἀποκαλυφῶσιν ἐκ πολλῶν καρδιῶν διαλογισμοί.); *господь посла мж нсоусь нвлен тн сж на пжтн по нем грждѣаше. нако да прозрншн н нсплѣнншж сж доуха свѧта* Дел 9,17 Охр (ὁ κύριος ἀπέσταλκέν με , Τησοῦς ὁ ὀφθεῖς σοι ἐν τῇ ὀδῶ ἧ ἤρχου,

⁸¹ Примерите што ги користиме овде се преземени од трудот на Г. Георгиевски, *Инфинитивот и неговите еквиваленти во македонските текстови од XII до XIV век.*

ὄπως ἀναβλέψῃς καὶ πλησθῆς πνεύματος ἁγίου.); (Οχρ Слепч Струм Вран) се преводни еквиваленти на грч. конструкција **ὄπως** + презент.

1.б.3. Во примерите што следуваат, пак, конструкцијата да + презент претставуваат преводен еквивалент на грчкиот инфинитив: **ἢ посла вѣсть прѣдъ лицемъ свонмъ. да шетьше вьнндѣть въ весь самарннѣскъ. да (нако да Макед) оуготоваѣть емоу** Л 9, 52 Добром Рад Добрј Крат Макед Мар Зоґр (καὶ ἀπέστειλεν ἀγγέλους πρὸ προσώπου αὐτοῦ. καὶ πορευθέντες εἰσῆλθον εἰς κώμην Σαμαριτῶν ὡς **έτοιμάσαι** αὐτῷ.); **ἢ дадаѣть знаменнѣ ἢ юудеса. да прѣльстаѣть. аце възможьно естъ нзбраныѣ** Мр 13, 22 Добром Рад Крат Мар Зоґр (καὶ δώσουσιν σημεῖα καὶ τέρατα **πρὸς τὸ ἀποπλανᾶν**, εἰ δυνατόν, τοὺς ἐκλεκτοὺς.); **се нзыде сѣен да сѣеть** Мт 13,3 Рад Мар Зоґр; (сѣати Добрј Макед) (**έξῆλθεν** ὁ σπείρων **τοῦ σπείρειν.**)

Во рамките на оваа да-конструкција, од семантичка гледна точка посебно се издвојуваат оние примери во кои таа доаѓа по глаголи кои изразуваат:

- наредба (сп.: **рцнта братни моен. да ндѣть въ галнлеж** Мт 28, 10 Рад Јов Добрј Крат Макед)(**ἀπαγγείλατε** τοῖς ἀδελφοῖς μου **ἵνα ἀπέλθωσιν** εἰς τὴν Γαλιλαίαν, κάκεῖ με ὄψονται.);

- желба (**χοуцѣ да ми даси седьга.на блюдѣ главѣ ноана крѣстнтелѣ** Мр 6,25 Добром Добрј Крат Мар Зоґр) (**Θέλω ἵνα** ἐξαυτῆς **δῶς** μοι ἐπὶ πίνακι τὴν κεφαλὴν Ἰωάννου τοῦ βαπτιστοῦ.),

- дозвола (н не данаше да нѣкто мнмонесеѣ съсѣды скозѣ црѣквѣ Мр 11, 16 Рад Добром (не оставлѣаше да мнмонесет Макед, мнмонестн Добрј Мар Зоґр Крат) (καὶ οὐκ ἤφιεν **ἵνα** τις **διενέγκη** σκεῦος διὰ τοῦ ἱεροῦ.),

- принуда (семоу задѣшѣ да понесет крѣст его Мт 27,32 Јов Крат Асем (понестн Рад Добрј Макед Мар Зоґр) (.....),

- молба (н **молѣхѣ н да не повелнѣ** нмъ въ безѣднѣ нти Л8, 31 Добром Јов Крат Макед Мар Зоґр Асем)(καὶ παρεκάλουν αὐτὸν **ἵνα μὴ ἐπιτάξῃ** αὐτοῖς εἰς τὴν ἄβυσσον ἀπελθεῖν.),

- потреба (нзынѣ вѣмъ ѣко вѣси вьѣ н **не трѣвоуеши да ктѣ тѣ** **въпрашаатѣ** Ј 16, 30 Мар Добром Рад Јов Добрј) (νῦν οἶδαμεν ὅτι οἶδας πάντα καὶ οὐ **χρείαν ἔχεις ἵνα** τις σε ἐρωτᾷ.); и

- договор (свѣщашъ же сѧ старѣншииъ жръцьскы да и лазара оубиждъ J 12, 10 Добр Добром Рад Јов Крат) (ἐβουλεύσαντο δὲ οἱ ἄρχιερεῖς ἵνα καὶ τὸν Λάζαρον ἀποκτείνουσιν).

Од наведените примери може да се заклучи дека партикулата *да* на формален план учествува во градењето на перифрастични конструкции за изразување заповедни и оптативни дејства (Вечерка, 79), иако понекогаш е тешко да се разлучи кога станува збор за изразување заповед, а кога за изразување желба. За да го илустрираме ова двојство во семантичкото толкување на овие перифрастични конструкции ќе ни послужи примерот (кој го користи и Вечерка) од молитвата „Оче наш...“ во кој се вели:... **ДА СВАТИТЪ Сѧ НМА ТВОЕ. ДА ПРИДЕТЪ ЦѢРСТВЕНЕ ТВОЕ. ДА БЖДЕТЪ ВОЛѢ ТВОѢ...** (Mt.6,9-10: **ἀγιασθήτω** τὸ ὄνομά σου, **ἐλθέτω** ἡ βασιλεία σου, **γενηθήτω** τὸ θέλημά σου, ...). Во грчкиот оригинал за словенските да-конструкции е употребен заповеден начин во аорист, па Илчев, зборувајќи за функцијата на партикулата *да* во старословенскиот јазик, веројатно, инспириран од грчките форми, во конкретниов пример смета дека *да* се приближува до императивното значење (Илчев, СТБ, 357). Во отсуство на интонација и жива реч, нам ни се чини дека во овие перифрастични глаголски конструкции, со императивно и оптативно значење, кои на планот на изразот се идентични, за да откриеме кое е конкретното значење ни е потребен еден поширок контекст, иако во односниов пример со поголема сигурност можеме да тврдиме дека во него лежи многу повеќе оптативно значење, отколку императивно. Убеденоста во нашата претпоставка доаѓа оттаму што во исказот *...да се свети името твое, да биде царството твое, да биде волјата твоја...* насетуваме еден имплицитен предикат, чија семантика би била „желба ми е..., сакам да... итн., ослободен од каква и да било императивност. При разлучувањето на тоа каква семантика се крие под да-конструкциите, би требало да се има предвид и дека „балканските јазици имаат специјални форми за заповеден начин само во второ лице еднина и множина. Да-конструкциите се користат за останатите лица со различна фреквентност и семантички нијанси. Во второ лице тие ги дуплираат суштинските заповедни форми, зашто за разлика од нив се емоционално маркирани.“ (Асенова, 183).

1. в) Употребата на оваа конструкција да+потенцијал е најчеста во житијата на Кирил и Методиј, иако се среќава и во подоцнежните црковнословенски ракопис од македонска редакција. Сп.: **и видѣвъше молнша и да би прѣшель от прѣдѣль нухъ** Мт 8,34 (καὶ ἰδόντες αὐτὸν

παρεκάλεσαν ὅπως μεταβῆ ἄπὸ τῶν ὀρίων αὐτῶν) ; БОГЪ ХОТЕН ВЪСАКОМОУ
ДА БИ ВЪ РАЗОУМЪ ИСТИННЫИ ПРИШЪЛЬ КЖ 14, 104.

Конструкциите да + презент и да+ потенцијал паралелно егзистираат уште од канонскиот период на старословенскиот јазик, и претставуваат директен рефлекс на соодветните конструкции во грчкиот јазик. Карактеристично за овие две да-конструкции е што нивниот паралелен развој се движел во сферата на желбените и намерните значења (Георгиевски 1990, 69).

Конструкцијата да + потенцијал во македонскиот современ јазик се смета за нестандартна, зашто во составот да + би - партикулите врз основа на својата семантика меѓусебно се исклучуваат една со друга. Па сепак, тие не му се непознати на народниот јазик особено во клетвите: сп. *Да би те чума сотрела!* Ваква конструкција среќаваме и во стих од една песна на К. Рацин: *...ај пуст да е, пуст да би останал животот кучешки...*

Користена литература:

Асенова Петя, Балканско езикознание, Фабер, В. Търново 2002.

Георгиевски Георги, Инфинитивот и неговите еквиваленти во македонските текстови од XII до XIV век, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје, Посебни изданија - кн. 16, Скопје, 1990.

Георгиевски Георги, Да-реченицата во македонскиот јазик, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје, Посебни изданија - кн. 61, Скопје, 2009.

Илчев, СТВ - Дуриданов Иван (гл. ред.), Граматика на старобългарскиот јазик, Издателство на Българската академия на науките, Софија, 1993.

Конески Блаже, Историја на македонскиот јазик, Култура, Скопје, 1986.

B. D. Joseph, *The Synchrony and Diachrony of the Balkan Infinitive, A Study in Areal, General, and Historical Linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press (*Cambridge Studies in Linguistics*, supplementary volume).

Lindstedt Jouko, *Is There a Balkan Verb System?* Kontakto kun Balkanio, Slavica Helsingiensia, Supplementum III, Helsinki, 2005.

Večerka Radoslav, unter Mitarbeit von Felix Keller und Eckhard Weither, *Altkirchenslavische (Altbulgarische) Syntax II. Die innere Satzstruktur*, Monumenta linguae slavicae dialecti veteris, Fontes et dissertationes, editores:

Rudolf Aitzetmüller, Linda Sadnik, Eckhard Weiher, Tom XXXIV (XXVII, 2),
U.W. Weiher, Freiburg I. Br., 1993.

Список на користените извори и нивните скратеници:

Асем - Асеманово евангелие, кр. на X - поч. на XI век
Зогр - Зографско евангелие, кр. на X - поч. на XI век
Мар - Маринско евангелие, прва половина на XI век
Добром - Добромирово евангелие, поч. на XII век
Добрј - Добрејшово евангелие, поч. на XIII век
Јов - Евангелие на поп Јована, поч. на XIII век
Рад - Радомирово евангелие, поч. на XIII век
Крп - Карпинско евангелие, втора четвртина на XIV век
Крат - Кратовско евангелие, втора половина на XIV век
Макед - Четвороевангелие македонско - поч. на XV век
Охр - Охридски апостол
Стам - Стаматово евангелие

Summary:

DA-CONSTRUCTIONS IN MACEDONIAN MEDIEVAL MANUSCRIPTS

Within this paper, the author is reviewing the *to*-constructions in Macedonian medieval manuscripts, in which the monosyllabic *appears in the role of a* particle. From a formal viewpoint, such constructions are categorized into three groups, based on the VERB FORMS that follow after the particle „*da*“, as follows :

- a) *da* + infinitive (rarely);
- б) *da* + present; and
- в) *da* + potential.

The construction *da* + infinitive is a contracted form of the infinitive and the construction using *da*, where the infinitive is used in purpose clause. It is considered that this type of examples, along with the ones where the infinitive served as object, after verbs such as „wish, order, beg“ GAVE/MADE the initial STIMULUS for eschewing of the infinitive forms and their replacing with *to*-constructions in all other positions where the infinitive appears, as well.

In the Church-Slavonic texts of Macedonian provenance, most of the examples where the particle *da* appears belong to the *da* + present form of the verb construction. As one can see from them, the construction *da* + present is a transitional equivalent to the Greek : *ina*-constructions, *opos* – constructions, as well as the Greek infinitive. Within the last one, where the *da* - construction appears as a substitute for the Greek infinitive, particularly STRIKING from a semantic viewpoint are the examples where the *da*-construction appears AFTER/behind verbs expressing: an order, wish, permission, duress, plea, need and agreement. From this, it follows that the particle *da* participates in the formal plane in building periphrastic constructions which express imperative and optative actions (*Vecerka*, 79), although it is sometimes difficult to differentiate exactly when it expresses an order, and when it expresses a wish.

The construction *da*+potential is most commonly found in hagiographies of Cyril and Methodius, although it is found in later-date Church-Slavonic manuscripts originating in Macedonia, as well. This construction also exists in the contemporary Macedonian language, but it is considered as non-standard, because in the structure да + би – the particles, on the basis of their semantics, preclude one another. Still they are not unknown in the folk language, notably in curses.

Марјан Марковиќ

Филолошки факултет „Блаже Конески“,
Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ – Скопје
markovic@ukim.edu.mk

Субјунктивот во ароманскиот

Субјунктивот во ароманскиот (според романската терминологија - конјунктив) е наследена категорија од латинскиот и е застапен во сите романски јазици. Основната дефиниција која ја обединува терминологијата разлика конјунктив - субјунктив би била дека тој, покрај навлегувањето во нефактивната зона претставува пред сè - подреден начин. Во романскиот и во ароманскиот основниот показател е партикулата *să* која потекнува од латинскиот сврзник *si* (Nevaci, 2006).

Овде се служам со терминот “субјунктив“ бидејќи во ароманскиот постои таква категорија која ги надминала границите на употреба на романскиот конјунктив и навлегла подлабоко во рамките на модалноста, а пред сè во кондиционалот. Во ароманскиот постојат посебни морфолошки форми за субјунктив, но тие се јавуваат само во трето лице еднина и тоа кај одредена класа глаголи. Значењата и функциите кои ги имаат конструкциите со *да* во македонскиот се скоро идентични со конструкциите со *să* + *субјунктив* во ароманскиот. Во понатамошниот текст ќе ги споменам најважните функции кои се јавуваат кај овие конструкции

1. Формален приказ

Конструкциите со *să* се образуваат со неменливата частица *să* и со глаголите во презент, имперфект, перфект и плусквамперфект. Частицата *să* може да се јави во повеќе варијанти во зависност од гласот кој *s* следува. Така, кога се наоѓа пред *s, ș, z, ž*, таа се реализира како *să* (*să-spun, să-șuc, să-zburessk*). Кога се наоѓа пред вокали, сонанти и безвучни согласки, се реализира како *s* (*s-avd, s-neg, s-pot, s-tork*). Кога, пак, се наоѓа пред звучни согласки, таа се озвучува и преминува во *z* (*z-bat, z-ved, z-dorm*). Кога *să* влегува во конструкции со формите на презентот, во втората и третата конјугација настануваат промени. Имено, формите за трето лице еднина и множина

завршуваат на **-ă**, наместо на **-i** (3л.едн.), односно на **-Ø** (3л.мн.). Исто така, и помошните глаголи **am** (имаам) и **esk** (сум) кога стапуваат во комбинација со **să** имаат посебни форми.

Конструкциите со **va** 'ке', односно со варијантата **u** стапуваат во комбинации со истите форми како и конструкциите со **să**, односно **va/u** се надградува на конструкциите со **să** (u s-neg, u s-nă'zem, u s-am 'nesă, u s-a'vem 'nesă,).

1.1. Конструкции со **să**(да)

să + презент субјунктив

	I конјугација	II конјугација	III конјугација
	еднина		
1	să strig	s-pot	z-dorm
2	să striz	s-poc	z-dorń
3	să st'rigă	s-'potă (poti)	z-'dormă (dormi)
	множина		
1	să stri'găm	s-pu'tem	z-dur'ńim
2	să stri'gac	s-pu'tec	z-dur'ńic
3	să st'rigă	s-'potă (pot)	z-'dormă (dorm)

să + имперфект

	I конјугација	II конјугација	III конјугација
	еднина		
1	s-tu'ram	să stră'zem	s-in'šam
2	s-tu'raj	să stră'zei	s-in'šai
3	s-tu'ra	să stră'ze	s-in'ša
	множина		
1	s-tu'ram	să stră'zem	s-in'šam
2	s-tu'rat	să stră'zet	s-in'šat
3	s-tu'ra	să stră'ze	s-in'ša

să + перфект

	тип a (имаам)subj.praes.	тип b (сум)subj.praes.
	еднина	
1	s-am 'nesă	s-xib sku'lat/ă
2	s-ai 'nesă	s-xig sku'lat/ă

3	s-'ajbǎ 'nesǎ	s-'xibǎ sku'lat/ǎ
МНОЖИНА		
1	s-'vem 'nesǎ	s-xim sku'lac
2	s-'vec 'nesǎ	s-xic sku'lac
3	s-'ajbǎ 'nesǎ	s-'xibǎ sku'lac

šǎ + плусквамперфект I

	тип <i>a</i> (имам)subj.impf.	тип <i>б</i> (сум)subj.impf.
еднина		
1	s-'vem im'natǎ	s-'rem vǎ'nit/ǎ
2	s-'vej im'natǎ	s-'rej vǎ'nit/ǎ
3	s-'ve im'natǎ	s-'re vǎ'nit/ǎ
МНОЖИНА		
1	s-'vem im'natǎ	s-'rem vǎ'nic
2	s-'vet im'natǎ	s-'ret vǎ'nic
3	s-'ve im'natǎ	s-'re vǎ'nic

1.2. Конструкции со *u/va* (ќе)

u/va + конструкции со *a šǎ* + praesens, imperfectum, perfectum, plusquamperfectum.

-u s-neg,...;u s-nǎ'zem,...;u s-am 'nesǎ,...;u s-'vem 'nesǎ,...;

2. Функционален приказ

Поаѓајќи од тезата дека субјунктивот е подреден начин, тој вушност се подредува и е управуван од семантиката на надредниот предикат. Субјунктивот најчесто се подведува под модалните и фазните предикати.

Примери:

1. Nǎs poti s-armǎnǎ la noi.	Тој може да остане кај нас.
2. Ndonga lǎpsešti s-kǎntǎ.	Дона треба да пее.
3. Silja va s-banedzǎ Skorja.	Сиља сака да живее во Скопје.
4. Ši akǎcǎ (ta) s-plǎnga.	И почна (за) да плаче.
5. U aštept pi Toni z-ina.	Го чекам Тони да дојде.
6. Nǎs 'vini s-mi 'vedi.	Тој дојде да ме види.
7. Tuna int'rǎ ta s-ǎn'kuprǎ cǎ'va.	Туна влезе за да купи нешто.

Субјунктивот, скоро идентично како и во македонскиот, и во ароманскиот се јавува во негираните конструкции:

1. Nu pot z-in, esk ti nă'zeri Skorja. Не можам да дојдам, сум за одење (во) Скопје.

2. Fiçoru s-n'kaça ka sã nu 'hibã bun. Детето се кара ако (да) не е мирно.

Треба да се напомене дека *ljăpsešti* (треба) најчесто при вакви конструкции се употребува само во трето лице еднина, додека *akãca* (фати) има многу широка употреба и најчесто значи 'почнува'.

Примери:

1 Mini ljăpsešti s-neg la jatur. Јас треба да одам на доктор.

2a. Nãs akãca s-lukrã. Тој фати (почна) да работи.

2b. Nãs akãca lukur. Тој фати работа.

3. 'Dupã aprãn'deri pi Moskopole, tu 1769 di ań, mult Rã'mãń fug šã a'kãc sã bã'nezã pi tut pe'ninsulã Balkanikã.

По палењето на Москополе во 1769 год. многу Ароманци бегаат и фаќаат (почнуваат) да живеат по целиот Балкански Полуостров.

Дури и во случаи кога субјунктивните конструкции се јавуваат во самостојна употреба, во длабинската семантичка структура секогаш има нареден предикат кој не мора да се појавува на површината на текстот.

Во тој тип 'самостојни' конструкции пред сè би ги вброиле прашалните реченици од типот:

1. Ci sã fak?
Што да правам?
2. Kari di nãs z-vini ku mini?
Кој од нив да дојде со мене?
3. Ju s-lu aflu pi Тома?
Каде да го најдам Тома?
4. S-nu poti s-intra?
Да не може да влезе?

Покрај во прашалните реченици, самостојни субјективни конструкции можат да се јават и при искажување на оптатив/императив:

1. Z-bã'nezã p'rotã maj! Да живее Први мај!
2. S-ti 'kišã 'gifel'a! Да те мочаат Ѓупците!

3. S-ti 'mäkä d'raku!	Да те јаде ѓаволот!
4. Tuti sä vin a'cia!	Сите да дојдат ваму!

Во ароманскиот, субјунктивните конструкции се вградени и во образувањето на идното време кое се гради со партикулата **u/va** + субјунктив презент:

Примери:

1. Mäni u s-ti u tor 'k'era.	Утре ќе ти ја вратам колата.
2. Nikola u s-u 'tal'ä 'ränc.	Никола ќе го сече лебот.

Од примериве може да се забележи дека глаголскиот вид не влијае врз формата на конструкциите. Инаку, во ароманскиот јазик не постои видска разлика, барем не од таков тип како во македонскиот и другите словенски јазици.

Тука би навеле уште еден пример каде субјунктивот се наоѓа во идна перспектива токму поради разликата меѓу ароманскиот и македонскиот. Имено, во ароманскиот можни се конструкции од типот:

Kän s-'fugä a'kasä, Toma u z-'dormä.
Кога да (ќе) си оди дома, Тома ќе спие.

Што се однесува до негираната форма на овие конструкции, почесто е образувањето со *нема* + субјунктив, отколку со негација на *ќе*. Ова е балканска црта, настаната најверојатно по грчко влијание, слично како во конструкциите за прохибитив со *немој*.

Примери:

1. Näs 'nori sä nü 'torä 'k'era. (nori < nu ari)	Тој нема да ми ја врати колата.
2. Näs nu u sä n'u 'torä 'k'era.	Тој не ќе (да) ми ја врати колата.

Субјунктив од минати времиња

Навлегувањето во сферата на модалноста овозможило субјунктивните конструкции да се употребуваат во зоната на кондиционалот и да ги заменат соодветните наследени конструкции.

Интересно е тоа што романскиот јазик има посебни форми за образување на потенцијалот и кондиционалот, но ароманскиот ги отфрлил сите овие форми и го прифатил т.н. балкански модел, па така може да се каже дека иако и македонскиот и ароманскиот имале посебни конструкции за образување на кондиционалот, денес се дојдени до степен кога овие конструкции се скоро идентични.

Кај ароманскиот ситуацијата во минатото била многу посложена. Од многубројните форми на кондиционалот не се останати никакви траги во овој говор, додека во некои други аромански говори сè уште се чуваат. Тенденцијата за губење на формите за кондиционалот е забележана и во крушевскиот аромански говор (Голомб, 1984, стр. 107). Инаку, ароманскиот поседувал посебни форми за кондиционал презент (să kăntarim, să kăntariš, să kăntari,...), кондиционал перфект (vrea să kăntarim,... vrea să avem kăntatā,...). Партикулата **vrea** (која е неменлива и потекнува од имперфектната форма на глаголот **va** - 'сака') е всушност нешто слично со македонската форма 'кеше' од кондиционалните конструкции од типот 'кеше да дојде' кои претставуваат преодна фаза до сегашните кондиционални конструкции од типот 'ке дојдеше'. Ароманскиот ги загубил сите овие конструкции и сега го поседува моделот 'u/va să purtam' кој е идентичен со македонскиот 'ке (да) носев'. Во македонскиот кондиционалот може да се образува и од несвршени и од свршени глаголи. Значи, заедничкиот модел е - идно време од личните глаголски форми во имперфект. Со овие конструкции најчесто се изразува кондиционал (irealis).

Примери:

1. S-aј praz, u s-ros să nez Skorja.
Да имаш пари, ќе (да) можеш да одиш (во) Скопје.
2. Мака s-neg 'torā a'kasā, l'āp'sešti z-dorm.
Ако (да) одам сега дома, треба да спијам.
3. Ка s-a'rem 'tora a'kasā, u s-šā'dem ku mu'l'er me.
Ако (да) бев сега дома, ќе (да) седев со жена ми.
4. Va z-vā'ne, ma s-u grem.
Ќе (да) дојдеше, ако (да) го викневме.
5. S-i'nem 'kafi zuā, u s-fā'cem 'mari 'lukug.
Да доаѓав секој ден, ќе (да) направевме голема работа.
6. Мака s-a'vem praz, u s-ānkup'ram 'kasā.
Ако (да) имав пари, ќе купев куќа.
7. S-a'vem vā'nit a'sera la 'šasi, u s-o vā'dem mu'l'era tā.
Да имав дојдено вчера во шест, ќе (да) ја видеж жена ти.

Секако дека постојат многу нијанси каде може да се согледа употребата на субјунктивните конструкции во ароманскиот, но ние ги наведовме само овие, бидејќи и во ароманскиот, и во македонскиот опсегот на субјунктивот ги надминува границите на соодветните описи. За овие конструкции со сè поголема сигурност може да се каже дека спаѓаат во доменот на структурните балканизми и дека се неизоставен дел од јазичниот израз на повеќето балкански јазици.

Користена литература:

- Atanasov P., 2002, *Meglenoromâna astăzi*, Editura Academiei Române, București, România.
- Балканская филология, 1970, отв. редактор А. В. Десницкая, Ленинград.
- Capidan Th., 1932, *Aromâni, Dialectul aromân*, Academia romană, București.
- Saragiu–Marioteanu M., 1968, *Fono-morfologie aromână*, Academia romană, București.
- Cristo-Loveanu E., *The Romanian Language*, Columbia University, 1962.
- Черняк А. Б., 1990, *Арумунский язык*, Основы балканского языкознания, Ленинград.
- Демирај Ш., 1994, *Балканска лингвистика*, Скопје.
- Friedman A. V., 1977, *The Gramatical Categories of the Macedonian Indicative*, Slavica Publishers, Inc., Columbus, Ohio.
- Friedman A. V., 1983, *Gramatical Categories and a Comparative Balcan Grammar*, Ziele und Wege der Balkanlinguistik, Band 8, Berlin
- Фридман В., 1987, Типологијата на употребата на *да* во балканските јазици, *Прилози XII/1*, ОЛЛН МАНУ, Скопје, 109-119.
- Фридман В., 2001, Граматикализацијата на балканизмите во македонскиот јазик *Македонски јазик*, бр. 51-52., 31-38.
- Голомб З., 1970, *За "механизмот" на словенско-романскиите односи на Балканскиот полуостров*, Македонски јазик, год. XXI, Скопје.
- Голомб З., 1974, *Значењето на македонскиот јазик за балканистичките студии*, Пристапни предавања на новите членови на МАНУ, Скопје.
- Gołąb Z., 1961, *Szkie dialektu Arumunów macedońskich*, Prace językoznawczezeszyt 4, Kraków.

- Goļab Z., 1984**, *The Arumanian dialect of Kruševo in SR Macedonia SFR Yugoslavia*, MANU, Скопје.
- Ianachieschi-Vlahu I., 1993**, *Gramatica armaneasca*, Crushuva.
- Илиевски Хр. П., 1988**, *Балканолошки лингвистички студии*, Скопје.
- Конески Бл., 1981**, *Грамајика на македонскиот јазик*, Култура, Скопје.
- Марковиќ М., 2007**, *Ароманскиот и македонскиот говор од охридско-стирушкиот регион (во балкански контекст)*, 188 стр. МАНУ, Скопје.
- Mioara A., 1986**, *Gramatica pentru toți*, București.
- Настев Б., 1988**, *Аромански студии*, Огледало, Скопје.
- Nevaci M., 2006**, *Verbul în aromană - structură și valori*, Editura Academiei Române, București.
- Тополињска З., 1992**, *За прагмајична и семантична мојивација на морфосинтаксички балканизми*, Прилози XVI, МАНУ, Скопје.
- Видоески Б., 1993**, *Меѓујазичниот контекст (на дијалектно рамниште) како фактор за дијалектна диференцијација на македонскиот јазик*, Реферати на македонските слависти за XI меѓународен славистички конгрес во Братислава, посебен отпечаток, Скопје.
- Winnifrith T. J., 1987**, *The Vlachs, The History of a Balkan People*, Duckworth, London.

Summary:

Subjunctive in Aromanian

The topic of this paper is analysis of the subjunctive constructions in Aromanian, especially in the speech of the Farsheroti Aromanians from the Ohrid-Struga region. The analysis shows that aromanian subjunctive has diverged from inherited Romanian conjunctive and now fully corresponds with Macedonian da-constructions. That shows the strength of the language contacts in a multilingual environment such as Balkan linguistic area.

Соња Миленковска
ИЦАЛ, МАНУ - Скопје
sonjam@manu.edu.mk

Ангелина Панчевска
ИЦАЛ, МАНУ - Скопје
angelina@manu.edu.mk

Да-конструкции како аргументи на предикати од втор и трет ред (македонски~полски)

0. Преку анализата на македонските да-конструкции во конфронтација со соодветните конструкции во полскиот јазик ќе се потрудиме да ја покажеме семантиката и дистрибуцијата на македонските да-конструкции како аргументи на предикати од втор и трет ред, и тоа како полскиот јазик реагира на нив.

Појдовната точка е сфаќањето за семантиката на субјунктивот, односно „дека да-конструкциите носат порака за неактуализираниот, нефактивен, вонвременски, иден, повторлив... карактер на настанот, т.е. конституираат несамостојна пропозиција чија модално-темпорална карактеристика зависи од некој надграден предикат“ (Тополињска, 2000: 132). Станува збор за конструкции во функција на реченични, односно пропозиционални аргументи на предикати од повисок ред.⁸² Според тоа, субјунктивните конструкции можат се појават како:

- аргументи на предикати од втор ред, односно предикати кои го одразуваат внатрешниот свет на човекот, неговите интелектуални, емотивни и волитивни процеси, го одразуваат процесот на восприемање и/или толкување на светот од страна на човекот (Тополињска 1995: 14, 128), и како:

- аргументи на сврзнички и/или глаголски предикати од трет ред, односно предикати кои ги симулираат процесите на нашето расудување, т.е. забележуваните и толкуваните од нас односи меѓу настаните (Тополињска 1995: 14)

По овој редослед ќе се спроведува и анализата на македонските да-конструкции (како примарни) и соодветните еквиваленти во полскиот јазик.

⁸² Пошироко за предикатите од повисок ред кај: Karolak, S., *Gramatyka współczesnego języka polskiego, Składnia*, PWN, Warszawa 1984.

1. *Да*-конструкции во функција на пропозиционални аргументи на предикати од втор ред.

Во оваа функција *да*-конструкциите обично функционираат како конститутивни членови на т.н. комплементарни дел-реченици, односно предикатско-аргументски структури коишто се појавуваат како аргументи на предикати од втор ред. Кај овие предикати појдовниот аргумент обично е човек, така што содржината на вториот (пропозиционалниот) аргумент се всушност неговите мисли, желби, оценки, перцепции... и сл., односно неговиот внатрешен свет. Сами по себе пропозициите коишто предикати земаат субјунктивен облик во суштина се нефактивни, што се должи на неможноста, неспособноста да се повикаат на некоја конкретна временска актуализација. Од тие причини овие пропозиции се реализираат како аргументи на други надредени предикати (во случајот, предикати од втор ред), така што нивниот фактивен или нефактивен карактер зависи од лексичката или категоријалната семантика на главниот предикат. Токму семантиката на надредениот предикат е главниот критериум според кој ќе се врши класификацијата на примерите што се предмет на анализа. Во анализата се вклучени само предикати од втор ред претставени со глаголски форми на презент. Инаку, *да*-конструкциите кои се аргументи на предикати од втор ред се јавуваат како *да* + форма на презент од конститутивниот глагол.

1.1. *Да*-конструкции зависни од модални предикати.

Во функција на модални надредени предикати овде се јавуваат основните македонски модални глаголи како: *може, треба, смее, мора* и сл. (Чашуле, 1989: 220), односно полските: *móc, śmieć, musieć, trzeba*, глаголската придавка *powinien* и сл. Овие предикати се јавуваат како носители на деонтичка модалност, што значи дека информираат за пожелноста, можноста, задолжителноста, дозволеноста на реализација на дејството претставено со пропозиционалниот аргумент. Референт на појдовниот аргумент во принцип е човек, додека вториот задолжително е пропозиционален. Појдовниот аргумент обично е кореферентен со појдовниот аргумент на подредената *да*-конструкција. Пропозиционалните аргументи оформени со *да*-конструкциите се дополнувања на модалните предикати бидејќи овој тип на предикати се семантички несамостојни, така што со пропозиционалниот аргумент стануваат комплетни создавајќи сложен предикат.

*Берлускони мора да оди во затвор.
Adam musi iść po mleko i pieczywo...*

*Кинематограферот и режисерот мора / мораат да делат
заедничка визија.
Człowiek musi ciężko pracować...*

*Македонија мора да ја почитува повеќејазичноста и
различностите.*

Szkoła polska musi zachować wszelkie atrybuty jednolitego systemu.
Во овој пример модалните предикати прифаќаат определен колективитет од луѓе како референт на појдовниот аргумент. Станува збор за секундарна семантичка деривација при што примарните парафрази би гласеле: 'граѓаните на Македонија', односно 'одговорните лица за полскиот образовен систем'.

*Милан може да го гледа синот без нејзино присуство.
3,5-letnie dziecko może oglądać bajki w telewizji.*

*Malarz może wyrażać co dzień inne, czysto cerebralne koncepcje.
Преку овие сензори, уметникот може да го нацрта на
платното она што „го собрал“ со четката од неговата околина.*

*Поранешниот египетски претседател Хосни Мубарак смее да го
напушти затворот, одлучи судот во Каиро.
On śmie dalej występować jako prezes Kongresu Poloni...*

*Мажот треба да биде малку поубав од ѓаволот.
Mężczyzna powinien być trochę ładniejszy od diabła.*

*Уметникот-интелектуалец е должен да го каже тој став.
Klient powinien otrzymać wariantową ofertę ubezpieczeń.
Обратна дијатеза во полскиот пример.*

Примерите покажуваат дека еквивалентот на македонските да-конструкции во полскиот јазик е инфинитивот. Тоа значи дека полскиот јазик овде ја континуира старата прасловенска состојба за оформување на субјунктивната функција, за разлика од македонскиот којшто да-субјунктивот го развил под влијание на балканското несловенско окружение, односно како што вели Конески: „процесот е општобалкански,

потстакнат во јужнословенските јазици под дејство на грчкиот, романскиот, делум и на албанскиот јазик (Конески, 1986: 176)“.

Освен што овие предикати модално го определуваат дејството во пропозицијата сместувајќи го на скалата на деонтичка модалност, тие го определуваат и темпорално, бидејќи реализацијата на дејството ја проектираат во иднина. Со тоа, пропозиционалниот аргумент, оформен како *да*-конструкција зависна од модален предикат претставен со глаголска форма на презент, е нефактивен, односно без можност за оцена од аспект на вистинитоста.

1.2. *Да*-конструкции зависни од волиционални предикати.

Карактеристично за волиционалните надредени предикати е тоа што во нивното лексичко значење е содржана компонента од типот ‘сака’, односно „дејство што означува наклоност кон извршувањето на одредено дејство, желба“, но и „барање, одредена потреба..., т.е. наложување...“ (Чашуле, 1989: 222). На пр. во македонскиот: *сака, планира, бара, советува, се труди...* и сл., додека во полскиот: *chcieć, planować, wymagać, radzić, starać się* и сл. И овде се работи за двоаргументни предикати каде што референт на првиот аргумент е човек, додека вториот аргумент е пропозиционален со ‘настан’ како референт. Кај овие конструкции има хиерархија на два семантички самостојни предикати.

1.2.1. Примерите што следат се без кореференција на појдовниот аргумент на надредениот предикат со оној на подредениот предикат.

*Сакам Петар да дојде.
Chcę, żeby Anna przyjechała.*

*Барам, никој да не ме вознемирува.
Wymagam, żeby nikt mnie nie budził.*

*Обама бара деловните џинови да лобираат во Конгресот.
Tymszenko wymaga, żeby dwa ukraińskie kanały telewizyjne
zdementowały informację.*

Како еквивалент на македонската *да*-конструкција овде се јавува конструкцијата *żeby+l-* форма, т.е. полскиот можен начин.

1.2.2. Овде се претставени примери каде што е присутна кореференција на појдовните аргументи.

*Имам намера да одам утре во Белград.
Mam zamiar pisać powieść.*

*Едвард Сноуден планира да се насели во Русија.
Kobieta planuje zajść w ciążę.*

Ситуацијата во примерите е слична со онаа кај модалните конструкции, а полскиот еквивалент на македонската да-конструкција повторно е инфинитивот.

Малку поинаква е ситуацијата во примерот:

*Се трудам да креирам средина во која работат среќни луѓе.
Męczę się, żeby znaleźć piosenkę.*

Станува збор за кореферентна конструкција, но во полскиот пример се појавува *żeby* во комбинација со инфинитив. За специфичната полска формализација Тополињска вели: „се чини дека тука сме на самото пограничје со финалните (целни) конструкции и во тој факт би можеле да бараме објаснување за полската формализација (Тополињска, 2000: 100)“, а во тој контекст е и тврдењето дека функционален паралелизам меѓу полската *że+by..*-конструкција и македонската да-конструкција се гледа и во фактот дека и двете задолжително се појавуваат кај финалните дел-реченици (Тополињска, 2001: 144).⁸³

Волиционалната семантичка компонента на главниот предикат (претставен со глаголска форма на презент) темпорално го определува настанот во подредениот пропозиционален аргумент, а тоа подразбира остварување на дејството во иднина и повторно нефактивност.

1.3. Да-конструкции зависни од темпорални фазни предикати⁸⁴

⁸³ Funkcjonują te same konektory co w niefaktywnych konstrukcjach komplementarnych, tj. *że + by-conditionalis* ew. (fakultatywne *żeby+*) *infinitivus* po stronie polskiej i konektor zerowy (ew. fakultatywne *za*) + *da-subiunctivus* po stronie macedońskiej.

⁸⁴ Дискутабилен е третманот на фазните предикати како предикати од втор ред, бидејќи како што вели Тополињска „самиот факт на постоење на морфолошките инхоативи, континуативи и/или терминативи е доказ плус дека статусот на фазните предикати како предикати од втор ред е под голем прашалник.“... „како

Станува збор за прилично семантички несамостојни и сиромашни предикати чиешто значење се сведува на определување на фазата на дејството: почеток (инхоативи), средина (континуативи) и крај (терминативи). Фазниот предикат поради семантичката несамостојност мора да биде доопределен од пропозиционалниот аргумент, така што двата заедно создаваат сложен предикат. Со тоа, основното семантичко јадро го носи пропозиционалниот аргумент, а не главниот предикат. Слично како и претходните анализирани предикати и овие се двоаргументни, со таа разлика што референт на појдовниот аргумент не мора задолжително да е човек, додека вториот е секако пропозиционален аргумент оформен како *да*-конструкција. Кај фазните предикати појдовниот аргумент на главниот предикат е задолжително кореферентен со појдовниот аргумент на подредениот предикат.

Марко почна да свири виолина.
Aktorka zaczęła grać w serialach.

Професорот продолжи да го пишува текстот.
Adam Małysz nie przestał skakać.

Миризбата престана да се шири.
Choroba przestała się szerzyć.

Примерите покажуваат дека еквивалент на македонските *да*-конструкции во полските примери е инфинитивна конструкција. Фазните конструкции со фазни предикати во индикатив по дефиниција се фактивни.

1.4. *Да*-конструкции зависни од предикати на сетилна перцепција

Во овој тип на предикати се вбројуваат оние коишто го одразуваат процесот на човековата перцепција (визуелна и аудитивна) на стварноста, како и процесот на доживувањето, искуството, спознанието од сетилното восприемање. Предикатите на сетилна перцепција може да имаат неколку типови на комплементација: *како* и *дека*, односно *jak* и *że*. Пропозиционалните аргументи што се базираат на непосредна перцепција

на пр. *zapew*, *prozbory*, *dочита...*, т.е. *zachorować*, *pokochać*, *dopisać...*
“(Тополињска, 2009: 79)

се акомодираат со сврзничкиот оператор *како* во македонскиот, односно *jak* во полскиот јазик, додека оние што се базираат на ментална (секундарна) перцепција се акомодираат со сврзничкиот оператор *дека*, односно *że* во полскиот јазик.

Видов како течеше водата.
Patrzyłem jak wchodzi po schodach.

Слушнав дека Јован си заминал од дома.
Słyszałem, że wczoraj był u ciebie w domu pożar.

Има ситуации на комплементација и со *да*, но тоа се случува во присуство на негација, или пак ситуација која навидум вклучува сетилен предикат како на пр. *гледа*, но со значење ‘настојувам, се трудам’.

Не слушам некој да пее.
Nie słyszę żeby ktoś śpiewał.

Гледам да појдете сите заедно.
(адекватен полски превод нема, евентуелно *Postaram się żebyśmy...*)

И во двете ситуации станува збор за нефактивни *да*-конструкции.

*

Доколку ги ставиме настрана фазните предикати чијшто статус на предикати од втор ред е под прашалник, тогаш од оваа анализа може да се заклучи дека македонските *да*-конструкции зависни од предикати од втор ред претставени со глаголска форма на презент функционираат како субјунктив, односно подреден начин за пренесување на информација за нефактивни настани.

2. Да-конструкции во функција на пропозиционални аргументи на предикати од трет ред.

Со помош на предикатите од трет ред авторот ги поврзува настаните, ситуациите за кои сака да информира. Овие предикати го изразуваат текот на авторовото размислување, конципирање на текстот според неговото гледање на настаните од реалноста - референтите за кои станува збор. Ваквите предикати најчесто се изразени во форма на сврзници, предлози, партикули и сл., и прифаќаат само пропозиционални

аргументи. Како пропозиционален аргумент многу често се јавува токму *да*-конструкцијата.

2.1. *Да*-конструкции со предлошки предикати

Ќе бидат разгледувани *да*-конструкциите кои влегуваат како *дел*-реченици во составот на предикати од асоцијативен, темпорален и каузален карактер, сп. соодветно *без*, *пред*, *за*, *додека* и др.

2.1.1. Прегледот ќе го започнеме со финалните (целните) реченични конструкции со предлошкиот предикат *за* кој поврзува два пропозиционални аргументи од кои едниот е *да*-конструкција. Сп. ги следните примери:

а. *Сириската опозиција редовно прибегнува кон провокации за да предизвика интервенција,...*

Рагбист продал 213 пара патики на аукција за да се спаси од банкрот.

Еве кој гласаше за да ни се вратат визите.

б. *Придружи се, за да можеш да видиш кога некој зборува за тебе.*

Tsia Pullen ја продала својата куќа за да може да подлегне на пластични операции и тоа само со една цел...

Мамев за да можам да вратам долгови.

в. *Слушајте музика за да имате силно и здраво срце.*

„Изрази се преку медиумите“ за да добиеш стипендија.

Во првата група примери, а., станува збор за конструкции во кои дејството од првиот пропозиционален аргумент е извршено во минатото или се случува во сегашноста - значи /+фактивен/ настан, а *за да* - конструкциите, т.е. вториот аргумент, изразуваат цел што би се остварила како резултат од претходно извршеното дејство или настан.

Групата б. е издвоена затоа што *за да* - конструкциите се надополнети со глаголот *може*, иако неговото присуство не е неизбежно.

Во третата група примери и двата пропозиционални аргумента изразуваат /-фактивни/ дејства со идна перспектива - ‘направи нешто за да се случи нешто друго’.

2.1.1.а. Полските еквиваленти на овие конструкции се конституирани од *żeby*, а поретко од *aby*, по кои може да се појави

инфинитив или *l*-форма во зависност од тоа дали конструкциите се кореферентни или не. Инфинитивот се јавува кај кореферентните, а *l*-формата кај другите.

a. *Pobiegliśmy śladem kościelnego i mężczyzny, żeby zobaczyć, co będzie dalej.*

Do Afganistanu przyjechała z Ukrainy siostra Islamuddina.

Namawiała, żeby wracał do domu.

Rzuciłem okiem, żeby zobaczyć, kto ma więcej żołnierzy.

Wreszcie żona go ubłagała, żeby sprawę umorzył.

a1. *Trzeba milczeć, żeby nie mówiono źle o nas, o ambasadzie.*

б. *Wywołuje kłótnie tylko po to żeby móc się z Tobą pogodzić.*

Daję "lubię to" tylko po to, żeby móc kliknąć "nie lubię".

Jakie warunki musimy spełnić, aby móc starać się o status OPP?

в. *Pracuj i módl się, żeby ci wyszło.*

г. *Cellulit - co zrobić żeby się go pozbyć i żeby nigdy nie wrócił.*

Jak mówić, żeby dzieci nas słuchały.

Jak uczyć, żeby nauczyć.

Може да се каже дека овие конструкции функционираат слично како и во македонскиот јазик. Примерот a1. е специфичен затоа што после *żeby* не се јавува ниту инфинитив, ниту *l*-форма, туку *n/t*-партицип. Во полскиот јазик доста почесто се среќаваат конструкции во кои пропозиционалниот аргумент е дополнет со глаголот *może*, додека поретко се среќаваат такви кои што претставуваат некакво упатство, инструкција, како во групата в. Поспецифични се конструкциите од типот г. формулирани во вид на прашање - ‘како треба да се направи нешто за да се оствари некоја цел’.

2.1.2. Следната група конструкции со предлошки предикат се конструкции конституирани од предлогот *przed*. Претставуваат некаков тип на совети, препораки - ‘што би требало да се знае или направи пред да се случи некое друго дејство’. Станува збор за два настани проицирани во иднина од кои едниот треба да се случи пред другиот.

Седум работи кои мора да ги знаете **пред да** влезете во брак.
Што треба да знаете **пред да** изберете банка за да ги орочите парите?

Пред да почнете со тренингот се препорачува да се консумираат само оние јадења кои лесно се варат.

Уште **пред да** започнете да премачкувате ќе се запознаете какво дрво треба да изберете и колку е важно правилното ...

2.1.2.a. Во полскиот јазик постојат два начина за изразување на временска релација со значење ‘пред’ - со предлогот *przed* кој врзува именска синтагма како кондензиран пропозиционален аргумент; и *(za)nim* кое врзува пропозиционален аргумент во вид на дел-реченица.

Dziecko przed pójściem do szkoły winno posiadać następujące umiejętności i sprawności:...

Zanim przedstawimy owe specyficzne cechy hippisowskiego "teatru walczącego", zaprezentujemy jedną z...

Brokuły oplukać i osączyć. Na 2 min przed zakończeniem gotowania marchewki dodać brokuły.

Oznacza to, że **zanim** zaczniesz pisać tekst (co jest możliwe w trybie edycji), będziesz musiał przekopać się przez tryb...

2.1.3. Следните конструкции кои ќе бидат разгледувани, а се конституирани од предлог, се *без да*-конструкциите. Тие “претставуваат негација надградена над *да*-конструкцијата. Најуниверзалната парафраза на секвенцата *без-да*... гласи ‘а да не’, сп. *Јане замина без да се поздрави со нас* т.е. ‘...а да не се поздрави...’, *Морав веднаш да го предадам текстот без да го прочитам пред тоа*, т.е. ‘...а да не го прочитам пред тоа’, и сл.” (Тополињска, 2000 : 111). Во продолжение следат неколку илустративни примери:

Скопска фирма увезла гас без да плати 90.000 евра царина.

„Замина од дома без да каже каде ќе оди“.

Ќе успеете ли да го дочитате текстот без да почнете друг?

Победете ја поспаноста без да се напиете кафе.

Како да ги стопите килограмите без да мора да вежбате?

Посебно внимание заслужува последниот пример во кој *без да*-конструкцијата е надополнета со глаголот *мора*, иако неговото присуство не е задолжително.

Може да се сретнат и голем број примери од типот **Без да ја дознаете вистината, не донесувајте заклучоци...** што претставуваат некој вид на совети, инструкции.

2.1.3.a. На полска страна постојат две можности за изразување на “без-да” значењето. Со едната можност има формално поклопување со македонскиот - се употребува предлогот *bez* придружуван од номинализација. Втората можност го исклучува предлогот *bez*, а се реализира како конјункција или реченична трансформа со глаголски прилог.

...istnieje on w ludzkiej świadomości jako system symboli i trzeba go rozpatrywać bez uciekania się do wyjaśnień naturalistycznych.

*Nie mogę iść **nie znając** drogi, czyli odpowiedzi na podstawowe pytania...*

2.1.4. Специфичен тип конструкции претставуваат оние конституирани од предлогот *освен*. Пропозиционалниот аргумент изразен во форма на да-конструкција ја изразува единствената опција можна за остварување од “изборот” понуден во другиот пропозиционален аргумент.

a. *Не барам ништо друго **освен да е**: висок, убав, згоден и паметен.*

*Томислав нема друг излез **освен да истражува со глад.***

*Човекот поет нема друг избор **освен да пишува.***

*Македонија нема друга алтернатива **освен да го следи патот кон Европската унија, ...***

2.1.4.a. Полските еквиваленти се изразени преку *oprócz tego, że* и *tylko* + infinitiv.

a. *Nic więcej nie powiemy, **oprócz tego, że** są dość przystojni i mamy nadzieję...*

*Spadające gwiazdy, czyli meteoryty, **oprócz tego, że** podobno potrafią spełniać życzenia, mają jeszcze jedną zaletę: stanowią piękny widok.*

*Urządzenie po prostu się wyłącza i nie mamy innej możliwości, **tylko** ponownie ją włączyć.*

*Nie mamy innej możliwości – **tylko** osiągnąć sukces.*

2.2. Да-конструкции со темпорални сврзнички предикати

2.2.1. Во *дури-да*-конструкциите се поврзуваат два последователни настани - а. едниот се случува пред другиот, при што не се остварува временски контакт, т.е. вториот настан најверојатно не се ни случува, бидејќи се случил првиот; и б. едниот настан се случува пред другиот со остварување временски контакт. Издвоена е и трета група на примери, в., кои не се со темпорално значење иако го имаат елементот *дури-да*. Често се појавуваат во македонскиот јазик и се со значење 'не само што може да се случи А, туку уште поверојатно е да се случи и Б'. Сите *дури-да*-конструкции се со нефактивен карактер.

а. Двајца побегнаа **дури да** почне судењето.

Да скинеш чевли **дури да** најдеш лек со сино картонче.

Лажниот Арап **дури да** го фатат стана шеик.

Дури да објават администраторите во инфо-еве јас ги постирам начините на кои може да и помогнете на Мила...

б. Постепено додавајте брашно се **дури да** добиете меко, лепливо тесто...

Ќе стоиме на нозе **дури да** дојде автобусот.

в. Можете **дури да** споделувате и фотографии од вашата сметка...

...гушкањето со блиски личности може да ги намали стресот и тегобата, да го снизи крвниот притисок, па **дури да** го зголеми нивото на памтење.

Матичните клетки од папочна врвца кои се правилно подготвени за зачувување може **дури да** го надминат и нашиот животен век.

2.2.1.a. Овие конструкции во полскиот можат да бидат реализирани со сврзничките предикати *aż* и *dopóki* или со *(za)nim*.

Prenumerata trwa tak długo, dopóki nie zostanie anulowana przez Czytelnika.

... kampania militarna w Afganistanie będzie trwać dopóki Al Kaida nie zostanie zniszczona...

Zanim przyjdzie wieczór dawno zapomnisz o tym.

Zanim przyjdzie na świat, już go poznamy.

Uśmiechaj się, **aż** zaboli.

2.2.2. Слични на претходните, но со поголема фреквенција се *додека-да*-конструкциите со тоа што овде меѓу последователните настани секогаш се случува контакт.

Додека да се стабилизира пазарот, останува на сила условениот увоз на пченица и брашно.

Што да правите додека да најдете работа.

Производот доаѓа со вградена слика, која ќе се врти на тркалата додека да се одлучите за да ставите нешто ваше.

2.2.2.a. Полските еквиваленти се исти како и кај претходните конструкции со *дури-да*.

2.2.3. Последни од оваа серија се *кога-(и)-да*-конструкциите. Оваа темпорална релација изразува повторливост на настани во минато и во идно време. Нас овде не интересираат оние со нефактивен карактер.

Примерите од типот - *Кога да дојдеше сите му се чудевме* (евидентирани од Конески) може да се каже дека денеска звучат малку застарено, реченицата би се преформулирала со *секогаш - Секогаш кога ќе дојдеше сите му се чудевме*. Впрочем и подолу приведените примери би можеле да се парафразираат на истиот начин, со *секогаш кога* што би ја исклучило *да*-конструкцијата.

Кога и да осетите напад на глад, силно притиснете ја точката која се наоѓа на спојот на вашата горна уста со почетокот на носот и масирајте 10тина...

Кога и да видам ѕвезда како паѓа, пак ќе посакам исто.

2.2.3.a. Полскиот еквивалент на сврзничкиот состав *кога-и-да* е *kiedykolwiek*, и тие функционираат идентично. *Kiedykolwiek* евентуално може да биде придружувано и од *by*, но таквите примери се многу поретки. Како што може да се примети од приведените примери (група б.) секогаш се работи за искажување на некаков услов изразено преку *jeżeli*.

a. *Zmieniał obudowy gdziekolwiek chcesz oraz kiedykolwiek chcesz.*

Kiedykolwiek możesz, staraj się mu pokazać, że Ci na nim zależy.

б. *Jeśli kiedykolwiek by mnie zostawił, samą i zagubioną pośród tego szarego świata, wiem, że czekałabym na niego.*

... jeśli **kiedykolwiek** by się tak zdarzyło, dostałabym chyba ataku serca ...

Jeżeli **kiedykolwiek** by go zbudowano, byłby największym i najdroższym projektem budowlanym w historii.

2.3. Условни периоди со *да*-конструкции

Иако теоретски *да*-конструкциите можат да влегуваат во составот на реален услов, во пракса таквите состави се многу ретки. Сврзникот *ако* е далеку пофреквентен за остварување на овие периоди. Сп. го примерот - *Да знам каде живее, ќе отидам кај него / би отишла кај него* = *Ако знам каде живее, ќе отидам / би отишла кај него*.

Пофреквентна е употребата на *да*-конструкцијата во иреалниот условен период. Покрај неа, во аподоза се јавува *ќе*-конструкција.

Да дојдеш топката веднаш до Стојков, тогаш ќе се судеш офсајд,...

А да се јавеш во техничка поддршка и контакт телефон за поддршка на корисници, мислам дека ќе ти објаснеа убаво.

Да победеш Македонија, која се откажа, денеска ќе бевме во следната фаза.

2.3.а. Ваквиот тип на состави во полскиот јазик се градат со помош на *gdyby*-конструкциите кои функционираат идентично со своите паралели во македонскиот. И овде, поретко се употребуваат овие конструкции за изразување реален услов.

Gdyby wiedział, nie ruszałby się z Krakowa...

Во *gdyby* chodziła normalnie do takiej zawodowej, do wielozawodowej, to by miała trzy lata, trzyletnie, tak?

No niestety, *gdyby* zadzwonił do mnie Orlando Bloom za nic nie umiałabym się opanować...

3. Ова претставува само краток, општ преглед на ситуациите во кои може да се најдат македонските *да*-конструкции и нивните паралели во полскиот јазик. Беа разгледани начините на изразување на субјунктивното значење кај предикатите од втор и трет ред. Потребни се, секако, подетални понатамошни истражувања.

Користена литература

- Тополињска З. 1995. *Македонските дијалекти во Егејска Македонија*, книга прва, Синтакса I дел. Скопје: МАНУ.
- Тополињска З. 2000. *Полски~македонски, Граматичка конфронтација 3, Студии од морфосинтаксата*. Скопје: МАНУ.
- Тополињска З. 2001. *Полски~македонски, Граматичка конфронтација 5, Реченица во реченица*. Скопје: МАНУ.
- Тополињска З. 2008. *Полски~македонски, Граматичка конфронтација 8, Развоток на граматичките категории, Студии од морфосинтаксата*. Скопје: МАНУ.
- Тополињска З. 2009. *Полски~македонски, Граматичка конфронтација 9, Негација*. Скопје: МАНУ.
- Конески Б. 1986. *Историја на македонскиот јазик*. Скопје: Култура.
- Чашуле И. 1989. *Синтакса на македонската глаголска именка*. Скопје: Студентски збор.
- Миленковска С. 2011. *Комплементарни реченици – аргументи на предикати на сетилна перцепција (во македонски и полски јазик)*. *Folia Philologica Macedono-Polonica 8* (Материјали од осмата македонско-полска научна конференција, Скопје 2010). Скопје: Универзитет „Св.Кирил и Методиј“.
- Јанић А. 2012, *Категорија субјунктива у српском и бугарском језику - упоредно проучавање*, Магистерски труд, Ниш.

(Summary)

***Da*-clauses as arguments of predicates of the second and third rank
(Macedonian ~ Polish)**

This paper analyses the Macedonian *da*-clauses confronted with equivalents in the Polish language. The aim of the analysis is to show the semantics and distribution of the Macedonian *da*-clauses as arguments of predicates of the second and third rank and to show how Polish language reacts to them.

Силвана Симоска

Филолошки факултет „Блаже Конески“
Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ - Скопје
simoska@ukim.edu.mk

Субјунктивот во македонскиот јазик и неговите еквиваленти во германскиот

О. Вовед

Со исчезнувањето на морфолошкиот маркер *инфинитив* во македонскиот јазик⁸⁵ не се губат неговите функционални полиња, туку тие се реализираат на алтернативен начин. Како замена за инфинитивот во македонскиот јазик се сметаат, поретко, глаголските именки,

Факултетот бара многу учење. (модален глагол+глаголска именка⁸⁶)

Das Studium erfordert viel Fleiß (буквално: Lernen).

а почести се субјунктивните *да*-конструкции, за кои ќе стане збор во оваа статија во контраст со еквивалентните структури во германскиот (за англиските еквиваленти сп. Mišeska Tomić 2006, а за француските Велевска 2009).

Под субјунктивни конструкции или субјунктив овде подразбираме хиерархиски подредени, второстепени синтаксички конструкции, односно аргументи на надредени предикати, селектирани врз основа на постулатите на надредениот предикат, како во однос на семантичките признаци, така и во однос на морфолошката форма. За морфолошки

⁸⁵ Во рамките на групата балкански јазици покрај македонскиот и новогрчкиот и ромскиот, односно ромските дијалекти, се издвојуваат со целосно исчезнување на инфинитивот (сп. Mišeska Tomić 2006: 413; Matras 2000).

⁸⁶ Покрај тоа што глаголската именка во македонскиот јазик де факто претставува дериват изведен од глаголската основа со помош на суфиксот *-ње*, поради отсуството на дополнителен семантички признак ја третираме како синтаксичка прекатегоризација или конвертат, односно согласно Курилович (Kurjłowicz 1937: 42) како синтаксички дериват наспрема вистинските лексички деривати кои се карактеризираат со семантичка модификација во однос на лексичката основа од која се изведени.

маркер на субјунктивот во македонскиот јазик ги сметаме да-конструкциите. Под субјунктор (подредувач) поразбираме, врз основа на Енгел (Engel 1988: 708), вид морфолошки неменлив збор чија главна синтаксичка функција се состои во тоа што потчинува зависна дел-реченица, инфинитивна реченица⁸⁷ или инфинитивна конструкција под еден надреден збор (според нашата терминологија: надреден предикат). Функција на субјунктор од втора класа,⁸⁸ односно на асемантички субјунктор⁸⁹ во македонскиот јазик врши *да*.⁹⁰ Појдовното прашање што се наметнува е: Кои се надредените предикати што ги постулираат во субординациска врска да-конструкциите, односно субјунктивот во македонскиот јазик? Според Тополињска (2000: 90) дистрибуцијата на да-конструкцијата како пропозиционален аргумент се карактеризира со множество на вкупно четири функционални контексти:

(а) интенционални дел-реченици зависни од надредени глаголски предикати (модален/фазен/интенционален глагол (во поширока смисла)+да-конструкција)

б) екстенционални дел-реченици зависни од надредени сврзнички предикати (конектор+да-конструкција, т.е. предлог+да-конструкција: *за да, без да, (на)место да, пред да, освен да, освен за да*; сврзник+да-конструкција: *дур(и) да, додека да, кога (и) да, и да*; партикула+да-конструкција: *како да*; нулти конектор+условна да-конструкција)

⁸⁷ Енгел (1988: 259) разликува главно два типа зависноложени реченици: 1. субјунктивни (введени со субјункторите: *als, als ob, bevor, außer dass, dass, ehe, wenn, falls, ob, obwohl, sobald, sodass, während, weil, wenn* и сл.)⁸⁷ и 2. инфинитивни реченици (введени со субјункторите: *als zu, (an)statt zu, außer um zu, ohne zu, um zu, zu*).

⁸⁸ За субјунктори од прва класа со оформена инхерентна семантика ги сметаме трите семантички поттипа субјунктори: темпорални, каузални и модални (*додека, кога, иттом, ако, да, како да, (на)место да* и др.).

⁸⁹ Енгел (Engel 1988: 713) ги нарекува „*bedeutungsleere Subjunktoren*“ (семантички празни субјунктори: *dass, ob, zu*).

⁹⁰ Нема сосем јасна слика околу терминологијата во македонскиот јазик; така, за Минова-Ѓуркова (1997: 343) и за Панзова (1996: 179) „да“ е *партикула-сврзник*, односно само *сврзник* (Панзова 1996: 171), за Тополињска *субјунктивна морфема* (цитирано сп. Минова-Ѓуркова 1977: 359) и *приглаголска (модална) партикула* (Тополињска 2000: 89), а за Мишеска Томиќ (2006: 416-446) *субјунктивен маркер* (*subjunctive marker da*). Тополињска (сп. 2000: 89) потсетува дека македонскиот дијасистем познава три типа *да*: 1. партикула за потврдување, 2. сврзнички предикат за изразување конјункција и 3. приглаголска (модална) партикула.

в) релативни дел-реченици ((*таков*)+*да*-конструкција; *колку*+*да*-конструкција)

г) самостојни, граматички независни, реченици (тип: *Да е здрав и жив!*)

кои можат, според опозицијата граматички зависни наспрема граматички независни, да се кондензираат на два основни типа субјунктивни *да*-конструкции во македонскиот:

а) оние што конституираат зависни дел-реченици

б) оние што конституираат самостојни независни реченици

1. Глаголски предикати со *да*-конструкција и нивните германски еквиваленти

Во македонскиот јазик во сложена глаголска форма во чиј состав влегуваат два глагола, едниот ја конституира *да*-конструкцијата, која како зависен задолжителен конститутивен дел, односно аргумент, се постулира од страна на три централни семантички класи глаголи (сп. Минова-Ѓуркова 1994: 173), односно од три вида надредени глаголски предикати (паралелно со македонските глаголски конструкции се наведени и германските еквиваленти):

1. **Модални глаголски предикати:** *сака да (mögen, wollen); може да (können); мора да (müssen); смее да (dürfen); треба да (sollen), е способен да (fähig zu), е во состојба да (in der Lage sein zu), има можност да (die Möglichkeit haben zu), има обврска да (die Verpflichtung haben zu)* и сл.
2. **Фазни глаголски предикати:** со супкатегоризација на инхоативи - *почне/почнува да, започне/започнува да, фати/фаќа да, зафати/зафаќа да, земе/зема да* (на стандардно рамниште), *викне да, легне да, прсне да, тргне да, седне да, трешти да* (на разговорно рамниште, сп. Минова-Ѓуркова 1994: 174)) и сл. (*beginnen/anfangen, loslegen zu*); терминативи - *заврши/завршува да, престане/престанува да, запре/запира да* и сл. (*aufhören zu*); континуативи – *продолжи/продолжува да (fortfahren/fortsetzen zu)* и сл.
3. **Интенционални глаголски предикати** (во поширока смисла): *успева да (schaffen/gelingen zu), се обидува да (versuchen zu), се*

труди да (sich bemühen zu), настојува да (darauf bestehen zu), знае да (wissen zu), претпочита да (vorziehen zu), принудува да (zwingen zu), очекува да (erwarten zu), убедува да (überzeugen zu), има желба да (den Wunsch haben zu), има намера да (die Absicht haben zu), се стреми да (darauf abzielen zu), бара да (verlangen zu/fordern, dass), советува да (raten zu), сугерира да (suggerieren zu), забранува да (verbieten zu) и сл.

Шематски приказ:

НАДРЕДЕН ГЛАГОЛСКИ ПРЕДИКАТ

од втор ред

аргумент₁ (референт: пред сè човек, настан и сл.)

аргумент₂ (,пропозиционален',
односно подредена пропозиција: да-конструкција)

Шематскиот приказ треба да се толкува на следниов начин: НАДРЕДЕНИОТ ГЛАГОЛСКИ ПРЕДИКАТ под 1, 2 и 3 (в. горе) врзува или постулира задолжително два аргументи, од кои првиот, аргумент₁, е во синтаксички надредена позиција и е по правило лоциран од неговата лева страна, додека вториот, аргумент₂, е во подредена позиција и е лоциран од десната страна. Аргументот₂ е реализиран во македонскиот во вид на да-конструкција конституирана од *субјунктор да + подреден глаголски предикат*.

Во врска со формалните особености на да-конструкцијата и нејзиниот сооднос со надредениот предикат, треба да се истакне следново. Воведувачките глаголи (под 1, 2, 3), односно надредените предикати од втор ред, и глаголот што колоцира со да-конструкцијата се во македонскиот јазик од морфолошки аспект начелно определени, финитни во однос на категориите лице, број и време (**Мора(м) повеќе да учам**). Што се однесува за референцијата на појдовните аргументски изрази на надредениот (доминантниот) и на подредениот (рецесивен) предикат, тие може но не мора да кореферираат (**Сакам** (1.л.) **да го убедиш** (2.л.)). Воведувачкиот глагол, односно надредениот предикат и глаголот од да-конструкцијата во случај на кореференција на аргументите конгруираат во

однос на категориите лице и број, а можат потенцијално да дивергираат во однос на категоријата време (*Сакав* (имперф.) *да се јавам* (през.)). Исклучок претставува група модални предикати - *може, мора, треба, има* - со потенцијално петрифицирана (безлична) форма во 3.л.едн. (сп. Тополињска 2000: 95, Минова-Ѓуркова 1994: 174): *Може/Мора/Треба/Има повеќе да учам. vs. Можам/Морам/Требаше/Требало повеќе да учам.* Карактеристична константа на субјунктивната глаголска форма (во рамките на *да*-конструкцијата) во македонскиот јазик, без оглед на глаголското време на надредениот предикат, односно на воведувачкиот глагол (под 1, 2, 3) е презентот.⁹¹ Наспрема самостојните презентски форми (сп. Гајдова 2010: 27) од исклучиво имперфективен вид во индикатив (*Јас велам...*, а не **Јас речам ...*) субјунктивната глаголска форма може потенцијално да се појави во двојна видска реализација, т.е. во имперфективни и перфективни (несамостојни) форми на презентот (*Треба да (на)правам ручек*). Токму овие морфосинтаксички карактеристики на глаголот од *да*-конструкцијата ги доведуваат де факто овие конструкции во близината на инфинитивните, т.е. морфосинтаксички неутралните глаголски форми како што се инфинитивот и партиципите во другите јазици. Со други зборови, субјунктивниот презент со потенцијалната двојна видска форма (надвор од самостојната употреба на презентот во стандардот) во составот на *да*-конструкцијата го сметаме за граматикализиран, така што може да се говори за субјунктивна презентска форма „без конкретна актуализирана временска референција“ (Тополињска 2000: 104) како специфична замена за исчезнатиот инфинитив.

⁹¹ Кондиционалните дел-реченици со *да*-конструкција, кои немаат формален показател на кондиционалниот предикат (*да*-конструкција во протаза со нулти или имплицитен кондиционален субјунктор), како и нивните деривати *и без да/и да* (концесивни) врзуваат глаголски форми на минати времиња (*И без да / И да / Да се јавеше, ќе дојде*). Во иреалните кондиционални дел-реченици воведени непосредно со субјункторот *да* глаголот од субјунктивната конструкција најчесто се појавува во имперфект (*Да/Ако учеше, ќе го завршеше факултетот*). Во условните дел-реченици со реален услов се претпочита презентот од свршен вид во македонскиот (*Да/Ако посакам, ќе станам амбасадор*) (сп. Мишеска Томиќ 2006: 421, Минова-Ѓуркова 1994: 266). Германскиот јазик во овие контексти оперира со кондиционалниот субјунктор *wenn/falls* и сл. и конјунктив 2 (*Auch wenn du dich (nicht) gemeldet hättest, wäre ich gekommen. Wenn/Falls er gelernt hätte, hätte er das Studium absolviert.* (синдетонски) / *Hätte er gelernt, hätte er das Studium absolviert* (асиндетонски); *Wenn/Falls ich wollte, könnte ich Botschafter werden/Wollte ich, könnte ich Botschafter werden*)).

Тој почна/сака/се обидува да зборува со мајка си.
Тој почнуваше/сакаше/се обидуваше да зборува со мајка си.
Тој почнал/сакал/се обидел/се обидувал да зборува со мајка си.
Тој беше почнал/сакал/се обидел/се обидувал да зборува со мајка си.
Тој ќе почне/ќе сака/ќе се обиде да зборува со мајка си.
Тој ќе почнеше/ќе сакаше/ќе се обидеше да зборува со мајка си.
Тој ќе почнел/ќе сакал/ќе се обидел да зборува со мајка си.

1.1. Модални предикати со да-конструкција и нивните германски еквиваленти

Што се однесува на германските модални глаголски предикати (под бр. 1) треба да се истакне дека тие во случај на кореферентност меѓу аргумент₁ и аргумент₂ - за разлика од македонските – го врзуваат аргументот₂ во форма на инфинитивен комплемент со или без субјункторот *zu*:

- македонски: модален предикат + да-конструкција (да-субјунктор + финитна глаголска форма *praesentis*)
- германски: модален предикат + инфинитивна конструкција (\pm *zu*-субјунктор⁹² + инфинитив *praesentis*)

(Тој) сака/мора/може/сmee/треба да зборува со мајка си. (модален глагол + да-конструкција со финитна глаголска форма *praesentis*)

Er möchte/will/muss/kann/darf/soll(te) mit der Mutter sprechen. (модален глагол + чист инфинитив *praesentis* без *zu*)

(Тој) Е во состојба/способен да исние цело буре пиво. (модален предикатски израз + да-конструкција со финитна глаголска форма *praesentis*)

Er ist in der Lage/besitzt die Fähigkeit/ist fähig, ein ganzes Fass Bier zu trinken. (модален предикатски израз + инфинитив *praesentis* со *zu*)

⁹² За семантички празни субјунктори („bedeutungsleere Subjunktionen“, Engel ²1988: 713) Енгел ги смета: *dass* (дека), *ob* (дали; само во зависни прашални реченици), *ob ... ob* (дали ... дали; во концесивни реченични низи со различни глаголски дејствија), *ob ... oder* (дали ... или) и *zu* (да; во зависни инфинитивни реченици).

Изборот на инфинитивните конструкции со или без субјункторот *zu* зависи од видот на модалниот предикат. Имено, на *da*-конструкциите селектирани од македонските наредени модални предикати, во германскиот јазик им се сопоставува чист инфинитив (презент) без *zu* во случај на глаголки предикат во форма на модален глагол (*mögen, wollen, können, müssen, dürfen, sollen*), додека модалните предикатски изрази од типот *in der Lage sein zu, die Möglichkeit haben zu, die Verpflichtung haben zu, fähig sein zu* и сл. селектираат инфинитивни конструкции со *zu*.

Синтаксичката тесна врска меѓу предикатот од субординациската *da*-конструкција и самиот субјунктор *da* во македонскиот јазик ја рестрингира интерната интерполација на компленти, допуштајќи ги во таа позиција само негацијата *ne* и кусите заменски форми за директен и за индиректен објект (сп. Минова-Ѓуркова 1994: 260): *Toj сака да не ме почитувааш*. Од тие причини *da*-конструкцијата (субјунктор и глагол) во македонскиот јазик се пермутира, по правило, во „пакет“, лоцирајќи ги аргументите на подредениот предикат од *da*-конструкцијата надвор од овој состав. Секоја друга употреба во македонскиот е маркирана: *(Toj) сака со мајка си да зборува*.

Карактеристичен и уникатен признак на синтаксата на германската исказна реченица, од друга страна, е фиксната „стожерна“ втора позиција на финитниот (во овој случај: модален) глагол и финалната позиција на инфинитната глаголка форма (во овој случај: инфинитив), формирајќи на тој начин т.н. вербална рамка. Секое проширување, односно надополнување на пропозиционалниот аргумент₂ (надополнет во гореприведениот пример со *mit der Mutter/co мајка си*) е од внатрешен тополошки карактер и ја шири вербалната рамка, а со тоа просторно го оддалечува инфинитивот од модалната финитна глаголка форма со која конституира предикација (в. горе). За разлика од ситуацијата во македонскиот, синтаксичкиот субјект во германскиот и во неекспресивна, неемпатична употреба задолжително се експлицира на површината на текстот, како во именска, така и во прономинална форма *Klaus/Er/Monika/Sie/Das Kind/Es möchte mit der Mutter sprechen*. vs. *(Klaus/Toj, Monika/Таа/Детето/Тоа) Сака да зборува со мајка си*.

Во случај на некореферентност меѓу субјунктивната конструкција и појдовниот аргумент на наредениот предикат, германскиот еквивалент бара аргумент₂ да се конституира во форма на зависна дел-реченица (во функција на директен објект) воведена со субјункторот *dass* (=dass-Objekt,

мак. *dass*-објект (всушност *дека*-објект). Ајзенберг подетално се осврнува на модалните глаголи кои допуштаат и оние кои блокираат *dass*-објекти (сп. Eisenberg ²2004: 97-98).

(*Toj*) *сака (tu) да зборуваш со мајка ти.*
Er möchte, dass du mit deiner Mutter sprichst.

Редот на дел-речениците во зависносложениот реченичен модел, за разлика од македонскиот, не ја тангира интерпункцијата во германскиот. Зависните дел-реченици (во конкретниов случај *dass*-реченицата) задолжително се одделуваат со запирка од главната реченица. Наспрема оваа интерреченична интерпункциска константа, варира - во случај кога зависната реченица иде пред независната - интрареченичната синтакса на главната дел-реченица, обезбедувајќи ја на тој начин „загарантираната“ фиксна втора позиција на финитната глаголска форма во германскиот во рамките на целокупната реченична конструкција (зависната *dass*-реченица ја зазема првата позиција):

	<i>Er</i>	<u>möchte,</u>	<i>dass du mit deiner Mutter sprichst.</i>
Но: <i>Dass du mit deiner Mutter sprichst,</i>		<u>möchte</u>	<i>er.</i>

Карактеристично за синтаксата на германската зависна дел-реченица е што финитната глаголска форма ја зазема финалната, т.е. крајната позиција од дел-реченицата, формирајќи вербална рамка со помош на субјункторот (*dass*) од левата страна и финитната глаголска форма од десната страна (*sprichst*).

Во групата надредени предикати со модален карактер треба да се издвои група глаголи во германскиот што Енгел ја нарекува *модалитетски глаголи* (Modalitätsverben, Engel ²1988: 406, 477-484; *треба да (brauchen zu)*, *има навика/редовно практикува да (pflegen zu)*, *се заканува да (drohen zu)*, *има намера да (gedenken zu)*, *се осмелува да (sich trauen zu)*, *изгледа да (scheinen zu)*, *умее да (vermögen/wissen/verstehen zu)*, *ветува да (versprechen zu)* и сл.). Од морфосинтаксички аспект оваа група глаголи формира, исто како и модалните глаголи, вербална рамка, типична за германската синтакса на исказната реченица, поставувајќи го финитумот, т.е. модалитетскиот глагол, на второто фиксно место, а инфинитумот, т.е. инфинитивот со *zu*, на крајот од реченичната конструкција. За разлика од модалните, модалитетските глаголи врзуваат инфинитивни конструкции со

субјункторот *zu*. Модалитетските глаголски предикати функционираат на сличен начин во двата контрастирани јазици. На *da*-конструкција во македонскиот ù се сопоставува инфинитивната конструкција со *zu* во германскиот. Во речениците со модалитетски глагол, инфинитивната група со *zu* не се одделува со запирка.

(*Tu*) не **треба да дојдеш** (перф.)/**доаѓаш** (имперф.).

Du brauchst nicht zu kommen. (Со тенденција во колоквијален ситуациски контекст да им се доближи во однос на морфосинтаксичката поставеност на модалните глаголи и да се користи без субјункторот *zu*: *Du brauchst nicht kommen.*)

(*Toj*) Секоја недела **практикува/има навика да оди в црква.**
(итеративност, навика)

Er pflegt jeden Sonntag in die Kirche zu gehen.

Буквално: (*Toj*) **негува секоја недела да оди в црква.**

(*Jac*) **Vemuv da gi ostavam cigarite.** (*ветува да* ‚дава повод за надеж‘)

*Ich versprach das Rauchen aufzugeben.*⁹³ (модалитетски глагол: *versprechen*
... *zu* - *ветува* ‚дава повод за надеж‘; без запирка)

Модалитетскиот глагол *versprechen* ... *zu* (*ветува да*) со значење ‚дава повод за надеж‘ врзува за разлика од главниот глагол *versprechen*, ... *zu* (*ветува дека*) со значење ‚се обврзува‘ исклучиво глаголи што означуваат несамоволно дејство (сп. Engel ²1988: 482).

Алтернатива: (*Jac*) **Vemuv дека ke gi ostavam cigarite.** (*ветува дека* ‚се обврзува‘)

Ich versprach, dass ich das Rauchen aufgabe/aufgeben werde. (*versprechen, dass*)

Ich versprach, das Rauchen aufzugeben. (главен глагол: *versprechen*, ... *zu* – *ветува* ‚се обврзува‘; инфинитивната реченица задолжително се одделува со запирка)

За разлика од стилски немаркираната колокација на глаголот *ветува* со субјункторот *дека* (наместо со *da*-конструкција) во македонскиот (в. горе),

⁹³ Во случај на делив глагол (префиксација со нагласен префикс) како подреден предикат во рамките на *da*-конструкцијата субјункторот *zu* се вметнува меѓу префиксот и основата на глаголот (сп. горе: *aufgeben* vs. *aufzugeben*).

употребата на *versprechen* со *dass*-реченица (наместо со инфинитив) во германскиот го снижува стилот на изразувањето.

1.2. Фазни предикати со да-конструкција и нивните германски еквиваленти

Во семантиката на надредените фазни предикати (под бр. 2) кодирана е најава за почеток, крај или континуитет на одредена предикација која природно-задолжително се надополнува со аргумент₂ што се формализира на различен начин во јазиците. Имено, во македонскиот јазик фазните глаголски предикати ја постулираат да-конструкција, додека во германскиот на истата позиција задолжително се појавува инфинитивна конструкција со субјункторот *zu*. Ако македонскиот субјунктор *да* се доведе во релација со германскиот *zu*, тогаш може да се каже дека фазните глаголи во македонскиот и во германскиот јазик покажуваат поголема морфосинтаксичка конвергенција отколку што е тоа случај со модалните глаголи. Фазните глаголски предикати во македонскиот и во германскиот јазик конституираат конструкции од типот:

- македонски: фазен глагол + да-конструкција (да-субјунктор + финитна глаголска форма - презент од несвршен глагол)
- германски: фазен глагол + zu-конструкција (zu-субјунктор + инфинитна глаголска форма - инфинитив *praesentis*)

(Тој) Почна/заврши/продолжи да зборува со мајка си. (фазен глагол + да-конструкција со финитна глаголска форма во презент)
Er fing an/begann/hörte auf/fuhr fort, mit seiner Mutter zu sprechen.
(фазен глагол + инфинитивна реченица со „zu“)

Приведените примери доследно илустрираат дека фазните глаголи во македонскиот јазик задолжително конгруираат со глаголите што ја конституираат да-конструкцијата во однос на категориите лице и број. За инфинитивот што го конституира пропозиционалниот аргумент на фазните предикати во германскиот овие податоци се ирелевантни. За разлика од досега приведените (двоаргументни) примери за фазни глаголи со одушевен аргумент₁ и аргумент₂ во форма на да-конструкција, односно инфинитив, на предикатите што означуваат метеоролошка појава, а се воведени со фазен предикатски израз, во македонскиот задолжителна им е

само *da*-конструкција како аргумент (*Почна да врне/грми/снежи/роси*). Во германскиот покрај пропозиционалниот аргумент во форма на инфинитив со *zu* задолжително се експлицира на површината на текстот во иницијална позиција и „формалниот субјект *es*“: *Es fing an zu regnen*. (истата ситуација ја имаме, меѓу другото, и во францускиот: *Il s'est mis à pleuvoir*. (сп. Христова 2000) и во англискиот јазик: *It started/began to rain*.)

На фазните глаголски предикати со *da*-конструкција што изразуваат пред сè почеток, а повремено и крај на дејството им опонираат во македонскиот во одредени контексти синтетичко-лексички структури со (приближно) истоветна семантика. Станува збор за префиксации од свршени глаголи (во македонскиот најекспонирани се префиксите: *за-* и *до-*) кои, според наше мислење, во споредба со аналитичко-синтаксичките *da*-конструкции претставуваат поидиоматични македонски варијанти: *Наеднаш почна/престана да игра*. vs. *Наеднаш заигра/доигра*. И германскиот јазичен систем начелно располага со зборообразувачки обрасци што индицираат фази на дејство или состојба, но во многу поограничена форма. Морфолошките маркери за означување почеток на дејство или состојба се префиксите *los-*, *er-*, *ein-*, *auf-*, *an-* конкатенирани со глаголска основа (*lostanzen*, *loslaufen*, *lossingen*, *loslaufen*, *erstrahlen*, *erglänzen*, *erklingen*, *erblühen*, *einschlafen*, *einnicken*, *einschlummern*, *aufbühnen*, *aufkeimen*, *anlaufen*, *anfahen*, *anrollen* и др.), односно префиксите *ver-*, *aus-*, *ab-* што сигнализираат крај на дејство или состојба (*verblühen*, *vergehen*, *verglimmen*, *verglühen*, *ausrollen*, *ausklingen*, *auslaufen*, *abklingen*, *abebben*, *abrudern* и др.) (сп. Motsch 2004: 107-110). Сепак, лексичките структури од овој вид во германскиот јазик се повеќе од рудиментарен, отколку од системски карактер, барем што се однесува на оние формации што се на прифатливо стандардно рамниште (*Plötzlich fing er an /hörte er auf/ zu tanzen*. (*Наеднаш почна/престана да танцува*) vs. *Plötzlich tanzte er los.*/ без лексички пандан). Употребата на лексичките структури во овие контексти во германскиот јазик имплицира стилистички пониско и колоквијално рамниште на комуникација. Може да заклучиме дека се синтетичките фазни конструкции во германскиот јазик поблиску до периферијата, а во македонскиот поблиску до центарот на јазичната употреба (*Toj го дочита романот*. vs. *Toj заврши да го чита романот*. (граматички коректно, но неидиоматско решение)./ *Er las den Roman zu Ende*. vs. **Er hat den Roman verlesen/ausgelesen/abgelesen*.)

1.3. Интенционални глаголски предикати (во поширока смисла) со да-конструкција и нивните германски еквиваленти

Во третата класа надредени глаголски предикати (под бр. 3) ги супсумираме волиционалните „сака“-предикати (*посакува да, има желба да, планира да* и сл.), предикатите на сетилна перцепција (*види да, слушне/чуе да, почувствува/осети да* и сл.), евалуативните предикати (*лесно/тешко е да, срамота е да, убаво е да, препорачливо е да* и сл.) и др. што во македонскиот задолжително врзуваат да-конструкција, а во германскиот примарно се профилираат со следнава шема еквиваленти.

- македонски: посебна класа глагол + да-конструкција (да-субјунктор + финитна глаголска форма *praesentis*)
- германски: посебна класа глагол + инфинитивна конструкција (\pm *zu*-субјунктор + инфинитна глаголска форма - инфинитив *praesentis*)

- **Волиционални предикати**

Подгрупата волиционални предикати (*има желба да (den Wunsch haben zu), посакува да (wünschen zu), се труди да (sich bemühen zu), има намера да (die Absicht haben zu), се обидува да (versuchen zu), сугерира да (suggerieren zu), советува да (raten zu), наредува да (befehlen zu), планира да (planen zu), успева да (schaffen zu)* и сл.) во германскиот врзуваат инфинитивни конструкции + *zu*-субјунктор.

(Тој) *посакува/има желба/има намера/се труди да го положи испитот.*

Er hat den Wunsch/hat die Absicht/bemüht sich, die Prüfung zu bestehen.

(Тој) *се обидува да ја заборави.*

Er versucht, sie zu vergessen.

Од друга страна, глаголски предикати што врзуваат аргументи во форма на чисти инфинитивни конструкции без субјункторот *zu* (сп. Helbig/Buscha¹⁷1996: 107) во германскиот покрај модалните глаголи (*dürfen, können, mögen, müssen, sollen, wollen*), за кои веќе погоре стана збор, се:

▪ **Глаголски предикати на сетилна перцепција**

Во рамките на оваа група глаголи може врз основа на видот на перцепцијата да се супкатегоризираат:

- визуелни: *гледа (sehen)*;
- аудитивни: *слушне/чуе (hören)*;
- емоционални: *почувствува (fühlen), осети/осекава (spüren)*

Глаголските предикати на сетилна перцепција покрај одушевениот појдовен аргумент (човек или животно) во двата јазика потенцијално како секундарни аргументи врзуваат хиерархиски подредени структури во форма на *да*-конструкција, односно во форма на инфинитивна конструкција. Ако аргумент₁ и аргумент₂ не се рефлексивно употребени (*Er hörte sich -selbst- sprechen. (Тој -сам себеси- се слушаше да/како зборува.) Er sah sich weinen. (Тој -сам себеси- се гледаше да/како плаче.)*) тие не посочуваат идентични референти, т.е. се некорелативни. Одушевениот агенс восприема (перципира) со сетилото за вид, слух итн., настан (процес, операција...) на друг ентитет.

Alexander/Der Hund sah/hörte/fühlte/spürte sie kommen.

(Александар/Кучето) Ја виде/слушна/почувствува/осети (таа) да доаѓа.

Дискутабилно е за нас задолжителното присуство на негација во овој вид искази ((*Тој*) *Не ја виде/слушна/почувствува/осети да дојде.*) како услов за нивната прифатливост (сп. Тополињска базирајќи се на примери од Бужаровска (2000: 101)). На прашањето *Го виде да тие (ракија)? / Го виде дали тие (ракија)?* Следува афирмативен одговор *Го видов (со мои очи) да тие (ракија)*, односно негативен одговор: *Не го видов да тие (ракија)*. Конкурентна форма на сунбјунктивната *да*-конструкција во состав на предикати на сетилна перцепција во македонскиот како и на инфинитивната форма во германскиот се аргументи што конституираат *дека*-, односно *dass*-реченица.

(Тој) Ја виде/слушна/почувствува/осети дека доаѓа.

Er sah/hörte/fühlte/spürte, dass sie kam.

Како стилски обоени ги сметаме во двата јазика алтернативите решенија со компаративни подредени дел-реченици (во германскиот задолжително одвоени од главната реченица со записка) воведени со субјункторите *како/wie*.

(Тој) Ја виде/слушна/почувствува/осети како доаѓа.

Er sah/hörte/fühlte/spürte, wie sie kam.

▪ **Евалуативни предикати**

(лесно/тешко е да (*es ist einfach/schwierig zu*), срамота е да (*es gehört sich/es schickt sich/es ziemt sich nicht zu*), (не)убаво е да (*es ist schön/unschön zu*), опасно е да (*es ist gefährlich zu*), препорачливо е да (*es empfiehlt sich zu*), пристојно/непристојно е да (*es ist angenehm/unangenehm zu* и сл.)

Овде спаѓаат предикати кои врз основа на својата семантика ја евалуираат содржината искажана со единствениот аргумент реализиран преку да-конструкцијата во македонскиот и инфинитивната конструкција со задолжителен субјунктор *zu* во германскиот. Особена карактеристика на евалуативните глаголи е што всушност во нивниот единствен формално подреден аргумент, односно во да-конструкцијата/инфинитивна конструкција со *zu* имплицитно се крие и појдовниот аргумент (сп. Тополињска 2000: 103), вршејќи синтаксичка функција на субјект.

Непристојно е/срамота е/опасно е/неубаво е/не се препорачува да се лаже.

Es gehört sich nicht/ist gefährlich/ist un schön/empfiehlt sich nicht zu lügen.

Zu lügen gehört sich nicht/ist gefährlich/ist un schön/empfiehlt sich nicht.

Со безлична употреба на финитумот:

Непријатно ми е да доцнам.

Es ist mir unangenehm, mich zu verspäten.

Mich zu verspäten, ist mir unangenehm.

Како конкурентни форми во германскиот доаѓаат предвид зависни *dass*-реченици или номинализации, а во македонскиот или исклучиво номинализации (во вид на глаголска именка) или и *што*-реченици.

*Dass man lügt, gehört sich nicht. (*Дека се лаже, е непристојно).*

Lügen gehört sich nicht. (Лажењето е непристојно).

Dass ich mich verspäte, ist mir unangenehm. (Што доцнам, непријатно ми е).

Eine Verspätung ist mir unangenehm. (буквално: Доцнењето ми е непријатно).

- **Целни предикати:** *оди да* (*gehen+Inf.*, *fahren+Inf.*), *доаѓа да* (*kommen+Inf.*), *испрати/испраќа да* (*schicken+Inf.*) и сл.

Карактеристично за оваа група глаголи е што во македонскиот постулираат *да*-конструкција, а во германскиот чист инфинитив, односно инфинитивна конструкција без субјункторот *zu*. Станува збор за конструкции со финална (целна) компонента.

(Тој) Секое утро **оди да плива/трча**. (... *оди за да плива/трча*)
Er geht jeden Morgen schwimmen/joggen. (... *geht, um zu schwimmen/joggen*)

(Тој) Секое лето **доаѓа да си ги види родителите**. (...*доаѓа за да посети*)
Er kommt jeden Sommer seine Eltern besuchen. (... *kommt, um zu besuchen*)

Мајката го **испрати синот да донесе леб**. (... *испрати за да донесе*)
Die Mutter schickte den Sohn Brot holen. (... *schickt(e), um zu holen*)

Во двата јазика местото на финалната *да*-конструкција, односно финалниот инфинитив алтернативно може да го заземат глаголски именки, односно номинализации:

Секое утро **оди на пливање/трчање/џогинг**.
Er geht jeden Morgen zum Schwimmen/Joggen/Jogging.

- **Целни предикати:** *легне/легнува да* (*legen+Inf.*), *учи/научи да* (*lernen+Inf.(zu)*, *lehren+Inf.(zu)*) и др. (за други глаголи со или без инфинитив со *zu* во германскиот в. Helbig/Buscha ¹⁷1996: 106-110))

Децата **си легнуваат да спијат**. (...*легнува за да спие*)
Die Kinder legen sich schlafen. (...*legt sich hin, um zu schlafen*)

Глаголите *lernen, lehren* (учи/научи да) врзуваат инфинитивна конструкција со и без субјункторот *zu*.

Das Kind lernt schreiben. (*lernen* (мак. учи ,стекнува знаење’) - двоаргументен глагол, постулира неодушевен аргумент₂ - *Er lernt das Gedicht auswendig.* ((*Toj*) ја учи песната напамет.)

Детето учи да пишува.

Но: *Er hat gelernt, sich anständig zu verhalten.*

(*Toj*) **Научи да се однесува** пристojно.

Er lehrt sie Klavier spielen. (*lehren* (мак. учи ,подучува, предава знаење’) - двоаргументен глагол, постулира одушевен аргумент₂ - *Der Professor lehrt die Studenten.* (*Професорот ги учи студентите.*)

(*Toj*) **Ја учи да свири** клавир.

Но: *Die Mutter lehrt das Kind, sich höflich zu benehmen.*

Мајката го учи детето учтиво **да се однесува.**

2. Сврзнички предикати со да-конструкција и нивните германски еквиваленти

Карактеристично за неглаголските сврзнички предикати, за кои ќе стане овде збор, е што врзуваат исклучиво пропозиционални аргументи, од кои еден во македонскиот јазик е да-конструкцијата. Да-конструкцијата како аргумент ја постулираат одредена група сврзнички предикати (конектори: предлози, сврзници, партикули; в. горе) од кои ќе ги издвоиме предлошките предикати во македонскиот за конфронтација со германскиот, чии еквиваленти се инфинитивни конструкции. Предлозите заедно со субјункторот *da* формираат своевидна целина (предлог+да-конструкција: *за да (um zu), без да (ohne zu), (на)место да ((an)statt zu), освен да (als zu), освен за да (außer um zu), пред да (bevor)*). Така во македонскиот и во германскиот јазик морфосинтаксичкиот приказ на ваквите конструкции шематски може да се претстави на следниов начин:

- македонски: сврзнички предикат-предлог + *да*-конструкција (*да*-субјунктор + финитна глаголска форма *praesentis*)
- германски: сврзнички предикат-предлог + *zu*-конструкција (*zu*-субјунктор + инфинитна глаголска форма - инфинитив *praesentis*)

Како подреден пропозиционален аргументи на горенаведените предлошки предикати во современиот германски јазик се јавуваат дел-реченици во форма на зависни инфинитивни реченици, кои се воведуваат со предлог и инфинитивна *zu*-конструкција. Субјункторот *zu* се комбинира со предлозите *um*, *(an)statt*, *außer* и *ohne* така што се добиваат следниве комплексни субјунктори: *um zu* (*за да*), *anstatt zu* (*на(место да)*), *ohne zu* (*без да*), *als zu* (*освен да*), *außer um zu* (*освен за да*) (во врска со трансформациите на зависни дел-реченици (подреченици) со инфинитивни конструкции в. Đukanović 1997: 35).

а) **За да** го завршиш факултетот, мора многу да учиш.⁹⁴

Um das Studium abzuschließen, musst du viel lernen.

б) **Без** око да ѝ трепне, (маа) го украде паричникот.

Ohne mit der Wimper zu zucken, entwendete sie das Portmonee.

в) **(На)место да** се радува, (маа) цел ден плачеше.

(An)statt sich zu freuen, weinte sie den ganzen Tag.

Алтернативата со *anstatt dass* се смета за стилски подредена и дискурзивно маркирана:

(An)statt dass sie sich freute, weinte sie den ganzen Tag.

Интересна е препораката во граматиките на српскиот јазик и на авторите-проучувачи на српскиот јазик за избегнување на *без да*-конструкцијата и нејзината нормативна замена со *а да не*-конструкција (*Отишао је без да каже збогом.* vs. *Отишао је, а да не каже збогом.*), односно со *ма да*-конструкција (*Добио сам без да сам молио.* vs. *Добио сам ма да нисам молио.*) во стандардниот варијетет на српскиот, сметајќи ја за заемка-варваризам од француско или од германско потекло (сп. Минова-Гуркова

⁹⁴ Финалната (целна) релација потенцијално може да се реализира во македонскиот и без предлогот *за*, т.е. на имплицитен начин: *Дојдов (за) да те видам.* Во германскиот предлогот задолжително се експлицира: *Ich bin gekommen, um dich zu sehen.*

1997: 355). Во македонскиот предикатските изрази со *за да*, *наместо да* и *без да* се сметаат за стандардни конструкции.

г) *Не сака ништо друго освен да биде среќна.*
Sie möchte nichts anderes, als glücklich zu sein.

д) *Никогаши не ја посетуваше освен за да си земе пари.*
Er besuchte sie nie, außer um sich Geld zu holen.

Комплексните реченици во чиј состав влегува субординациска дел-реченица со *пред-да*-конструкција изразуваат anteriornost на настанот во главната над-реченица наспрема posteriornosta на настанот во зависната под-реченица. Овој тип реченица се гради во германскиот со сврзничкиот предикат *bevor* (англ. *before*) кој не постулира инфинитивна конструкција како аргумент.

ѓ) *Пред да се вратиш во Германија, јави се.*
Bevor du nach Deutschland zurückkehrst, melde dich.

Кај сите приведени примери како во германскиот така и во македонскиот јазик може потенцијално да се изврши комутативна операција на редоследот на дел-речениците без притоа да се промени пропозиционалното значење. Ако се изврши инверзија на германските дел-речениците, ќе мора да се запази постулатот за фиксното второ место на финитумот (*Du musst viel lernen, **um** das Studium abzuschließen.*). Како архаични се третираат асиндетонските инфинитивни реченици во германскиот, т.е. оние што функционираат исклучиво со субјункторот *zu*:

Архаичен германски: а) *Sie fuhren frühmorgens nach Hörter, die kranke Tante heimz^uholen.* (пример според Engel 1988: 259)

Рано изутрина заминаа во Хекстер за да ја вратат болната тетка дома.
⁹⁵

Современ германски: б) *Sie fuhren frühmorgens nach Hörter, **um** die kranke Tante heimz^uholen.*

⁹⁵ Додека во германската комплексна реченица дел-речениците согласно старите (до 1998) и најновите правописни правила (од 1.8.2007 година; во меѓувреме правописната реформа валидна од 1998-2005 година дозволи либерализација на запирката во овој контекст) - без оглед на редоследот на зависната и на главната дел-реченица - задолжително се одделуваат со запирка, во македонскиот запирката е задолжителна само во случај на инверзија на речениците, т.е. кога зависната иде пред главната реченица.

Речениците под а) и б) се изосемантични. Тие се разликуваат исклучиво во однос на признакот: архаичен наспрема современ стандарден германски јазик. За разлика од германскиот каде што асиндетонските финални дел-реченици (без предлогот *um*) архаично се конотирани, во македонскиот на истите им се припишува современ карактер.

Отиде во Битола (за) да ја посети баба си.

Er/Sie fuhr nach Bitola, (um) seine/ihre Großmutter zu besuchen.

3. Атрибутивни да-конструкции и нивните германски еквиваленти

Овој тип македонски атрибутивни да-конструкции всушност претставува кондензирани реченици со ((*таков*)+да-конструкција и *колку*+да-конструкција (сп. Тополињска 2000: 123). Германските еквиваленти се релативни дел-реченици воведени со *d-* или *w-*зборови (релативни заменки: *der, die, das, welcher, welche, welches*).

Посакувам маж да умее да ме усреќи.

Ich wünsche mir einen Mann, der/welcher mich glücklich zu machen weiß.

Вториот поттип релативни реченици во македонскиот воведени со *колку* да-конструкција, имаат финални *um-zu*-конструкции за германски еквиваленти:

Си позајмив малку пари колку да одам на одмор. (... за да можам да одам на одмор)

Ich habe mir etwas Geld geliehen, um Urlaub machen zu können.

4. Самостојни, граматички независни, реченици со да-конструкција и нивните германски еквиваленти

Грамматички независните реченици со да-конструкција како конститутивен дел претставуваат компримирано „балканско чекмеце“ на идиоматизирани пропозиции, кои генерираат тешкотии при изнаоѓањето соодветни германски еквиваленти. Речениците за кои станува овде збор покриваат мултифункционално поле, опфаќајќи заповеди, наредби, забрани, апели, молби, благослови, клетвите и сл. Со оглед на многузначноста на да-конструкциите и разнообразноста во поглед на морфосинтаксата нема да можеме целосно и детаљно да им се посветиме на сите подгрупи од овој

тип искази во рамките на овој труд, но ќе се потрудиме барем да ги сондираме нивните прототипски контексти.

▪ **Императивна да-конструкција**

На македонските експресивно-императивни независни да-конструкции во германскиот јазик им соодветствуваат автономни дел-реченици со субјункторот *dass* во челна позиција (а), како и императивен презент (б).

Да си ми дошол веднаш! Веднаш да си ми дошол!
а) ***Dass Du mir sofort kommst!*** **Sofort dass Du mir kommst!*⁹⁶
б) ***Du kommst sofort!***

Императивните пропозиции со да-конструкција со негација, што всушност претставуваат да/не-конструкции, содржат комуникативен акт на забрана со закана која во германскиот бара во иницијална позиција да се фокусира интерјекцијата *wehe* (*wenn*) (*мисли му ја, ако...*).

Да не си му дал пару!
Weh(e) du gibst ihm Geld! Се смета за кондензат на *Weh(e) (dir), wenn du ihm Geld gibst. Nicht, dass Du ihm Geld gibst!* (*Немој да си му дал пару!*)

▪ **Хортативна да-конструкција**

Хортативните конструкции претставуваат апел, поттик за преземање одредено дејство во коешто соучествува и самиот говорител. Во фамилијарно-колоквијален контекст хортативниот исказ се интензивира со интерјекцијата *ajde* во македонскиот.

(*Ајде*) ***Да одиме на капење!*** (кохортатив)

Хортативните искази во германскиот се реализираат, пред сè, со *lasst-uns*-конструкција (глаголот *lassen* во 2.л.мн. и рефлексивната замена за 1.л.мн. *uns*) во челна позиција и инфинитив без *zu* (а), но можат да бидат иницирани и со модалниот глагол *wollen* во 1.л.мн. и инфинитив без *zu* (б), како и со конјунктив I од глаголот *sein* во 1.л.мн. (*seien wir - да бидеме*) (в).

(а) ***Lasst uns schwimmen gehen!*** (кохортатив)

⁹⁶ Инверзијата на да-конструкцијата и другите елементи во реченицата, односно нејзиното поместување од иницијалната позиција не се прифаќа во германскиот.

- (б) *Wir wollen schwimmen gehen!*
(в) *Seien wir geduldig und tolerant.* (адхортатив)

▪ **Оптативна да-конструкција**

Оптативните искази изразуваат реални и иреални желби на говорителот. Тие можат да се реализираат во форма на блага заповед/молба:

Да ми донесеше малку вода.

Зад ваквите искази имплицитно се крие anteriorna предикација од типот, *Добро би било /Убаво би било кога би ми ... / Како би било кога би ми ...*

(ѓ). Ним им се сопоставуваат во германскиот, пред сè, императивни конструкции во конјунктив II ((а, б - со модален глагол *können*) висок степен на учтивост и формалност), односно со супституциската форма *würde*+инфинитив ((в) умерен степен на учтивост и формалност). Неформалната молба се реализира во индикатив (г, д - со модален глагол *können*). :

(а) *Brächtest Du mir bitte etwas Wasser!*

(б) *Könntest Du mir bitte etwas Wasser bringen!*

(в) *Würdest Du mir bitte etwas Wasser bringen!*

(г) *Bringst du mir bitte etwas Wasser!*

(д) *Kannst Du mir bitte etwas Wasser bringen!*

(ѓ) *(Es wäre schön/Wie wäre es,) wenn du mir etwas Wasser brächtest/bringen könntest/bringen würdest!?*

- Идиоматизирани оптативни искази (традиционална желба/благослов):

Овој поттип оптативни реченици се формира во германскиот со конјунктив I.

Da си здрав и жив!

Mögest Du gesund und munter sein!

Da живее Македонија!

Es lebe Mazedonien!

- Иреални оптативни искази:

Да се вратеше! Да има вовеке пари! Да бев посмела и порешителна!

Иреалните искази во германскиот се формираат синдетонски со независни *wenn*-реченици и конјунктив II, односно асиндетонски и конјунктив II:

Wenn er/sie doch zurückkäme! (синдетонски) vs. *Käme er/sie doch zurück!* (асиндетонски)

Wenn ich doch mehr Geld hätte! vs. *Hätte ich doch mehr Geld!*

Wenn ich doch mutiger und entschlossener wäre! vs. *Wäre ich doch mutiger und entschlossener!*

- Клетва (негативна желба):

Da nucknest, da daude Господ!

Auf dass du krepieren mögest, so Gott will!

▪ Прашална да-не-конструкција

Да-не-прашањата се конституираат во контексти на прилично висока пресумпција од страна на говорителот за постоење на малигни услови/состојби кај соговорникот (адресатот). Овде може да се говори за инференцијална (сп. Eisenberg ²2004: 93-94) употреба на да-конструкцијата во којашто се манифестира споделувачкиот однос на говорителот спрема адресатот. Емпатијата, во смисла на несакајќи да се овистини пресумпцијата, се формализира во македонскиот јазик со помош на лексички структури од типот на *нешто*, *малку*, како и зборообразувачки обрасци што индицираат слаб интензитет на глаголското дејство (*потпивнува*, *поткашлува*) итн. на кои им соодветствуваат *etwa*, *ein wenig*, *ein bisschen* во германскиот. Како најблиски до овој тип прашања - својствени за македонскиот идиом -, ги сметаме во германскиот јазик прашањата со „*doch nicht (etwa)*“ (да не).

Да не си нешто болен? Да не не ти е добро? (со синтаксичка негација)

Да не ти е неарно? (со лексичка негација)

*Du wirst **doch nicht** etwa krank sein!?* (хипотетичен футур I со негација)

*Du bist **doch nicht** etwa krank!?* (хипотетичен презент со негација)

Да не не си јаден?

*Du hast **doch nicht** etwa Hunger?*

*Du bist **doch nicht** etwa hungrig!?*

*Да не си (малку) поднастинат?
Du bist **doch nicht** etwa (ein wenig) erkältet?*

*Да не поткашлувааш?
Du hustest **doch nicht** etwa?*

ЗАКЛУЧОК:

Македонскиот субјунктив, односно неговиот морфолошки маркер, македонската *да*-конструкција, претставува синтаксички подредена конструкција, која е предизвикана, односно постулирана од група надредени предикати за кои стана збор во оваа статија. *Да*-конструкцијата всушност не повлекува како во случајот на други модуси (на пр. индикативот во македонскиот, конјунктивот во германскиот итн.) посебна парадигма субјунктивни флексивни маркери. Напротив, таа пред сè сугерира финитна глаголска форма во презент (покрај имперфект и перфект) со потенцијална двојна видска форма (имперфективна и перфективна), како единствен дистинктивен знак наспрема самостојните презентски форми во македонскиот.

На македонските *да*-конструкции во гореприведените четири функционални контексти со сета своја разновидност, а и врз основа на видот на надредениот предикат како протитипски експоненти во германскиот им се сопоставуваат: инфинитивот *praesentis* со и без субјунктор *zu* (надредени глаголски предикати), инфинитивни реченици со предлог и субјунктор *zu* (надредени сврзнички/предлошки предикати), релативни реченици со *d-* и *w-*зборови (атрибутивна *да*-конструкција), како и независни *dass*-реченици и независни *wehe-wenn*-реченици (императивна *да*-конструкција), *lasst-uns*-инфинитивни конструкции (хортативна *да*-конструкција), конјунктив I/II (учтив/реторички конјунктив) (реална опативна *да*-конструкција), конјунктив II (иреална опативна *да*-конструкција), прашални реченици со *doch-nicht* (прашална *да-не*-конструкција).

Користена литература:

▪ Единици на кирилица:

Велевска, Маргарита (2009): *Инфинитивните конструкции во францускиот јазик и нивните еквиваленти во македонскиот јазик*. Скопје: УКИМ – Филолошки факултет.

Гајдова, Убавка (2010): Македонски јазик, во: *„Сегашност“ како лингвистички поим. Граматички средства за изразување „сегашност“ во словенските и во балканските јазици*. Скопје: МАНУ.

Минова-Ѓуркова, Лилјана (1994): *Синтакса на македонскиот стандарден јазик*. Скопје: Радинг.

Минова-Ѓуркова, Лилјана (1997): *Сврзувачки средства во македонскиот јазик*. Скопје: Детска радост.

Панзова, Виолета (1996): *Универзалната граматика и македонскиот јазик*. Скопје: Епоха.

Тополињска, Зузана (2000): *Полски-македонски: Граматичка конфронтација. 3, Студии од морфосинтаксата*. Скопје: МАНУ.

▪ Единици на латиница:

Đukanović, Jovan (1997): *Der komplexe Satz im Deutschen*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

Eisenberg, Peter (²2004): *Grundriß der deutschen Grammatik. Band 2. Der Satz*. Stuttgart/Weimar: Metzler.

Engel, Ulrich (²1988): *Deutsche Grammatik*. Heidelberg: Groos.

Helbig, Gerhard / Buscha, Joachim (¹⁷1996): *Deutsche Grammatik. Ein Handbuch für den Ausländerunterricht*. Berlin/New York: Langenscheidt.

Hristova, Doreana (2000): *Etudes des morphosyntaxe contrastive / Контрастивни морфосинтаксички проучувања*. Skopje: Filološki fakultet.

Kuryłowicz, Jerzy (1937): *Dérivation lexicale et dérivation syntatique. Contribution à la théorie des parties du discours (1936)*. In: *Esquisses linguistiques I*. Deuxième édition. München.

Matras, Yaron (2002): *Romani: A Linguistic Introduction*. Cambridge: Cambridge UP.

Mišeka Tomić, Olga (2006): *Balkan Sprachbund. Morpho-Syntactic Features*. University of Leiden: Springer.

Motsch, Wolfgang (²2004): *Deutsche Wortbildung in Grundzügen*. Berlin/New York: de Gruyter.

Summary:

Der Subjunktiv im Makedonischen und seine deutschen Äquivalente

In diesem Beitrag wird die multifunktionale Verwendung des makedonischen Subjunktivs, der formal durch die sog. *da*-Konstruktion markiert wird, im abhängigen und unabhängigen Satzverband in Kontrast zum Deutschen untersucht. Auf der Basis der Prädikatenlogik wird der makedonische Subjunktiv bzw. die *da*-Konstruktion in vier funktionalen Kontexten analysiert. Die Untersuchung hat ergeben, dass Modal-, Phasen- und Intentionalverben (im weiteren Sinne) als übergeordnete zweistellige Prädikate obligatorisch einen intensionalen Teilsatz in Form eines *da*-Subjunktivs im Makedonischen fordern, der in erster Linie durch den Infinitiv (mit und ohne Subjunktiv *zu*) im Deutschen wiedergegeben wird. Das untergeordnete Verb innerhalb der *da*-Konstruktionen ist hier zu einem Präsens petrifiziert, das auf nichtfaktische, futurische Sachverhalte verweist. Den extensionalen Teilsätzen mit *da*-Konstruktion entsprechen im Deutschen Infinitivsätze, die durch modale Subjunktoren (bestehend aus Präposition und Subjunktiv *zu*) eingeleitet werden. Attributiven *da*-Konstruktionen im Makedonischen stehen im Deutschen Relativsätze mit *d-* und *w-*Wörtern gegenüber. Der großen semantischen Bandbreite unabhängiger *da*-Konstruktionen im Makedonischen, die Imperativ-, Hortativ-, Optativ- (real und irreal) und Interrogativsätze (mit Negation) konstituieren, entsprechen im Deutschen in erster Linie expressive *Dass*-Imperativsätze, hortative *Lasst-uns*-Konstruktionen, Optativsätze mit Konjunktiv I und II sowie *Doch-nicht*-Interrogativsätze.

Зузана Тополињска
ИЦАЛ, МАНУ - Скопје
zuzana@manu.edu.mk

**Организација на не-фактивната зона на вербалниот систем
во македонскиот и во полскиот јазик**

Клучни зборови: фактивност, модалност, македонски, полски

0. Под вербален граматички систем подразбирам:

- на семантички план - обем на информација од доменот на т.н. вербални граматички категории (вид, начин, време, дијатеза, секундарно и лице и број) пренесуван со граматички средства,
- на формален план - организиран систем на парадигми за пренесување на таа информација.

Како основна единица на семантичката структура на текстот ја прифаќам пропозицијата, т.е. т.н. предикатско-аргументска структура составена од конститутивен предикат и неговите импликувани аргументи.

Пропозицијата пренесува информација за состојби, процеси, настани, операции... - за сите нив во натамошниот текст се служам со терминот "настан" (анг. event). Настанот може да биде реален или виртуелен. Под (1) реален настан подразбирам настан - симултан или минат во однос на моментот на зборувањето - чија вистинитост зборуваачот безрезервно ја прифаќа. Под (2) виртуелен настан подразбирам или (2.1.) настан проициран во иднина, или (2.2.) настан теоретски возможен но не остварен или во сегашност или во минато; тука меѓу другите спаѓаат и негираните настани, иако за нив не ретко зборуваме како за факти, сп. на пр. *Факт̄ӣ е дека Јане не дојде.*, и сл. Покрај горните два типа има (3) уште една категорија настани за кои зборуваме, а за чија вистинитост не сме сигурни и не сакаме или не можеме да се изјаснуваме. Таков наш став може да произлегува (3.1.) од нашата недоволна информираност или (3.2.) од таквата граматичка поставеност на јазичните показатели на тие настани во текстот која ја прави нивната вистинитосна оценка зависна од оценка на други хиерархски повисоко сместени настани.

Категоријата 'фактивност' се темели врз карактерот на настаните -референти на пропозициите - дали ги пренесуваме како факти или се дистанцираме од оценувањето на нивната вистинитост. Од гледна точка на категоријата 'фактивност' настаните под (1) се /+ фактивни/, настаните под (2) /- фактивни/, а настаните под (3) / +/- фактивни /.

Под не-фактивна зона на вербалниот систем на еден јазик подразбирам граматички средства за пренесување информација за /- фактивни/ и/или / +/- фактивни / настани.

Подолу приведувам еден број репрезентативни реченици во кои станува збор за настани квалификувани според гореприкажаните категории:

1. реални, /+ фактивни/ настани:

Денеска од изуџрина врне., Јане дојде вчера., Седницата се уџише џрае...

2. виртуелни,/-фактивни/ настани:

2.1. *Уџре одиме за Охрид., Ке се видиме за време на викендоџ., Би дошла ако е дома се во ред., Дај ми ја книгата!, Само да дојде џролеџ!...*

2.2. *Ке дојдев(, но ме задржаа гостџиџе), Требаџе да бидеме во другата џросџорија(,но џаму неџџо се снима), Преџсџаваџа нема да се одржи (, иако беше веќе најавена)...*

3. +/- фактивни/ настани:

3.1. *Изгледа џој бил џогаџ во градоџ., Веројатно дошле џредоџна., Одлукаџа ја донеле на вчераџната седница...*

3.2. *Не знам дали Јане е дојден., Преџџосџавувам дека седницата заврџи...*

1. Прасловенскиот јазик - според нашата реконструкција (сп. Moszyński 1984) - немаше посебни граматички средства за пренесување / +/- фактивна / информација, а /- фактивна / информација пренесуваше (а) со императивот, (б) со перифрастичен кондиционал, т.е. со стара оптативна парадигма од помошниот глагол **byti* + *l*-формата од конјугираниот глагол, и (в) со разни конструкции секундарно адаптирани за да информираат за идните настани, имено т.н. перфективен презент (т.е. парадигма на сегашно време од свршени глаголи) и/или перифрастични конструкции со помошни глаголи **xotěti*, **iměti*, **načęti*, **vъčęti*..., и најпосле (г) со негација. Како што се гледа, за разлика од некои други индоевропски јазици, ова беше доста сиромашен систем; други дистинкции од

семантичкото поле на модалност се пренесувале со лексички средства.

2. Полскиот јазик во нефактивната зона до денеска се служи со наследените средства. Иновативноста се гледа во начинот на употреба на тие средства.

/- фактивни / настани од типот 2.1., т.е. настаните проицирани во иднина, се пренесуваат:

- во полето на епистемична модалност -

- со идното време (*futurum*), кое (а) кај свршените глаголи има облик на стариот перфективен презент, сп. на пр. *Pójdziemy tam jutro.*, *Przeczytam tę książkę do niedzieli.*, и сл., а (б) кај несвршените се гради по моделот: перфективен презент од глаголот **byti* + инфинитив, или : перфективен презент од глаголот **byti* + *participium praeteriti activi secundum*, т.е. л-формата, сп. *W Ochrydzie będziemy codziennie spacerować / spacerowali nad brzegiem jeziora.*, *W przyszłym roku Jurek będzie już pracować / pracował w jakiejś firmie*, и сл.;

- истиот принцип обврзува (а) во реалниот условен период (*conditionalis praesentis*) со сврзничкиот предикат *jeśli / jeżeli* (<*jest'-że-li*) во протеза, сп. *Jeśli przyjdiesz jutro, pożyczę ci tę książkę.*, *Jeśli we wtorek będzie padać / padało, to wycieczkę trzeba będzie odwołać.*, и сл., (б) при употреба на условниот начин со формантот *by* за изразување на можен иден настан, сп. *Przyszedłbym, jeżeli tylko znajdę czas.*, *Chętnie poszedłbym na ten koncert.*, и сл., или (в) во темпоралните реченици со последователност (*taxis*) од типот 'додека да...', 'додека не...', сп. *Dzieci napewno nie zasną dopóki nie przyjdiesz do nich na dobranoc.*, *Zanim się zdecydujesz, przeczytaj dokładnie warunki umowy.*, и сл.;

- настаните-референти на аргументи на предикатот 'цел' се конституирани од инфинитивот на конјугираниот глагол и се пренесуваат како пропозиционални аргументски изрази на сврзнички предикати оформени како секвенции од 1. асоцијативен сврзнички предикат *a* + 2. оператор на комплементација *że* + 3. формантот на условниот начин *by*, т.е. *aby*, *żeby*, *ażeby*, *izby* - последните две варијанти стилски маркирани како застарели, сп. *Przyszedłem, aby / żeby / ażebym / izby oddać ci książkę.*, *Kupiłem rower, aby / żeby swobodniej poruszać się po mieście.*, и сл. Формантот *by* ја континуира старата форма на аористот која ја замени оптативната форма *bi*.

- во полето на деонтичка модалност -
- со императивот и/или прохибитивот (т.е. негиран императив) на второ лице, сп. *Daj mi tę książkę!*, *Nie denerwujcie się!*, *Bądź tylko zdrow!*, и сл.
- со "императивот на трето лице" со партикулата *niech*, сп. *Niech tu zaraz przyjdzie Basia!*, *Niech was Bóg prowadzi!*, и сл., исто и во безлична употреба: *Niech tylko przyjdzie wiosna!*, и сл.
- со хортативен императив на прво лице множина, сп. *Chodźmy stąd!*, *Nie przejmujmy się tym!*, и сл.
- со оптативни конструкции со формантот *by*: *Oby to się wreszcie skończyło!*, *Oby wam się udało!*, *Niechby on wreszcie przyszedł!*...

/- фактивни / настани од типот 2.2., т.е. настаните неостварени во сегашноста /= симултано со моментот на зборувањето/ или во минато, се пренесуваат:

- во полето на епистемична модалност -
- со иреалниот условен период (*conditionalis praeteriti*) , т.е. со сврзнички предикат оформен како секвенца од 1. сврзнички темпорален предикат *gdy* + 2. формантот на условниот начин *by* + 3. лична претеритална наставка + 4. форма на минато време (т.е. старо *participium praeteriti activi secundum* - л-формата од конјугираниот глагол) во протаза, и од форми од условниот начин градени според моделот: 1. форма на минато време (т.е. л-формата) + 2. формантот на условниот начин *by* + 3. лична претеритна наставка во аподоза, сп. *Gdybyśmy przyszli wcześniej, zastalibyśmy go napewno.*, *Przyszedłbym, gdybym mógł*, и сл. - Во ретка употреба се уште постои варијанта на иреален условен период со форми на предминато, место на минато време, т.е. со додадената "л-форма" од помошниот глагол *być*, сп. *Gdybyśmy byli przyszli wcześniej, bylibyśmy go napewno zastali, Przyszedłbym był, gdybym mógł*, и сл. Секвенцата: *by* + личната наставка во аподозата е подвижна и - зависно од прагматичките / контекстуалните услови - може и да се најде пред л-формата, сп. *Ja bym (był) przyszedł... / Wczoraj bym (był) przyszedł...*, и сл. Сп. и - како израз на жалење за нешто неостварено: *Szkoda, gdybym tylko (był) wiedział...* Во полето на деонтичка модалност нема место за нефактивните настани од типот 2.2.

Можеме да сумираме дека /- фактивни/ настани во полскиот јазик се сигнализираат со формите на 1. перфективниот презент

и/или 2. со глаголската партикула *by* која - независно од правилата на нејзината дистрибуција - ја оценуваме овде како формант на условниот начин (сп. во таа врска Puzynina 1971)⁹⁷.

/ +/- фактивен / карактер на еден настан во полскиот јазик се сигнализира пред се со лексички средства, т.е. со соодветно модално маркирани прилошки изрази од типот *rzekomo, podobno, jakoby, chyba...*, сп. и обрати како *wygląda na to, że...*, и сл.

Со текот на времето полскиот стандарден јазик формирал една конструкција со која можат да се пренесуваат / +/- фактивни/ настани од типот 3.1. Се работи за конструкција која служи токму за дистанцирање на зборуваачот од еднозначна лична оцена за вистинитоста на настанот. Таа е перифрастична конструкција составена според моделот: финитна форма од помошниот глагол *mieć* + инфинитив од конјугианиот глагол; оваа конструкција се употребува во две ситуации:

1. кога зборуваачот не сака да сноси одговорност за вистинитоста на информација добиена од некој трет извор (анг. *hear-say*), т.е. кога се работи за "класичен" / +/- фактивен / настан, на пр. *Janek miał powiedzieć Ani, że nie przyjdzie na zebranie., Minister ma przyjechać jutro.*, и сл.

но и во ситуацијата

2. кога зборуваачот е изненаден и изразува недоверба дознавајќи за нешто за себе ново и неочекувано, на пр. *I on ma być lekarzem!?, I to ma być zgodne z prawem!?*, и сл.

Посебно ги подвлекувам овие услови на употреба на опишваната конструкција, бидејќи тие прецизно одговараат на две функционални варијанти на македонскиот т.н. дубитатив.

За пренесување на / +/- фактивни / настани од типот 3.1. може да послужи и модалниот глагол *musieć* употребен како експонент на претпоставка, сп. на пр. *Janek musi już być w Warszawie, bo jutro oczekują go w pracy., Ten mały musi już być w gimnazjum, pamiętam jak obchodziliśmy jego urodziny...*, и сл.

/ +/- фактивни / настани од типот 3.2. се пренесуваат со т.н. комплементарни реченици, т.е. функционираат како

⁹⁷ Поинаку ја оценува таа ситуација Р.Ласковски во најновата полска академска граматика (сп. Laskowski 1999: 185 - 186).

пропозиционални аргументи на т.н. предикати од вториот ред, т.е. предикати кои комуницираат интелектуални, емотивни, волитивни ставови на човек-референт на нивниот појдовен аргумент, сп. на пр. *Myślę, że to nie jest dobra książka.*, *Cieszę się, że nareszcie skończyła się zima.*, *Przecież prosiłam cię, żebyś mi przyniósł te notatki*, *Planuję wyjechać już jutro.*, и сл. Надредените предикати во последните два примера имаат волитивен карактер, што го објаснува појавувањето на секвенцата: *że-by*, како и оформување на подредениот предикат како инфинитив; правилата кои регулираат дистрибуција на соодветните синтаксички решенија за нас овде се ирелевантни;

Mutatis mutandis по принцип на комплементација се оформуваат и / +/- фактивни / настани кои функционираат како референти на пропозиционални аргументи на модалните глаголи, сп. *Możesz mi nie oddawać tej książki.*, *Musimy nareszcie kupić dzieciom nowe sanki.*, *Powinno jutro wysłać te wszystkie zaproszenia.*, *Trzeba koniecznie przesadzić ten kaktus.*, и сл.⁹⁸

3. Во македонскиот јазик наследените прасловенски граматички средства за сигнализирање /- фактивност/ , т.е. формите на перфективниот презент и/или старата оптативна **by*-парадигма денеска се нашле на маргина на системот. Вековите на развој и еволуција во мултикултурната и мултилингвална балканска средина довеле до изработка на нови, потранспарентни средства за таа намена. Сепак и прасловенскиот јазик веќе пред кристализацијата на одделни дијалектни комплекси не бил монолитен, така што со право можеме да претпоставиме дека дел од тие нови македонски решенија имаат - во таа смисла - прасловенски корени.

/- фактивни / настани од типот 2.1., т.е. настаните проицирани во иднина, се пренесуваат:

- во полето на епистемична модалност -

- со реалниот условен начин (*conditionalis praesentis*), којшто ја презел и функцијата на футур, а се гради - според моделот карактеристичен за балканските јазици - со формантот *ќе* кој претставува петрифицирана форма на трето лице еднина од сегашното време на

⁹⁸ Т.н. фазни конструкции не ги толкувам како комплементарни. Помошниот фазен глагол го оценувам како интегрален дел од перифрастичен предикат. *Mutatis mutandis* на ист начин ги толкувам конструкциите конституирани од "глаголи на постигнување" (анг. *achievement verbs*) како *успева да...*, *се ипрудди да...*, *се ипиреми да...*, *учи да...*, *ипроба да...*

глаголот **xьt ěti*, а од денешна гледна точка функционира како адвербална партикула и се надградува над презентската парадигма на конјугираниот глагол, што во однос на свршените глаголи значи парадигма на перфективен презент, која претставува врзана форма (т.н. *bound form*) и самостојно не се употребува. Сп. - во аподоза на условниот реален период - *Ако дојдеш, ќе ти ги покажам сликиите., Дојди, ја ќе ти ги покажам сликиите., Ако поладне се уиите врне, ќе осанеме дома.,* и сл., или - во функција на футур: *Годинава ќе одиме на море., ќе ја завршам сивиијата до крај на неделата., Утре ќе ти ја вриам книгата, ќе ја чииам цело поладне...,* и сл.

- со да-конструкциите, конкретно со *subiunctivus praesentis*, т.е. со конструкцијата - исто така формирана по балкански модел - која ги има преземено функциите на "загубениот" инфинитив, а вторично во разни правци ја проширила зоната на употреба; таа ја има за формант адвербалната партикула *да*, а се надградува (слично како партикулата *ќе*, сп. погоре) над презентската парадигма на конјугираниот глагол; субјунктивната конструкција се појавува како пропозиционален аргумент 1. на сврзничкиот темпорален предикат за антериорност, сп. *Јави се пред да излезеш., Тој мора да се среинал со неа пред да заминал за Полска.,* и сл., 2. на сврзничкиот каузален предикат 'цел', сп. *Дојдов за да ти ја вриам книгата., Брзам за да не ми ја заиворам продавницата.,* и сл., 3. на асоцијативниот предикат со вградена негација 'и не', 'а не', сп. *Тој може да замине а да не се здрави со нас., Децата ќе играат пука без некој да ги вознемирува.,* и сл.

- посебно треба да се одбележи дека македонскиот јазик - по балкански терк - формирал специјализирана "модална" негација која се надградува токму над да-конструкцијата, со други зборови: "субјунктивна" негација која претставува состав од основната немаркирана негација *не* + петрифицирана форма на трето лице еднина од парадигмата на сегашното време од глаголот *има* (**iměti*), сп. *нема никогаши да одам таму., Веројатно нема да му ја дадам дозволатата.,* и сл.

- со би-конструкциите, т.е. со можниот начин (*potentialis*), кој се образува од партикулата *би* надградена над л-формата, сп. *Со задоволство би ја прочитал оваа книга., Не би пребрало да оди таму.,* и сл. - Можниот начин може да се појави и во аподоза на реален условен период, сп. на пр. *Ако си сега слободен, би можеле да се фииме за оваа работа., Кога ќе дојдеш, би те прошегал до езерото.,* и сл. - Можниот начин, со прасловенски корени,

подржуван и преку контактот со другите словенски јазици, сепак има во македонските текстови релативно ниска фреквенција.

- во полето на деонтичка модалност -
- со заповеден начин (*imperativus*) наследен од прасловенскиот, но на македонска почва редуциран до формите на второ лице еднина и множина, сп. *Дај ми ја книџаџа!*, *Донесеџе ми уиџе едно џиво!*, *Биди ми здрав!*, и сл.
- со прохибитивот (*prohibitivus*), т.е. начин за забранување кој може (а) да се служи со наследениот словенски модел, сп. *Не оди џааму!*, *Не џазеџе џо цвекеџо!*, и сл., или (б) - почесто - да се служи со новиот модел создаден под балканско влијание, составен од негирана форма на императивот од глаголот *може* (**mogti*) + *да*-конструкцијата (субјунктив) од конјугираниот глагол, сп. *Немој да одиш џааму!*, *Немојџе да џо џазиџе цвекеџо!*, и сл., или најпосле (в) да прибегне кон маркирана, авторитативна забрана со споменатата горе модална негација, сп. *Нема да оџиш џааму!* т.е. 'ти забранувам да одиш таму', *Нема во иднина да доаџаџе џука!* 'ви забранувам во иднина да доаѓате тука', и сл.
- со оптативни *да*-конструкции: *Да си жив и здрав!*, *Да се не враџи!*, *Да му се не види!*...
- со хортативни *да*-конструкции, обично со надградена хортативна партикула *ај(де)*, *дај:Ајде да си одиме!*, *Дај да џочнеме со џакувањеџо!*...

/ - фактивни / настани од типот 2.2. се пренесуваат:

- со иреалниот условен начин (*conditionalis praeteriti*), т.е. со формантот *ќе* надграден над имперфективната парадигма на конјугираниот глагол во аподоза и со формантот *да* надграден над една од парадигмите за минато на конјугираниот глагол во протаза, сп. *Ќе џаднев, да не ме џодржеше.*, *Ќе дојдев, да сџе ме џредуџредиле.*, *Да знаев, ќе џи се јавев.*, и сл.
- сп. и - со жал за неоствареното: *Само да сум знаел...*, *Само да не бевме заминале џорано...*, и сл.

Како што се гледа од горниот преглед, /- фактивни / настани во македонскиот јазик се изразуваат обично со посебни парадигматски серии ново-создадени "по балкански терк", со формантите соодветно *ќе* и/или *да*. На маргина на системот се чува серијата со наследениот формант *би* за изразување на /- фактивни / настани од типот 2.1.

/ +/- фактивни / настани од типот 3.1. - пак под влијанието на мултилингвалната балканска средина - покрај лексичките нашле на македонска почва и регуларни граматички изразни средства. Се работи за наследената парадигма составена од финитната форма на помошниот глагол *сум* + *л*-формата од конјугираниот глагол. Оваа конструкција, т.н. словенски перфект, на словенскиот север - по загубата на имперфект и аорист - најчесто се претворила во еден универзален претерит, а слични тенденции покажува регионално и на словенскиот југ. На македонската почва таа станала основно изразно средство за пренесување информација за сегашните (= симултани со моментот на зборување) и/или минати настани за чија вистинитост зборуваачот не сака или не може еднозначно да се изјасни; впрочем, за / +/- фактивни / настани може да стане збор само во рамките на тие две временски зони: сегашноста⁹⁹ или минатото. Еве неколку примери: *Си бил еднаш еден цар...*, *На денешнаџа седница делегациџа џребале да ја донесат конечнаџа одлука.*, *Хусиџскиџе војни однеле многу жрџви.*, и сл. Последниот пример добро илустрира ситуација кога станува збор за еден настан од далечно минато за кој не сме ни доволно информирами... Не случајно за таков тип употреба го имаме во македонската граматичка традиција терминот "неопределено минато време".

Опишуваната конструкција, во предметната литература позната како дубитатив, инференцијал, медијатив, нон-конфирматив..., ја стекна својата актуелна функционална оптовареност под влијанието на балканските соседи. Треба да се одбележи дека таа служи и за пренесување информација за инаку фактивни настани кои кај зборуваачот побудуваат чудење и недоверба, сп. на пр. *Значи џи си имал кука!*, *Неговата ќерка му била жена на Јане?!*, и сл. Погоре стана веќе збор за тоа дека соодветните две значенски варијанти и во полскиот јазик ги изразува една иста конструкција.

Слично како и во полскиот јазик (сп. погоре) настаните од типот 3.1. можат и да се пренесуваат со модалниот глагол *мора*, сп. *Мора џе да се уџе на море, си го џродолжиле одморџ.*, и сл.

⁹⁹ За како се сфаќа сегашноста како лингвистички поим сп. меѓу другото во првиот зборник од оваа наша серија: 'Сегашноста' како лингвистички поим. Граматички средства за изразување 'сегашноста' во словенските и во балканските јазици, из. МАНУ, Скопје 2010.

/ +/- фактивни / настани од типот 3.2. , т.е. оние во функција на пропозиционални аргументи на предикати од вториот ред, ги пренесуваат комплементарните реченици (а) оформени како субјунктивни *да*-конструкции, или (б) воведувани со операторите *дека*, *оши*, *шио*... Во случајот (а), т.е. кога тие се аргументи на волитивните предикати, а со тоа автоматски се проицирани во иднина, би можеле автоматски да ги оцениме како / - не фактивни /. Сепак, фактот дека тие се контролирани од предикатот во наредената реченица, не смеаме да ги толкуваме како независни ни во однос на нивната вистинитосна квалификација. Сп. (а) *Сакам ова шшо њобргџу да заврши.*, *Очекуваме да дојдеи.*, *Јане ме советува да не одам шшаму.*, *Размислувам дали да џо објавам шшој шекси.*, и сл., (б) *Прешшосшавувам дека Ане дошла.*, *Ме нервира шшо децашша се шшолку џласни.*, *Мислам дека шшејка ми е болна.*, и сл.

4. Нашиот преглед, доста површен, сведен до рамки на една кратка статија, сепак дозволува да се формулира низа заклучоци - сигнали за тоа во кој правец би требало да оди натамошна, продлабочена анализа.

Во центарот на нашето внимание во овој том се македонските *да*-конструкции. Мислам дека спроведената анализа ја потврдува тезата дека тие функционираат како субјунктив, т.е. подреден начин за пренесување информација за +/- фактивни/ настани, т.е. дека прототипна за нив е функцијата на пропозиционални аргументи на т.н. волитивни предикати од вториот и од третиот ред. Појавувањето на *да*-конструкциите во функција на конституент на самостојни реченици може да се интерпретира со помош на поимот "виртуелен предикат", односно дека прагматичкиот контекст на употреба на самостојни субјунктивни реченици, карактерот на соодветниот говорен / илокуционен чин функционира како виртуелен нареден предикат соодветно на наредба, забрана, поттик и сл.

Mutatis mutandis слична функција како формантот *да* во македонскиот вербален систем во полскиот систем ја врши формантот *by*. Суштествената разлика меѓу двата форманта потекнува од фактот дека зоната на употреба на полскиот формант *by* е многу поширока: додека македонско *да* е формант на субјунктив, полското *by* е формант на потенцијал, а придружувано со соодветните сврзнички предикати исто така и формантот на

кондиционал; со други зборови: тоа ја покрива зоната на употреба не само на македонското *да*, туку и на *ќе*, па и на македонското *би*.

Македонскиот - поради споменатите на почетокот на статијава културно-историски услови - денеска се наоѓа подалеку од прасловенската појдовна точка на еволуција отколку полскиот, но сепак може да се утврди дека општо земено еволуцијата оди во ист правец - кон создавање на поексплицитни сигнали / маркери на информација важна за успешноста на соодветниот акт на комуникација. Македонскиот еволуирал во услови кои го направиле почувствителен на секакви дистинкции во полето на широко сфатената модалност. Таа чувствителност тој ја споделува со другите членови на т.н. балкански јазичен сојуз. Но и полскиот со текот на времето нашол решенија кои дозволуваат дел од споменатите дистинкции да бидат сигнализирани не само со лексичките но и со потранспарентните граматички средства.

Користена литература

- П. Асенова, *Балканско езикознание. Основни проблеми на балкански / езиков сџюз*, изд. "Наука и изкуство", Софи / 1989
- Z.Gołab, *Conditionalis typu bałkańskiego w językach południowosłowiańskich ze szczególnym uwzględnieniem macedońskiego*, Ossolineum, 1964
- R.D.Greenberg, *The Balkan Slavic Appellative*, Lincom Studies in Slavic Linguistics 06, 1996
- J.F.Hacking, *Coding the Hypothetical. A comparative typology of Russian and Macedonian conditionals*, John Benjamins Publishing Company, 1998
- Ch.E.Kramer, *Analytic Modality in Macedonian*, Verlag Otto Sagner, München, 1986
- R.Laskowski, "Kategorie morfologiczne języka polskiego - charakterystyka funkcjonalna" [во] *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Morfologia.*, трето коригирано издание, изд. PWN, Warszawa 1999
- L.Moszyński, *Wstęp do filologii słowiańskiej*, PWN 1984, Warszawa

Summary:

Comparing the non-factive parts of the Macedonian and Polish verbal systems

The verbal system is understood as a network of morpho-syntactic constructions transferring information covered by the so-called verbal grammatical categories: aspect, modus, tense, taxis... The basis for comparison is the speaker's evaluation of the real and/or virtual character of the presented events. The unequivocal real events (= facts) are evaluated as /+ factive/. The unequivocal virtual events (e.g. those projected into future) are evaluated as /- factive/. There are also events such that the speaker has not sufficient information to evaluate their truth value; we mark them as / +/- factive /. The object of our comparison are grammatical means of coding /- factive/ and / +/- factive / events.

The history of the Macedonian language, its multicultural, multiconfessional and multilingual environment, as also its mainly oral - and not written - transmission from generation to generation resulted in the grammaticalization of many subtle distinctions in the semantic field under discussion as opposed to the much simpler solution characteristic of the Polish verbal system.

Станислава-Сташа Тофоска

Филолошки факултет „Блаже Конески“,
Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ - Скопје
stofoska@yahoo.com

ДИРЕКТИВНИ САМОСТОЈНИ (А) ДА-КОНСТРУКЦИИ СО ИМПЕРФЕКТ ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК

Предмет на интерес на оваа статија се самостојните да-конструкции со глаголска форма во *имперфект* кои изразуваат нефактивно дејство, секогаш се изговараат со прашална интонација и пред кои речиси секогаш стои сврзникот/партикулата *А*¹⁰⁰. Карактеристични се за разговорниот јазик, пред сè, и обично се употребуваат во комуникација меѓу луѓе кои по некоја основа се чувствуваат блиски. Можат да изразуваат молба, барање, сугестија, совет, прекор што зависи од повеќе фактори, иако најмногу од интонацијата, и тоа ќе биде разгледано во оваа статија.

Примери:

1. *А да се јавеше некогаш?*
2. *А да ја потскратеше косата?*
3. *А да дојдеше со нас?*

Ја прифаќаме поставката дека да-конструкциите во македонскиот јазик функционираат како експонент на субјунктивот /конјуктивот¹⁰¹ (Конески, Бл. 1986, Минова-Ѓуркова, Л. 1994, Тополињска, З. 2008, 2009). Заедничко за сите функционални зони на употреба на субјунктивот е искажувањето на дејство проицирано во иднината (*желбено и возможно*), значи нефактивно, што дозволува да прифатиме дека да-конструкциите во македонскиот јазик функционираат како субјунктив. Овде конкретно, нè интересира дали и овој тип да-конструкции се употребува во функционалните зони во кои се употребува(л) субјунктивот.

¹⁰⁰ За дилемата сврзник или партикула види подолу во статијата.

¹⁰¹ Би сакала да напоменам дека термините субјунктив и конјуктив се употребуваат како релативни синоними, односно дека од лат. конјуктив кој е постар се издвоил субјунктивот како поттип, а во денешно време сите значења покриени со овие форми се подведуваат под едниот или другиот термин (на пр. *subjonctif* во францускиот, *congiuntivo* во италијанскиот и сл.)

Појдовни поставки

Пред да преминеме на анализа на конструкциите кои се предмет на наш интерес, ќе кажеме од кои поставки во врска со субјунктивот тргнуваме и ќе ги наведеме типовите на субјунктив/ конјунктив во латинскиот (и ст.грчкиот јазик), односно функционалните зони во кои тој се јавува. Според Каролак, кој е автор на статијата за субјунктив во Encyklopedia językoznawstwa ogólnego (Karolak 1995:524), во индоевропеистиката *субјунктивот* се смета за поврзувачки начин, односно за множество од глаголски форми (или конструкции) кои се појавуваат главно во зависните, а поретко во независните реченици. Тој како таков нема самостојна категоријална вредност, а принципите на неговата дистрибуција имаат семантичка основа. Во основа, се работи за несамостојна, подредена модална конструкција, во функција на реченичен (пропозиционален) аргумент на предикати од повисок ред, чија фактивност и модално-темпорална карактеристика ја одредува наредениот предикат.

Конјунктивот се смета за морфолошки начин својствен за постарите јазици (санскрт, латин. ст.грчки). кој може да се употребува во независни реченици и претставува семантички елемент на дубитативниот и желбениот начин или во зависни реченици (подредени) каде е вторичен показател на синтаксичката зависност. Конјунктивот во независните реченици има неколку семантички вредности, односно се издвојуваат неколку типови на конјунктив (во латинскиот и делумно во ст. грчкиот): а. хортативен- кој означува апел за заедничка акција (во ова значење се употребува само 1л. множина во сегашно време); б.прохибитивен- со кој се искажува забрана; в.дубитативен (делибератив)- кој во прашални реченици изразува сомневање несигурност, намера; 4. оптативен- кој изразува желба, посакување; г. императивно-јусивен- позитивен корелат на прохибитивниот, разликата е во негацијата; д. потенцијален- изразува можно дејство, а служи и за помалку категорично формулирање на тврдења за идни дејства; ё. концесивен- кој главно се употребува во подредени /допусни реченици.(Karolak,1995:84).

Според Гивон (Givon 1994:265-269) субјунктивот спаѓа целосно во зоната на нефактивноста (иреалисот)¹⁰². Тој (како и други лингвисти од времето на поствитгенштајновата филозофија) смета дека нефактивноста покрај логичката треба да има и комуникативно-прагматичка интерпретација, во смисла на постоење на епистемички состојби и комуникативни цели на двајцата учесници на комуникативната интеракција-говорителот и соговорникот (адресатот). Прави дистинкција меѓу двата типа на модалност: епистемичка (epistemic) и деонтичка (deontic-valuative), односно разликува 2 главни типа на гледишта или ставови кои се однесуваат на информацијата што се пренесува со еден исказ. Во епистемичката модалност спаѓаат ставовите како: вистина, верување, веројатност, сигурност, доказ. Во деонтичката модалност спаѓаат проценувачките ставови како: пожелност, претпочитање, намера, способност, обврска, манипулација. Овие 2 главни модални димензии (зони)-епистемичката и деонтичката не секогаш се исклучуваат, напротив понекогаш се испреплетуваат на специфичен начин, што сметаме дека ќе се покаже и во примерот на исказите со „нашите“ конструкции.

Во смисла на погорекажаното, во зоната на нефактивноста-говорителот несигурно (слабо, неубедливо) тврди дека пропозицијата е **можна, веројатна или несигурна** (епистемичка модалност) или дека е **потребна, посакувана или непосакувана** (проценувачко деонтичка модалност). Иако е така, говорителот не е спремен да го отфрли своето тврдење и ако му се приложат докази или по друга основа, а ставањето под прашање на пропозицијата од страна на соговорникот спремено се дочекува, се очекува или дури и се бара, се предизвикува (Givon 1994:268).

Исказите со да-конструкциите кои овде нè интересираат може да се подведат под називот директиви (директивни) затоа што со нив на соговорникот му се дава насока, (дирекција) за некакво однесување и/или за дејство што треба да се изврши. Во ваква употреба терминот директив се среќава кај Крамер: directive is “a proposal of a course or pattern of behavior which should be carried out” (Kramer 1986:32), кај Бужаровска (1999:219) и кај Ницолова (2008: 409), (според Митковска/Бужаровска: во овој зборник). Тие соодветствуваат на манипулативните говорни чинови (manipulative speech acts) кај Гивон (Givon 1994:273). Според него,

¹⁰² Гивон го користи терминот иреалис (irrealis), но во овој труд доследно за таа категорија го користиме еквивалентниот термин нефактивност (Тополињска 2008:41)

манипулативни говорни чинови се наредбите, молбите/ барањата, поттикнувањата/наговарањата, кои искажуваат настани проицирани во иднина и ја засегаат деонтичката модалност. А токму таква употреба имаат и да-конструкциите кои ги анализираме.

Гивон во својата типолошка статија за субјунктивот ги определува и најчестите надредени предикати со кои се појавува субјунктивот, подредени во правец од оние коишто според своите семантички вредности припаѓаат во деонтичката зона кон оние кои припаѓаат во епистемичката зона (в. табела).

Deontic (manipulative) side

	превод на македонски
a. 'weak intended manipulation' (<i>tell, ask, suggest</i>)	слабо упатување <i>рече, побара, предложи</i>
b. 'preference' (<i>want/wish, prefer, expect</i>)	посилно упатување <i>сака, бара, посакува, претпочита, очекува</i>
c. 'epistemic anxiety' (<i>hope, fear</i>)	епистемичко сомневање <i>се надева, се плаши</i>
d. 'low epistemic certainty' (<i>not-sure, doubt, suspect, ask if, not know if</i>)	слаба епистемичка сигурност <i>не е сигурен, се сомнева, претпоставува, не знае дали, прашува дали</i>

Epistemic side

(Givon 1994:280)

Сфаќајќи ги субјунктивните конструкции во самостојните реченици како зависни од некој виртуелен предикат, сметаме дека ова соодветствува и на нивната употреба. Поконкретно, се работи за истите надредени предикати како и кај субјунктивните конструкции во зависните реченици, но во исказите со самостојни субјунктивни конструкции тие предикати не се формализираат на површината на исказот (затоа ги нарекуваме *виртуелни*).

Директивни самостојни да-конструкции со имперфект

Во овој труд како предмет на посебен интерес се издвоија токму директивните да-конструкции со имперфект во самостојна употреба изговорени со прашална (нагорна) интонација.¹⁰³ Ни се чини дека како форма тие се типични за македонскиот јазик, немаат соодветни формални еквиваленти во другите јазици во кои функционира субјунктивот како посебна форма (на пр. во употребата на *subjonctif imparfait* во францускиот или во употребата на *congiuntivo imperfetto* во италијанскиот) и заслужуваат да им се обрне одделно внимание. Тие се полифункционални и можат да изразат молба, барање, сугестија, совет, прекор што зависи од повеќе фактори- улогата на учесниците во говорната ситуација, самата говорна ситуација, а најмногу од интонацијата со која се изговорени. Во таа смисла, како надградени предикати на овие конструкции може да се јават предикатите од повисок ред како на пр. *сакам да...предлагам да..., препорачувам да..., те советувам да..., мислам дека е подобро да...и сл.*

Многу често на директивните да- конструкции со имперфект им претходи сврзникот *A*, односно тој стои во иницијална позиција на исказите. *A* во иницијална позиција може да се третира како партикула (сп. на пример Бужаровска 1999), но може да се смета и за адверсативен сврзнички предикат со кој се упатува на претходниот настан или ситуација (Тополињска 2001:107?). Сметаме дека со сврзникот *A*, како најтипичен за адверсативната релација во македонскиот јазик може да се изрази надоврзување, сопоставување или противставување (сп.Гуркова 1994:227), и во овие конструкции претставува надоврзување и сопоставување со претходно дејство. Сопоставувањето на дејствата со сврзникот *A* може да се врши врз основа на повеќе фактори, во ситуациите во кои се употребуваат исказите со *A да+ имперфект* тоа е главно врз основа на временски сооднос ('досега го правеше/правевме ова-предлагам, барам и сл. сега да правиш/да правиме друго'). Дејството може

¹⁰³ За некои употреби на директивните да-конструкции + имперфект во македонскиот јазик е пишувано кај Крамер (Kramer 1986:25)- за употребата на да+имперфект во исказ што претставува учтиво барање/ молба (*polite command*), за повеќе зборува Бужаровска (1999:223-228) но во поширок контекст на употребата на сите независни да-конструкции во македонскиот јазик и во споредба со грчкиот јазик.

да биде извршено (*А да седневме? Се изнастојавме*) или пак може да се работи за претходно донесена одлука од страна на соговорникот наспроти која говорителот има поинакво или спротивставено мислење. (*А. Не одам на промоцијата, решив. Б. А да дојдеше? Убаво ќе биде.*)

Целта на оваа анализа е да утврди:

-во какви типови на ситуации се употребуваат исказите со овие конструкции

-дали спаѓаат во деонтичката или епистемичката модалност и дали се поблиску до едната или другата страна на зоната

-дали има и какви се семантичките и прагматичките разлики меѓу истите типови на искази изразени со конструкциите со да+имперфект наспрема исказите со да+презент

-кои други фактори влијаат на значаењето на овие искази.

Типови на ситуации во кои се јавуваат директивните самостојни да-конструкции

Овде ќе ги претставиме типовите на ситуации во кои, според нашата анализа, се употребуваат конкретните да-конструкции. Кај секој од нив ги даваме и нивните наредени (виртуелни) предикати.

1. Учтиво барање (молба)

(надграден

предикат: сакам да..)

пр. (4) *Да ми донесеш чаша вода?*

(5) *Да ми помогнеш малку?*

(6) *Да ми ја позајмеш книгата на кратко?*

Овој тип искази е најспоменуван во литературата во која се разгледуваат да-конструкциите во македонскиот јазик. Со нив се искажува желбата на говорителот соговорникот да изврши некое дејство и таа се формулира како вид на учтиво барање, молба. Со исказите со да-конструкциите со имперфект се упатува барање кое е со поголем степен на учтивост отколку со да-конструкциите со презент. Тоа е забележано и од Крамер која ја истакнува улогата на глаголското време во однос на степенот на учтивост во директивните да-конструкции, при што за најучтива ја смета токму онаа со да+имперфект (Kramer, 1986: 40-41). Бужаровска овие искази ги сместува во групата на деонтичко-волитивни (Бужаровска, 1999:223).

Овој тип искази спаѓаат во зоната на деонтичката модалност. При прекажувањето на овие искази, како воведен би употребиле некој од следните глаголски предикати: *рече, замоли, побара,(по)сака* и сл. што

значи дека тие се надредени над овој тип да-конструкции (*Тој ми рече/ побара/ ме замоли/ посака да му донесам чаша вода*). Според Гивон (в. табела погоре), тие спаѓаат во првата групата на надредени предикати во деонтичката зона на модалноста кои тој ги нарекува (predicates of weak intended manipulation).

Интонацијата со која се изговараат овие искази има големо влијание како соговорникот ќе ги разбере, како учтиво барање или барање со прекор. Како и кај секој директивен исказ со да+имперфект во македонскиот јазик, интонацијата е нагорна (прашална), но може да биде прашално-молбена или прашално- иронична. Големата улога на интонацијата при искажувањето на овие молби ја истакнува и Бужаровска (1999:223). Според нас, токму различната интонација на исказите со исто пропозициско јадро (содржина) е основа за разликување на 2 значења и нивно сместување во 2 различни ситуации: молба/барање: прекор и барање (в.под 2).

пр. (4а) *Да ми помогнеш малку?*- со прашално- молбена интонација— барање, молба

(4б) *Да ми помогнеш малку?*- со прашално- иронична интонација— барање, прекор

Секако, за различната интерпретација, покрај интонацијата може да придонесе и самата ситуација во која ќе се употреби исказот (*Да ми помогнеш малку? - Не можам да ја отворам вратата.*-молба наспрема *Да ми помогнеш малку? - Не гледаш дека се мачам, не можам да ги кренам книгите* -прекор и барање)

Во молбите изразени на овој начин, на конструкцијата да+имперфект обично не ѝ претходи сврзникот *А*, затоа што нема надоврзување на претходен настан. Говорителот не го упатува соговорникот на никаков претходен настан.

2. Прекор и барање

(надградени предикати: очекував да (требаше да) ... и сакам да...)

Со овие искази, говорителот изразува прекор кон соговорникот затоа што очекувал од него да го направи дејството за кое станува збор, а до моментот на зборување (до сегашноста), соговорникот не го направил.

пр. (7) *А Да ми помогнеш малку?*-

(8) *А да (ми) се јавеше некогаш?*

(9) *А да дојдеше поблиску?*

Интерпретацијата на надградената предикација на исказот (7) може да биде *'треба(ше) да ми помогнеш/очекував да ми помогнеш'*. Прекорот во исто време значи и барање-поттик за акција (со додаден надграден предикат *'сакам да ми помогнеш'*), но без големи очекувања од страна на говорителот дека адресатот ќе одговори позитивно на барањето.

Различната ситуација (молба или прекор) која во македонски се изразува со различна интонација на исказот (7) може да се види и од можните варијанти на превод на овој исказ на англиски, каде што покрај интонацијата се употребуваат и различни модални глаголи (или конструкции): *I wish you help me*-молба, наспрема *I wish you would help me*. *You might help me* (со акцент на *might*). (Thomson&Martinet 1986:249,262)

При прекажувањето на овие искази, како воведен би можел да се употреби некој од следните глаголски предикати: *искритикува, прекори* и сл. (во кои е вградено *очекувал да...*, а ако исказот се доживува и како барање, се додава некој од надредените предикати од првата група *рече, побара, замоли..(пр.А да (ми) се јавеше некогаш?-Тој ме искритикува што не му се јавувам (некогаш) и ми рече да му се јавам (некогаш))*).

Во овој тип искази речиси секогаш се појавува сврзникот *А* пред конструкцијата да+имперфект, затоа што говорителот се надоврзува, односно упатува на претходната ситуација која е директна причина за изразувањето прекор (на пр. *А да ми помогнеш малку?-Цел ден само лежиш пред телевизорот.; А да дојдеш поблиску?-Што си седнал толку далеку, за да викам?*итн.)

3. Совет со благ прекор

(надградени предикати: очекував да...(требаше да) ... мислам дека за тебе е добро да...)

Со овие искази, говорителот изразува поттик за вршење/извршување на некое дејство за кое смета дека соговорникот треба да го прави/направи. Во исто време, изразува и благ прекор кон него затоа што очекувал тој веќе да го прави/направи дејството за кое станува збор, а до моментот на зборување (до сегашноста), соговорникот не го направил. Говорителот смета дека за соговорникот е добро да го прави/направи предложеното дејство и во таа смисла овие искази се сметаат за совет, не само за предлог.

(10) *А да поучеше малку? Имаш тест утре.*

(11) *А да ја потсредеше собата? Лом ти е.*

(12) *А да ја скратеше косата? Нон-стоп ти е в очи.*

(13) *А да ги **пиеше** апчињата поредовно? Нема толку често да те боли главата.*

Овие искази се употребуваат во комуникација со блиски луѓе, кои ги сакаме и им посакуваме добро. Па така, пр. 10 и 11 може да се употреби во комуникација меѓу родител и дете, примерот 12 исто така, но и меѓу пријател(к)и, пр.13 и меѓу пријатели, но и меѓу дете и родител (ако доволно возрасниот син или ќерка грижејќи се за здравјето на мајката/таткото со благ прекор ги советуваат што треба да прават) итн.

Во некои ситуации, дејството кое се предлага (и за кое говорителот смета дека е добро за соговорникот) се спротивставува со претходното кое соговорникот го правел до моментот на зборување (за кое говорителот смета дека не е добро) или со состојбата во која се наоѓал соговорникот до тој момент. Во тие случаи прекорот е посилен, но сепак се упатува поради грижата за соговорникот.

(14) *А да **поучеше** малку? Цел ден си на компјутер.*

(15) *А да **легнеш** порано? Многу си уморна. Ке се разболиш.*

Кај овој тип искази - за изразување совет, поради карактерот на советот како говорен чин, често се појавуваат примери со негација (експлицитна или имплицитна) чија интерпретација е (јас мислам дека **не треба да....** /за тебе не е добро да го правиш дејството кое си го правел досега, треба да престанеш да го правиш тоа... за да бидеш добро). Дејството може да биде некоја навика, карактеристика за соговорникот (пушење, зборување, јадење) за која говорителот смета дека му штети на соговорникот и го советува да престане да го прави или да го смали интензитетот.

(16) *А да **не зборуваше** толку многу? Затоа не те сакаат.*

(17) *А да **не јадеше** навечер? Така, никогаш нема да ослабиш.*

(18) *А да **престанеше** да пушиш? Знаеш колку е штетно.*

Овој тип искази, како и оние од претходниот, имаат две надградени предикации: *очекував да..* и *треба да /подобро е да...* и според надградените предикати спаѓаат во втората група на предикати од деонтичката зона на модалноста (predicates of preference), според Гивон (в. табела погоре). При прекажувањето на овие искази, како воведен би го употребиле глаголскиот предикат *те советувам да..* (во кој се содржи предикацијата *мислам дека за тебе е добро да...*) што укажува на нивниот карактер-совет.

Во овој тип искази речиси секогаш се појавува сврзникот *A* пред конструкцијата да+имперфект, затоа што говорителот се надоврзува, односно упатува на претходната ситуација која е директна причина за изразувањето прекор и предлогот за друго дејство.

4. Сугестија (предлог)

(надграден предикат: мислам дека треба да.../е подобро да..)

Со овие искази говорителот, со добра намера, мислејќи дека тоа е подобро за соговорникот, изразува поинакво мислење за дејството што соговорникот го направил со некоја цел и го поттикнува на преземање поинакво или спротивно дејство.

(19) *A да ги облечеше тие црните кондури? Поубаво ќе ти одат со оваа комбинација.*

(20) *A да се дотераше малку? Сепак е прослава.*

Поттикот за поинакво или спротивно дејство може да се однесува и само на претходно донесена (и соопштена) одлука за извршување на дејството.

(21) *A да дојдеше со нас, сепак? Размисли! Убаво ќе биде.*

(22) *A да му кажеше? Може ќе те разбере, ќе ти дозволи.*

Исказите од овој тип се изговараат со интонација со која се искажува емпатија и со тоа, предлогот е ублажен. Во исто време, прашалната интонација овде се однесува и на тоа дали и соговорникот би се согласил со мислењето на говорителот. Интерпретацијата на исказот може да биде како: 'Јас мислам дека е подобро за тебе да.....Што мислиш дали е подобро да..?'

При прекажување на овие искази, како воведен би употребиле некој од следните глаголски предикати: *предложи, сугерира...* и сл.. што ги определува во првата групата на надредени предикати во деонтичката зона на модалноста (predicates of weak intended manipulation), според Гивон (в. табела погоре).

5. Сугестија и поттик за заедничка акција

(надграден предикат: мислам дека *ние* треба да.../е подобро да...и/или сакам *ние* да..)

Овие искази се издвојуваат од претходните само поради нивниот хортативен карактер. Искажани во 1 л. множина ја изразуваат желбата на говорителот за некакво дејство кое го вклучува и соговорникот (или и другите учесници во говорната ситуација) и го поттикнува него на заедничка акција. Искажан со оваа форма (да+имперфект) поттикот е во

вид на сугестија (предлог) кој е поублажен. Повторно, исказот се заснова на претходната ситуација, која е во извесна мера спротивна од предложената. Може да се каже дека говорителот како да се чувствува заситен од претходно вршеното дејство, смета дека доволно долго или предолго се вршело и дека би било добро/ би требало да се прави/преземе друго. При тоа, тој бара и соговорникот (лицата во негово друштво) да се согласи со предлогот, да го прифати.

(23) *А да седневме на кафе? Се изнастојавме цел саат.*

(24) *А да си одевме дома? Може домаќините сакаат да си легнат.*

(25) *А да се чуевме на телефон, да не се договараме вака со СМС?*

(26) *А да подизлеземе на воздух, цел ден го преседовме внатре, а види колку е убаво*

При прекажување на овие искази, како воведен би употребиле некој од следните глаголски предикати: *предложи*, *сугерира* и сл., што укажува на тоа дека спаѓаат во првата групата на надредени предикати во деонтичката зона на модалноста (*predicates of weak intended manipulation*), според Гивон (в. табела погоре).

Во овој тип искази речиси секогаш се појавува сврзникот *А* во иницијална позиција, затоа што говорителот се надоврзува на претходната ситуација и предлага друга.

6. Изразување незадоволство од некоја ситуација и желба за промена

(надграден предикат: очекував да...(требаше да) и мислам дека треба да..)

Со овие искази се изразува силно незадоволство во поглед на некоја ситуација актуелна во моментот на зборување и желба за промена на ситуацијата проицирана во иднина. Употребата на *да*-конструкцијата со имперфект во овие искази укажува на тоа дека говорителот очекувал дејството за кое станува збор да се случи до моментот на зборување и изразува големо незадоволство, некогаш и иритираност поради тоа што не се случило. Секако, тоа е придружено и со соодветна, иронична интонација, па овие искази се доживуваат како иронични коментари. Но, во нив е изразена и предикацијата дека говорителот сака тоа дејство да се случи

Интересно за овој тип искази е дека во нив се појавува 3-то лице (едн или мн.) за кое говорителот смета дека е оној/оние кои требало тоа дејство да го направат, па со исказот не бара од соговорникот да преземе некоја акција. Во таа смисла, овие искази не можат баш да се сметаат за директивни, повеќе го изразуваат ставот на говорителот кон некоја

ситуација. Но, сепак упатени кон соговорникот како вид прашање, бараат потврда од него дека ставот, мислењето кое го има тој е вистинит, точен, правилен.

(27) *А да го сменеа менито некојпат? Со години им е исто.*

(28) *А да ни платеа? До кога треба да чекаме.*

Интерпретацијата на исказот *А да ни платеа?* може да биде: досега очекував да (требаше да) ни платат, мислам дека лошо е што досега не ни платиле, тие треба (мора) да ни платат, сакам да ни платат.

Исказите со 3 лице (едн или мн.) можат да претставуваат и ирониичен коментар на претходно кажан исказ од соговорникот кој се однесува на некое 3. лице во смисла на тоа дека тоа (3-тото лице) би требало да изврши некое некое дејство, кое соговорникот му го предложил на говорителот. Употребувајќи ја оваа конструкција, говорителот (со иронија и сарказам) изразува незадоволство од предлогот на соговорникот, сметајќи дека 3-то лице треба да го направи дејството, затоа што е дејство коешто тој/таа обично не го прави. (акцентот е на заменката за 3 лице)

(29) *А тој мене да ме побараше? Само јас го барам.*

(30) *А таа да му ги купеше? Сè ти му купуваш.*

Ситуацијата со исказот (29) може да се интерпретира на следниот начин (*А. Побарај го X!* или *Зошто не го побараш X?* по што следи *Б. А тој мене да ме побараше? Само јас го барам.*)

Во овој тип искази речиси секогаш се појавува сврзникот *А* во иницијална позиција, затоа што говорителот искажувајќи желба за промена на ситуацијата, автоматски упатува на претходната која ја критикува.

Споредба на употребата на искази со директивни да-конструкции со + презент наспрема со директивни да-конструкции со имперфект

Во нашата анализа тргнавме од самостојно употребените (*А*) да-конструкции со глагол во имперфект со директивно значење затоа што тие ни се чинат специфични за македонскиот јазик. Но, како директиви се употребуваат и самостојните (*А*) да-конструкции со презент и затоа овде ќе се обидеме да утврдиме какви разлики има меѓу едните и другите во значењето, односно во ситуациите во кои се употребуваат и сл.

Во првиот тип ситуација-учтиво барање, разликата е и претходно утврдена во смисла на тоа дека исказот со *да*+имперфект се смета за поучтив (Kramer, 1986: 40-41).

Во вториот тип ситуација- прекор и барање, ако ги сопоставиме двата исказа (тој со *да+презент* наспрема со *да+имперфект*): *А да ми се јавиш (некогаш)?* - *А да ми се јавеше (некогаш)?* во исказот со *да+презент* се губи елементот на прекор, останува само желбата на говорителот дејството да се случи и примерот (со *да+презент*) се доживува како предлог.

Во третиот тип ситуација- прекор и совет, при сопоставување на двата исказа (пр. *А да поучеше малку?*- *А да поучиш малку?*) се губи елементот на емоционална загриженост на говорителот, па исказот од совет „се претвора“ во предлог.

Во четвртата ситуација-изразување сугестија/предлог, примерите со *да+имперфект* се доживуваат како пољубезни, емоционално обоени предлози наспрема предлозите исказани со *да+презент* (пр. *А да дојдеше со нас?*-*А да дојдеи со нас?*). Со исказите со *да+имперфект* покрај ставот/мислењето на говорителот за дејството што се предлага, се искажува и неговата желба тоа дејство да се оствари.

За петтиот тип ситуација- предлог за заедничка акција, важи истото што и за четвртиот, бидејќи овие 2 типа ситуации се разграничени само поради хортативниот карактер на исказите од едната група.

За шестиот тип ситуација- изразување незадоволство и желба за промена (пр. *А да ни платее?*- *А да ни платат?*) примерите со *да+имперфект* искажуваат поголемо незадоволство на говорителот од ситуацијата за која коментира, се чувствуваат како посилно емоционално обоени.

Би можеле да сумираме дека сите директивни искази со *да-конструкции +имперфект* имаат посилна емоционална обоеност од нивните „еквиваленти“ со *да+презент*. Дали емоциите се позитивни или негативни зависи главно од интонацијата и од типот на ситуација, но со *да-конструкцијата со имперфект* тие се засилуваат. Ако нема емоции, со нивна употреба се додаваат, па така на пример, „обичниот“ предлог исказан со *да+презент*, може да стане пољубезен, поучтив, помолбен или дури да „се претвори“ во совет исказан со *да+имперфект* (како на пр. во третиот и четвртиот тип ситуација). Ако се работи за негативни емоции, како прекор или критика, тие стануваат поостри. (како на пр. во примерите од вториот или шестиот тип)

Заклучоци

Самостојно употребените *да*-конструкции со имперфект во македонскиот јазик се употребуваат со директивно значење и тоа за да изразат молба, барање, желба, предлог, незадоволство, прекор.

Секогаш се изговараат со основна прашална (нагорна) интонација која во различни ситуации дополнително се модификува во зависност од тоа што сака говорителот да изрази. Речиси секогаш се употребуваат со сврзникот *А* во иницијална позиција, со кој се сигнализира надоврзувањето на говорната ситуација на некоја претходна (говорна или неговорна) ситуација и нивно сопоставување или спротивставување.

Се употребуваат во разговорниот јазик, во неформална комуникација, меѓу луѓе кои се чувствуваат блиски (другари, пријатели, сопружници, потесно семејство).

Во однос на нивните корелати со *да*+презент, се одликуваат со посилен емоционален обоеност (независно од тоа дали емоциите се негативни или позитивни), и се разликуваат од нив по тоа што дејството кое го изразуваат го сооднесуваат со некоја претходна ситуација (и без да е употребен сврзникот *А*).

Според функционалните зони во кои се јавуваат и значењата кои ги изразуваат самостојно употребените *да*-конструкции со имперфект соодветствуваат на дел од значењата на субјунктивот. Специфичноста на исказите со овој тип субјунктивни конструкции е во тоа што во нив се испреплетуваат семантички вредности и од деонтичката од епистемичката модалност. Надградените виртуелни предикати на *да*-конструкциите во овие искази се предикати од деонтичката зона на модалноста (од првата и втората група- *рече, предлога, сака, посакува, очекува* и сл. (в. табела стр.4), а од друга страна начинот на нивно искажување во вид на прашање ги носи епистемичките значења на несигурност, нерешителност (предикати од првата група на епистемичката страна на модалноста од типот *не знам дали е добро...? не сум сигурен...*) Според Гивон, овој тип искази, се индиректни говорни чинови за манипулација, затоа што преку поставувањето епистемичко прашање (во англиски со *what if ...? how about*) се постигнува значењето на говорниот чин да добие значење на слаба манипулација (Givon 1994:276) или (поблаг директив).

Консултирана литература:

Бужаровска, Е. 2000. „Независните да-конструкции во македонскиот јазик и нивните корелати во грчкиот јазик“. во *Македонски јазик*, год. XLVIII-L, 1997-1999. – Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, стр. 217-236.

Конески, Блаже. 1986 *Историја на македонскиот јазик*. Скопје: Култура.
Минова-Ѓуркова, Л. (1994) *Синтакса на македонскиот стандарден јазик*. – Скопје: Радинг.

Тополињска, З. 2000: *Полски-македонски: Граматичка конфронтација 3, Студии од морфосинтаксата*. Скопје: МАНУ.

Тополињска, З. 2001. *Полски-Македонски: Граматичка конфронтација. Реченица во реченица (5)*. Скопје: МАНУ.

Тополињска, З. 2008. *Полски-Македонски граматичка конфронтација. Развоток на граматичките категории (8)*. Скопје: МАНУ.

Givón, T. (1994). „Irrealis and the subjunctive“. *Studies in Language* XVIII, 2. 265-337.

Kramer, C. 1986. *Analytic Modality in Macedonian*. München: Verlag Otto Sagner.

Thomson, A.J.&Martinet, A. V. 1986. *A Practical English Grammar*. London: Oxford University Press.

Summary:

Directive (a) da -constructions with imperfect in Macedonian

Subject of interest in this paper are directive *da*-constructions with imperfect in Macedonian, which are non-factive, have interrogative intonation and almost always are preceded by the particle/conjunction *A*.

Examples:

1. *A да ми се јавеше некогаш?*
2. *A да ја потскратеше косата?*
3. *A да дојдеше со нас?*
4. *A да седневме на кафе?*

They are very common in an informal use, in communication between people who are close to each other (friends, parent-child etc.). They have directive meaning and can express request, wish, exhortation, dissatisfaction, reproach etc. which depends on different factors, especially on the intonation, which will be analyzed in this paper.

We accept that *da*-constructions in Macedonian function as an exponent of subjunctive (Конески 1986, Минова-Гуркова 1994, Тополињска 2008, 2009), considering subjunctive as dependant, subordinated modal construction, which function as propositional argument of predicates of higher degree and whose modal and temporal characteristics are determined by the superordinated predicate (Karolak 1995, Givon 1994). The meaning of the directive expressions with *da*-constructions + imperfect in Macedonian also belongs in the functional zones of the subjunctive.

Specificity of this type of subjunctive constructions is that they have semantic features from both deontic and epistemic modality. They are directive (and so belong to deontic modality) by expressing a proposal of a course or pattern of behavior which should be carried out (Kramer 1986), and by expressing uncertainty (formulated as a question) they belong to the epistemic modality

The aim of the analysis is to determine: in what types of situations they are used, which type is closer to the deontic which to the epistemic zone of the modality, whether there are and which are semantic and pragmatic differences between directive *da*-constructions + imperfect and *da*-constructions + present and what other factors shape the meaning of expressions with these constructions.